

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT VƏ SƏNAYE NAZİRLİYİNİN
İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQİQAT İNSTİTUTU

**AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ
İSLAHATLARIN HƏYATA
KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
VƏ PROBLEMLƏRİ**

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU
XIV BURAXILIŞ

BAKI – 2014

**Azərbaycan Respublikası
İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun
Elmi Şurasının qərarı əsasında nəşr olunur**

Elmi-redaksiya heyəti:

V.M.Vəliyev (sədr)
O.İ.İbrahimov (sədr müavini)
G.Z.Yüzbaşıyeva
N.A.Yusifbəyli
V.H.Abbasov
A.D.Hüseynova
E.F.Qasimov
M.R.Rəsulova
S.H.Abasova
V.Ə.Rüstəmov
F.Q.Mikayılov
M.M.Mehdiyev
Ə.M.Babaşov
S.Z.Abbasəliyeva (məsul katib)
T.Ş.Salıfova (korrektor)

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri. Elmi əsərlər toplusu, XIV buraxılış, Bakı, 2014, 270 səh.

A $\frac{0601000000-4}{071-2014}$ Qrifli nəşr

© İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, 2014

MÜNDƏRİCAT

- Абасова Самира, к.э.н., доцент, главный научный сотрудник НИИЭР**
Социальная психология и ее роль в развитии различных дисциплин современной науки..... 6
- В.П.Павленко к.э.н., старший научный сотрудник, Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Украины**
Совершенствование системы образования как основа стабильного развития экономики 15
- Б.Н.ЩУКИН, к.э.н., зав отделом, Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины**
Принципы Государственной Политики Восстановления Экономики Украины 26
- Абасова Самира, к.э.н., доцент, главный научный сотрудник НИИЭР**
Рациональное сочетание инновационных методов социальной психологии в разовательном процессе в сфере подготовки экономистов и управленцев..... 40
- Könül Hüseynova, İİETİ-nin dissertantı**
Regional İqtisadi Əməkdaşlıq Sahəsində Beynəlxalq Təcürbənin öyrənilməsi 44
- Nərminə İsmayılova, İİETİ-nin dissertantı**
Ukraynada sənaye parkları ilə əlaqədar problemlər..... 57
- Aynurə İsmayılova, İİETİ-nin dissertantı**
Müasir Dövrün Yeni İxrac Aləti: E-Ticarət..... 64

Seymur Allahverdiyev, <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Texnoparkların innovasiya iqtisadiyyatında rolu	76
Yəhya Sənan, <i>İİETİ-nin doktorantı</i> İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində marketingin tətbiqinin metodoloji əsasları.....	86
Комаров Андрей, аспирант Белорусского государственного университета информатики и радиоэлектроники Системы очистки воды на основе фотокаталитических свойств диоксида титана	96
Eldar Qədirov, <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Əmək haqqı kateqoriyasına yanaşmaların təkamülü	123
Я.В.Храпунова аспирантка, Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины Статистическое оценивание динамики демографической экспансии	133
Seymur Allahverdiyev, <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Texnoparklarda texnologiya və modelləşmə	145
Nərminə İsmayılova, <i>İİETİ-nin dissertantı</i> Azərbaycanda sənaye parklarının yaradılması məqsədilə regional potensialın tədqiqi	153
Elxan İmanov, <i>İİETİ-nin aparıcı elmi işçisi,</i> Kamil Bəşirli, <i>İİETİ-nin mütəxəssisi</i> Azərbaycan Respublikasının Lənkəran iqtisadi rayonunda rekreasiya sahəsinin yaradılmasının qısa tarixi	174
Müşfiq Osmanov, <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Regional İnkişaf Agentliklərinin dünya təcrübələri əsasında quruluş təhlili	182

Tahirə Məmmədova, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun böyük elmi işçisi Əhalinin fasiləsiz keyfiyyətli içməli su, kanalizasiya şəbəkəsi, qaz, elektrik enerjisi təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində heyata keçirilən islahatların əsas istiqamətləri	205
Təranə Salıfova, İİETİ-nin böyük elmi işçisi Azərbaycanda startaplar	219
Nigar Ələsgərova, İİETİ-nin baş mütəxəssisi Azərbaycanın istehlak bazarı üçün sadə tələb modeli	228
Təranə Salıfova, İİETİ-nin böyük elmi işçisi Azərbaycanda neft-qaz maşınqayırması sənayesinin yaranması tarixi və mövcud durumu	237
Hüseynli Hüseyn, baş mütəxəssis Dayanıqlı maliyyə sisteminin əhalinin sosial müdafiəsinə təsiri	245
Əhliman Qasimov, Tbilisi Dövlət Universiteti nəzdində Beynəlxalq İqtisadiyyat Məktəbinin (İSET-nin) magistrı İqtisadi meyil sorğularının nəzəri–metodoloji əsasları	255

СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ РАЗЛИЧНЫХ ДИСЦИПЛИН СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Абасова Самира

к.э.н., доцент

План

Введение

1. Социальная психология и развитие естествознания;
 2. Социальная психология. Ее роль в развитии общественных дисциплин;
 3. Технические науки и социальная психология на пороге 3 тысячелетия;
 4. Искусство и социальная психология: исторические предпосылки и общее будущее;
- Заключение

Введение

Социальная психология развиваясь в XIX-XX столетиях, ныне имеет несколько ответвлений. Психофизиология, психотерапия, социологический психологизм, психомоторика, психодиагностика, психолингвистика, дифференциальная психология, этнопсихология, психографика, психография и т.д. являются уже самостоятельными дисциплинами в изучении биофизиологических, социальных, общественно-этических факторов индивида в социальной среде.

Но, если взглянуть глубоко в исторические корни этнопсихологии, то заметим, что методы, присущие новым течениям социальной психологии одинаковы. Например, определение психического состояния человека в психодиагностике жидется на методе наблюдения в науке познания человека с древних времен.

Другим примером может служить символы ключа, жизненной энергии, древа жизни в этнопсихологии. Эти символы встречаются как в рунической и санскритской письменностях, в на египетских и шумерских каменных стеллах, так и

древних сооружениях Тибета и в старославянских христианских церквях. Примером может служить роспись стен Кремлевских церквей в России, которые в XII в. создавали псковские художники, и которые затем исчезли под иконописной живописью в XIV в. которые ныне восстанавливаются художниками-реставраторами Московского Кремля.

Но несмотря на общее графическое изображение одного и того же символа, они имеют отличительные смысловые нагрузки. Раннехристианское изображение этого символа (Ян-ключ) несет смысловую нагрузку в виде «Я есмь» (я существую), а в науке психогRAFии этот символ имеет другое значение – правоспиральное движение, означающее движение во временном контексте с прошлого на будущее. Другими словами можно это интерпретировать как высказывание «Нет будущего без прошлого, прошлое не существует без будущего. Лишь баланс двух начал – гармония всего».

Как видно из примера в примитивных поведенческих типологиях люди сравнивали себя с другими, со схожими семьями, племенами, и оценивали свои наблюдения в виде рисунков, пентограмм, символов. Перевод психоэмоционального состояния в определенный рисунок или символ описывает такой сложный процесс, как примитивное типологическое поведение индивидов или социальных групп.

Феноменологические переплетения в жизни людей и послужило толчком изучения свойств человека, роли человека в социальной группе. Многие дисциплины социальной психологии ставят своей целью изучение этих феноменов в той или в иной сфере.

1. Социальная психология и развитие естествознания

Изучая природу, приходим к такому выводу, что все химические, физические, биологические, экологические и другие естественнонаучные процессы в своей сущности и природе, в движении к развитию повторяют петлеобразные, спиралевидные движения, соответствуют ритмодинамике и биоритмам как живых, так и неживых существ. Например, ДНК и сложное сочетание нескольких цепочек ключей Ян и Инь. Инерция и притяжение в физике соответствует в первую очередь трехмерному и многомерному изображению Ян ключа,

во-вторых, эти явления как бы выталкивают искомый объект на более совершенный и защищенный уровень. Явление гравитации же в физике соответствует процессу притяжения энергии в точке пересечения Ян ключа в двухмерном изображении. Многие категории и явления оптической физики (фокусировка, многомерность, увеличение или уменьшения голографического масштаба определенного объекта в пространстве) используются в психографике.

Неорганическая и органическая химия также имеет неразрывную связь с Альтернативной психологией. Набор элементов в таблице Менделеева собираются как в левой, так и правой спиралях Ян ключа. В левой части спирали сосредоточены 5 рядов часто встречаемых элементов, а в правой части – 6 и 7-й рядов радиоактивных элементов, что еще раз повторяет движение справа налево, по-другому с будущего в прошлое с целью коррекции прошлого, другими словами с целью улучшения формирования будущего человека (биологических систем органического и неорганического происхождения). Одновременно каждый виток в спирали (отметим, что максимальное количество витков - 5) в себе содержит множество комбинаций химических элементов. Так как каждый ряд таблицы Менделеева состоит из восьми граф, то численность комбинаций равно $8!$ Правая спираль нарисованного ключа содержит в себе двойные ряды с радиоактивными элементами, что в свою очередь предполагает переход на более качественный уровень физической оболочки человеческого организма, соответственно к новым составляющим других тонких тел человеческого организма (астрального, ментального, каузального и др.). с другой стороны численность комбинаций в правой части Ключа достигает до $64!$, что еще раз подтверждает большие возможности новых дисциплин социальной психологии в области созидания более совершенных форм тел человека, следовательно, в буквальном и переносном выражении, формирования нового человека.

Так как многие знают о значении фракталов в биологии, то отметим, что ученые экспериментировали над растениями,

изучая набор программ развития, разрезая и высаживая черенки комнатных растений. Они добились интересных результатов, которые вкратце можно сгруппировать таким образом:

1. при разрезе менее $\frac{1}{4}$ длины между бугорками растений (в нашем случае комнатное растение фикус), оно, т.е. растение начинало расти по другой программе (если в течении 10 лет он рос только в вертикальном направлении, то после разреза вышеперечисленным образом он менял программу и начинал расти вширь по всему стволу – словно идеальная рождественская ель);

2. при разрезе менее $\frac{3}{4}$ длины между бугорками растений, растение продолжало расти по вертикали параллельно надрезу (программа не менялась);

3. при надрезе ровно посередине растение начинало чахнуть и гнить;

4. при надрезе выше $\frac{1}{3}$ растение начинало терять крупные, параллельно стоящие стволы, заменяя их на более слабые и нижние ряды.

2. Социальная психология.

Ее роль в развитии общественных дисциплин

С первого беглого взгляда, невозможно найти непосредственную связь между Историей и дисциплинами Социальной Психологии.

Долгое время философия изучала и изучает социально-этические вопросы социума. Несметное количество различных теорий, созданных до недавнего времени так и не нашли общепринятых теоретических предпосылок тому или иному явлению. Психология, социология, нравственность и искусство следования морали когда-то были разработаны философами. Дисциплины социальной психологии в виде самостоятельной науки развиваясь требуют фундаментальной разработки своей философской системы. Она должна опираться не только на общепринятые концепции известных философских течений, а также более подробно исследовать менее распространенные идеи, мысли.

Если сравнить науку политика с дисциплинами социальной психологии, то заметим, что социальная психология идет по направлению разработки своей собственной политики формирования и созидания нового человека в социуме, другими словами создания нового мышления и, естественно, новых принципов поведения, в том числе поведения в системе сосуществования различных политических систем.

Социология также связана с Социальной Психологией. Психогаммы на человека, определенной группы, социума открывают потенциальные возможности каждого члена группы, а психокоррекция улучшает взаимодействие людей в социальной группе. Главная цель объединяет людей в совершении того или иного действия, и именно психокоррекция должным образом целенаправленно направляет членов команды на выполнение своих обязанностей, помогает выработать единую цель для всех, активно внедряя в жизнь лозунг «один за всех, все за одного».

3. Технические науки и социальная психология на пороге 3 тысячелетия

Взаимосвязь экономической науки и социальной психологии можно увидеть на сочетании инновационных преобразований и экономического роста. Характерно то, что радикальные и базисные инновации разрабатываются именно в период экономических кризисов, а подъем экономики в основном сопровождаются комбинированными и улучшающимися инновациями. Графически это можно изобразить таким образом (Рис. 1.).

Как видно из рисунка сочетание экономического роста и радикальных инновационных преобразований на первом рисунке и цепочка из символов Ян и Инь ключей на втором рисунке идентичны (Рис.2.).

С развитием инженерии, созданием технологически сложных строений строительства, внедрением в жизнь социума высоких, информационных био- и нанотехнологий с одной стороны формирует в людях некоторые качества обывателя,

готового использовать новейшие достижения высоких технологий с целью развлечения, удовлетворения своих эгоистических желаний, с другой стороны формирует образ человека, умеющего делать все и вся.

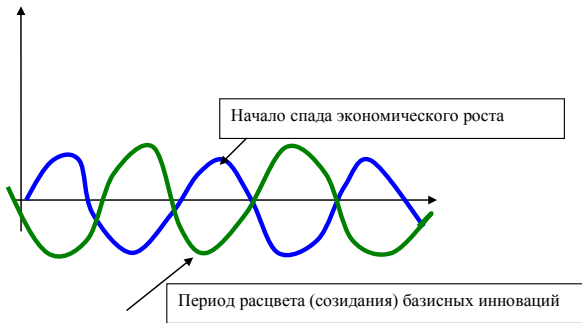

Рис. 1. Симметрия экономического роста и развития инноваций

Рис. 2. Движение спиралей напоминает структуры ДНК

Информационные технологии, создавая новый виртуальный мир, с одной стороны дают человеку неограниченные возможности в области быстрой передачи информации в разные точки Земного шара, но с другой стороны человек ограничен в качественном восприятии большого объема информации. Именно в этом направлении должна развиваться

социальная психология, изучая потенциальные возможности человека и создавая новые методики не только для расширения сознания человека, но и для сферы саморазвития человеческой личности.

4. Искусство и социальная психология: исторические предпосылки и общее будущее

Сравнивая технико-технологическое обеспечение не только общества, но и самого человека, можно смело сказать, что мы в глазах наших предков являемся существами с неограниченными возможностями, образно выражаясь, мы для них как существа фантастические (сказочные, фантазийные, мифологические и т.д.), так и желанные – кто бы не хотел уметь летать самому и т.д. В этой связи владение методами социальной психологии способствует приобретению навыков быстрого реагирования на некоторые нежелательные психосоматические процессы в будущем и коррекции их. В этом мы начинаем походить на сказочные феи, волшебников и т.д.

С другой стороны мы начинаем различать не только суть, но и первопричины некоторых мифологических (Духи Земли, небес, водных стихий, богов Олимпа, Девонов, Драконов, Змей и т.д.), фантастических (андроиды, гуманоиды, пришельцы, НЛО, межзвездные войны и т.д.) и космических (взаимоотношения планет Марса и Венеры, а также Луны и Земли, точно также Солнца и Луны, между Меркурием и Землей, конфликт между Солнцем и Юпитером и т.д.) существ и процессов. Дисциплины социальной психологии в будущем должна исследовать эти взаимоотношения, и разрешить споры вокруг их совместного сосуществования земными существами (представителями фауны, флоры и неорганической материи).

Живопись, музыкальное сопровождение и поэтические выражения должны быть в едином симбиозе. Лишь в этом случае социологический психологизм будет более эффективно влиять на сознание людей, расширяя его и способствуя

адекватному восприятию и воссозданию новых образов, мыслей, представлений о будущем.

Например, изучая Надъ-Йогу, автор пришел к выводу, что еще древние знали не только о значении и огромном влиянии определенных звукосочетаний для раскрытия творческих, созидательных возможностей человека, но и об их роли в формировании интеллектуального уровня, душевного спокойствия и расширения широких возможностей восприятия непривычной информации, точно также как об устранении физиологических недостатков, мешающих восприятию и развитию организма и расширения его потенциальных возможностей.

Для примера приведем янтры. Янтра – нарисованная на рисовой бумаге или на полотне, а также вышитый или сотканный рисунок, или выжженный на деревянном изделии узор или созданный образец чеканки на металлической поверхности силуэтов божеств или природных стихий, также символов плодородия и богатства и т.д. Но при схожей специфике янтры (иконы) и рисунков современного искусства, у них имеются отличительные свойства:

➤ Целью Янтры (иконы) и современные картины сюрреализма являются актом фиксации определенного состояния нарисованного, группы людей или индивида, живописи посредством графических линий и фигур, сочетание разных цветовых гамм. А с другой стороны эти произведения искусства служат определенной цели – психоанализу явлений, тем самым развивают динамичное мышление и способствуют саморазвитию личности по прогрессивной линии.

➤ Если Янтра только убирает отрицательную (негативную) энергетику и создает благоприятный климат для прояснения сознания, то современные картины и произведения искусства не только заставляют задуматься об истинном положении вещей, но и создают благоприятные условия для созидания более позитивного (улучшенного) будущего.

Перед новыми дисциплинами социальной психо-логии основной задачей является изучение этих методик и создание новых технико-технологических продуктов в данном

направлении.

Заключение

В заключении хотелось отметить исключительную роль науки будущего – Социальной психологии в формировании новой личности и его гармоничного развития. Для достижения этой цели необходимо развивать следующие направления Социальной Психологии:

➤ Для привлечения научных работников, специалистов по психологии и педагогике, инженерии, философов, специалистов по информационным технологиям необходимо широко распространять справочные и научные информации по развивающимся дисциплинам Социальной Психологии посредством каналов СМИ. Наладить публикацию научно-популярных и научных статей по использованию современных методик Социальной Психологии в различных журналах и специализированных изданиях стран СНГ;

➤ Разработать новые направления социальной психологии не только в области медицины, психологии, педагогики, но и в области инженерии, экономики, философии.

Литература

1. Батлер-Боудон Т. 50 великих книг по психологии. М.: ЭКСМО, 2012, 608с.
2. Кох К. Тест «Дерево». М.: ЭКСМО, 2010, 352с.
3. Кун Н.А. Легенды и мифы древней Греции. Владикавказ: Ир, 1993, 429с.
4. Либин А. Дифференциальная психология: наука о сходстве и различиях между людьми. М.: ЭКСМО, 2008, 576с.
5. Фадлун Эфенди. Этнопсихология тюркских народов и их культура. Баку, Издательско-полиграфический центр «Нурлар», 2007, 448с.
6. www.psygraphics.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСНОВА СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

В.П. Павленко

*к. э. н., старший научный сотрудник
Научно-исследовательского экономического института
Министерства экономического развития и
торговли Украины*

Резюме

В статье изложен материал, касающийся доведения значительного влияния высшего образования на макроэкономическое развитие государства. Приведены конкретные статистические данные анализа, подтверждающие тот факт, что образование влияет на улучшение материального положения не только отдельного индивида, но и государства в целом. Доказано, если государство намерено осуществлять переход к информационно-инновационной экономике, то в первую очередь, она должна пересмотреть свою деятельность в сфере образования.

Ключеві слова: *вища освіта, макроекономічний розвиток, людський капітал, структурні зміни, молодіжне безробіття.*

Постановка проблемы в общем виде. Связь с научными и практическими задачами. В условиях современного экономического спада в Украине, государственные органы должны искать эффективные пути выхода из кризиса. Одним из них является совершенствование образовательной системы, ведь она служит своеобразным стимулятором всех действий в стране. Государства, имеющие высокий уровень высококвалифицированных работников демонстрируют более высокие показатели экономического развития.

Анализ последних публикаций по проблеме. Влияние образования на экономическое развитие государства отражены в трудах Ботнева Н.Ю., Филаткина В.Н., Коваль Л.А. и Семькина М.В. в своих работах рассматривают инновационную работу в конкурентной среде. Больше внимания проблеме влияния высшего образования на макроэкономическое

развитие государства уделяют зарубежные ученые, в частности Р.Дж.Барро, Л.Басанини, Х.Патринос, С.Скарпета.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. Несмотря на то, что вопросы, касающиеся образовательной сферы, интересуют многих ученых, однако в работах украинских ученых проблема изучения влияния высшего образования на устойчивое общегосударственное экономическое развитие до сих пор является недостаточно освещенной.

Целями статьи является: с помощью реальных фактов доказать и продемонстрировать как высшее образование влияет на макроэкономическое развитие государства в целом, и на каждого субъекта в отдельности; показать взаимосвязь между образованием и эффективным управлением народным хозяйством.

Изложение основного материала. Многие ученые связывают экономическое развитие страны с уровнем развития системы образования, ведь ее уровень является одной из качественных характеристик трудового потенциала [1]. Существует две основные причины этого. Во-первых, последние 200 лет ярко показали разницу в развитии науки, технологий и уровня жизни между странами с развитой системой образования и теми, где грамотность и образование до сих пор находятся на низших этапах развития. Во-вторых, известно, что доходы людей с высшим образованием выше, в среднем, чем доходы людей, которые его не имеют. Возникает вопрос: если эта закономерность действует для отдельных людей, чем для страны должна быть другая ситуация? Доказать верность этой гипотезы можно просто благодаря уравнению: если результаты труда человека с высшим образованием за час времени выше, то доходы общества в котором больше людей должны быть выше.

Если проанализировать историю разных стран за последние несколько веков, то становится понятным, что указанные выше причины и последствия, которые из них вытекают являются правдивыми и не подлежат сомнениям.

Негативные последствия процессов экономической рецессии ощущаются на жизни молодежи, ведь она является чрезвычайно уязвимой группой в таких условиях, особенно если относится к малообразованной группе общества. Мировая статистика показывает, что молодежь является наиболее уязвимой социальной группой во время кризиса на рынке труда, и среди них наиболее уязвимы люди с плохим образованием [2]. Это доказывает, что образование является своего рода долгосрочной социальной инвестицией государства. Современная система образования не может застраховать от безработицы во время экономического кризиса, но может значительно ускорить выход страны из рецессии.

В Европе четко понимают важность молодежи как фактора динамичного развития и будущего процветания. Поэтому высокий уровень образования как залог снижения безработицы среди молодежи - один из приоритетов гуманитарной политики ЕС.

Поэтому образованию в Европе предоставляется особый приоритет и важность. Даже во время экономического спада или рецессии, снижение расходов на образование в Европе нивелируется с помощью специальных грантов Евросоюза. Также с этой целью существует норма в соответствии с которой расходы на образование должны быть не ниже 5% от ВВП года, которому предшествовал кризисный. Организация по экономической кооперации и развития (OECD) доказывает тот факт, что среди стран-членов организации более половины их ВВП был обеспечен за счет работников с высшим образованием [3].

В период кризиса в национальной экономике вопрос качества рабочей силы приобретают все большее значение. По мнению П. Котлера «потеря талантливых людей или использование их не по назначению обернутся прямыми убытками в условиях быстрых перемен» [4]. Темпы модернизации украинской экономики, повышения уровня жизни населения непосредственно коррелируются с качеством рабочей силы и обеспечением рынка труда специалистами с соответствующими навыками. Современный рынок труда требует новых

подходов оценки качества рабочей силы.

Указанные макро- и микроэкономические результаты научного исследования доказывают, что инвестирование в образование имеет высокие показатели экономического эффекта, как для отдельного индивида, так и для всего общества. При инвестировании в образование, обеспечивается не только финансирование образовательных учреждений, но и развития научного и трудового потенциала нации, в свою очередь помогает повысить показатели экономического развития государства. Исследования Организации по экономическому сотрудничеству и кооперации (OECD) свидетельствуют о следующем. Каждый дополнительный год образования увеличивает показатель ВВП на душу населения на 0,44% [5].

Более того, Барро утверждает, что в современном обществе ключевое значение имеет не продолжительность образования, а его качество. То есть, не то сколько человек учился, а насколько хорошо освоенными соответствующие навыки и знания, и насколько они являются современными и практичными. Таким образом, как макроэкономические так и микроэкономические исследования ограничены и не позволяют выделить следующие важные элементы образования как расписание, характер занятий, качество и методы преподавания, практичность полученных навыков, использование новых технологий, и тому подобное. Пока влияние этих отдельных факторов является трудно оцениваемым. Тем не менее, для разработки реформ в области образования именно эти элементы являются ключевыми. Ведь комплексная реформа образования должна ответить на вопрос какие именно изменения обеспечат устойчивое развитие экономики, какие знания помогут найти достойное место в обществе XXI века и как конкретно преподаватели лучше подготовят студентов к вызовам будущего.

В современных условиях, когда меняется структура занятости населения, растет доля умственного труда в производстве, уменьшается потребность общества в малокавали-

фицированном труде, остро стоит вопрос необходимости поиска дополнительных источников, внутренних резервов развития страны. Одним из таких источников является уровень образования населения [6].

Сегодня человеческий капитал учитывается как одна из важнейших составляющих национального богатства. Этому факту способствовало проведение экспертами Всемирного банка экспериментальных денежных оценок элементов и составляющих национального богатства. Согласно данным их исследования выходит, что человеческий капитал составляет около 2/3 от всей конечной оценки национального богатства. Исходя из полученных данных был сделан вывод о том, что главным фактором воспроизводства национального богатства становится не накопление материальных благ, а накопление знаний и умений.

Примером этого может служить то, что «вклад» технологических изменений в экономический рост США и других высокоразвитых стран составляет 20-40% от ежегодного прироста национального производства.

Согласно результатам проведенных исследований ученые пришли к следующим выводам:

1) чем выше в страны показатель среднего числа лет, граждане тратят на получение образования, тем быстрее растет ее экономика;

2) в стране, где высшее образование развивалась более быстрыми темпами, наблюдались и более высокие темпы экономического роста;

3) значение образования как фактора производства связано с его влиянием на производительность;

4) образование положительно влияет на инвестиции в физический капитал, что также способствует экономическому росту [7].

То что уровень социально-экономического развития общества тесно связан с уровнем образования в нем - общеизвестный факт. В XIX веке уровень грамотности во многом определял темпы экономического прогресса стран. В XX веке - сле-

циалисты с высшим образованием добавляли больше производительности труда, именно их изобретения приводили к научным и технологическим революциям. Сейчас идет много споров относительно приоритетности инвестирования в дошкольное образование как базовый уровень социализации человека.

Исходя из этого, закономерно возникает следующий вопрос. Какое именно образование больше всего влияет на экономическое развитие: дошкольное, школьное или высшее? Важно рассчитать роль именно высшего образования, в формировании добавленной стоимости в экономике.

По мнению исследователя рынка труда Джона Панкавела, который обсчитывал влияние отдельных образовательных уровней (дошкольное, школьное, высшее) на рост производительности в экономике, влияние именно высшего образования на динамику производства имел наибольший эффект в течение XX века [8].

Андреа Бассанини и Стефано Скарпетта, изучая влияние «человеческого капитала» на развитие экономик 21 страны-члена Организации экономического развития и сотрудничества, пришли к выводу, относительно положительного влияния повышения уровня образования на такой показатель как ВВП на душу населения. Как показало исследование, которое проводилось в 1978-1998 годах, что в среднем каждый добавленный год обучения человека добавлял 6% к производительности труда [9].

Исследование, проведенное Р.Дж.Барро, доказывает следующую зависимость: продолжение среднего срока среднего образования на 0,68 года увеличивает ВВП на 1,1%. В то же время увеличение аналогичного показателя в высшей школе на 0,1%, добавляет в среднем 0,5% к ВВП страны [10].

Дженкинс, анализируя зависимость образования и производительности в Великобритании, утверждает, что увеличение специалистов с высшим образованием на 1% добавляет от 0,43 до 0,62% к производству [11].

Опыт Тайваня доказывает, что увеличение выпуска инженеров на 1% повышает промышленное производство на 0,35% [12].

Высшее образование качественно влияет на жизнь как отдельной личности так и общества в целом. Именно высокообразованные люди формируют большую часть базы налогообложения, откладывают сбережения и вкладывают капитал в форме инвестиций. Таким образом высшее образование помогает формировать более предпринимательское и цивилизованное общество.

Х. Патринос доказывает, что именно дошкольное образование и первый этап школьного образования предоставляют наибольший эффект как личности так и обществу в целом [13]. Результаты исследования, указанные на рис. 1 охватывают обработанную статистику 98 стран мира. Как видно из рис.1, наибольшую отдачу от инвестиций предоставляет дошкольное образование, а именно 26,6% для личностного развития и 18,9% в пределах общества. Наименьший эффект, по данным греческих ученых, для общества имеют инвестиции в высшее образование, отдача от которых составляет 10,8%.

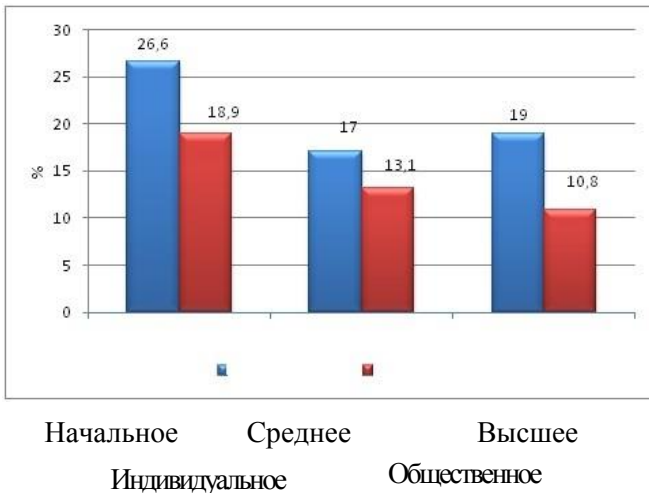

Рис 1. Отдача от инвестиций в образование.
Источник: [13].

Указанное подтверждают Фридман, Минцер и Бекер, которые после Второй мировой войны разработали теорию развития «человеческого капитала», для изучения влияния образования как на развитие индивида, так и на развитие общества в целом. Они не выделяли высшее образование как фактор развития общества.

Выводы и перспективы дальнейших научных исследований. В современных условиях, когда меняется структура занятости населения, растет доля умственного труда в производстве, когда использование новых технологий обеспечивает от 20 до 40% роста экономики в развитых странах, образование становится ключевым фактором конкурентоспособности национальной экономики. Проведенные исследования доказывают зависимость между продолжительностью образования и темпами экономического роста. Причем, чем раньше происходит интеграция человека в качественную систему образования, тем больше социально-экономический эффект от этого.

В XIX-XX веках для увеличения экономического потенциала государства, ключевым фактором была широкая доступность базового среднего образования для формирования качественного слоя рабочего населения, в т.ч. буржуазии, то в XXI веке именно инженеры с высшим образованием, становятся главной движущей силой экономики, поэтому они по сути становятся пролетариями нового века. Более того, как показало исследование, в развитых странах отдача от инвестиций в высшее образование значительно больше, чем в менее развитых. Таким образом, можно сделать вывод, что значение высшего образования растет вместе с развитием общества, а ускорение технологических изменений делают именно вузы основой формирования качественного трудового капитала. В дальнейшем могут быть продолжены исследования в форме конкретного анализа системы высшего образования в Украине, а также проведен сравнительный анализ с другими государствами.

Литература

1. Лыч В.Н. Трудовой потенциал: теория и практика создания: [Монография]. – К.: Уч.мир, 2003. – 313 с.
2. Education is worth any cost. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://invest-in-education. Eu/ ?page_id=2
3. Официальный сайт Организации по экономической кооперации и развитию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/education/>
4. Коттер Дж. П. Впереди перемен / Дж. П. Коттер: пер. с англ. – М.: Олимп Бизнес, 2003. – 256 с.
5. Education and Economics Growth. Robert J. Barro. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www1.oecd.org/edu/innovation-education/1825455.pdf>
6. Семикина М.В., Коваль Л.А. Инновационная работа в конкурентной среде: общая методология, мотивационные аспекты регулирования: [Монография]. – Кировоград: Степ, 2002. – 212 с.
7. Ботнева Н.Ю. Филаткин В.Н. Образование и его влияние на рост экономики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ibl.ru/konf/021210/105.html>
8. J. Pencavel. Higher Education, Economics Growth and Earnings in «Higher Education and Economics Growth». Edited by: William E. Becker and D. R. Levis, Higher Education and Economics Growth, 1993. – 553 pp.
9. Bassanini A. and Scarpetta S. Does Human Capital Matter For Growth in OECD Countries? Evidences From Pooled Mean-Group Estimates. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.oecd.org/eco/labour/1891391.pdf>
10. Economics Growth. Barro R. J. and Sala-i-Martin X. – New York: McGraw Hill, 1995. – 539 pp.
11. Jenkins H. Education and Production in the United Kingdom / H. Jenkins // Economics Discussion Paper. – 1995. – No 101 – 65 pp.
12. Lin T-C. The rule of higher education economic development: an empirical study at Taiwan case / T-C- Lin// Journal of Asian Economics. – 2004. – No 15 (2). – 371 pp.

13. Psacharopoulos G. and Patrinos H.A. Returns to Investment in Education: A Further Update / G. Psacharopoulos and H. A. Patrinos // Education Economics. – 2004. – No 2. – 1232 pp.

Reference:

1. Lych V. M. Labor potential: theory and practice of creation. [Trudovyj potentsial: teoriia ta praktyka stvorennia]. [Monografiia]. – K.: Navch. svit, 2003. – 313 s.
2. Education is worth any cost. Available at: http://invest-in-education.eu/?page_id=2
3. Official Website OECD. Available at: http://invest-in-education.eu/?page_id=2
4. Kotter Dzh. P. Ahead of Change. [Vperedi peremen] / Dzh.P. Kotter: per.s anhl. – M.: Olimp Biznes, 2003. – 256 s.
5. Education and Economics Growth. Robert J. Barro. Available at: <https://www1.oecd.org/edu/innovation-education/1825455.pdf>
6. Semykina M.V., Koval L. A. Innovative work in a competitive environment: general methodology motivational aspects of regulation. [Innovatsiina pratsia v konkurentnomu seredovyshchi: zagalna metodologiiia, motyvatsiini aspekty reguliuvania]: [Monografiya]. – Kirovograd: Step, 2002. – 212 s.
7. Botneva N.Yu. Filatkin V.N. Education & its Effect on the growth of the economy. [Obrazovanie i eho vliianie na rost ekonomiky]. Available at: <http://www.ibl.ru/konf/021210/105.html>
8. J. Pencavel. Higher Education, Economics Growth and Earnings in «Higher Education and Economics Growth». Edited by: William E. Becker and D. R. Levis, Higher Education and Economics Growth, 1993. – 553 pp.
9. Bassanini A. and Scarpetta S. Does Human Capital Matter For Growth in OECD Countries? Evidences From Pooled Mean-Group Estimates. Available at: <http://www.oecd.org/eco/labour/1891391.pdf>
10. Economics Growth. Barro R. J. and Sala-i-Martin X. – New York: McGraw Hill, 1995. – 539 pp.
11. Jenkins H. Education and Production in the United Kingdom

- / H. Jenkins // Economics Discussion Paper. – 1995. – No 101 – 65 pp.
12. Lin T-C. The rule of higher education economic development: an empirical study at Taiwan case / T-C- Lin// Journal of Asian Economics. – 2004. – N0 15 (2). – 371 pp.
13. Psacharopoulos G. and Patrinos H.A. Returns to Investment in Education: A Further Update / G. Psacharopoulos and H.A.Patrinos // Education Economcs. – 2004. – No 2.– 1232 pp.

Improvement Of The Educational System As The Basis For The Stable Development Of The National Economy

V. Pavlenko

PhD, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Economics at the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

Abstract

The article surveys the role of the education in the modern economy. In informational society employee has overtaken the role of the main production tool, while his ability to absorb, understand and use new knowledge will be the main capacity resource of the economy. According to this, education system appears in center of national economy capacity building. Besides, universities will operate on two markets simultaneously: the educational market as well as labor one. That's why their effectiveness is a key to economy development.

Key words: higher education, education reform, knowledge economy, sustainable growth.

ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Б.Н.Щукин

*к. э. н., зав. отделом, Научно-исследовательский
экономический институт Министерства экономического
развития и торговли Украины*

Резюме

Экономика Украины находится в кризисном состоянии. Для его преодоления и выхода на устойчивые высокие темпы роста необходима новая экономическая модель, основанная на активном участии государства в бюджетной, денежно-кредитной, инвестиционной, социальной сферах. Необходим новый уровень работы центральных органов власти, проектный и программно-целевой подход в регулировании работы отраслей и управлении государственным сектором. В статье приведены расчеты потребности в приросте ВВП и инвестиций, а также возможностей их обеспечения.

***Ключевые слова:** кризис, ВВП государственного регулирования, активная политика, программа, устойчивый рост, ресурсы, потребность в институциях.*

Постановка задачи. Украинская экономика находится в серьезном кризисе. После трансформационного кризиса 1992-1999 гг. (ВВП упал на 55 процентов по сравнению с 1990 годом), случился кризис 2009 года (падение ВВП составило 15%). Затем в 2010-2013 годах имел место рост валового внутреннего продукта на 10 процентов за 4 года. А начиная с 2014 и по текущий год, национальный ВВП обвалился на 18-20% за 2 года, уже больше по военно-политическим, чем экономическим и управленческим причинам.

В результате внешних и внутренних причин, включая и неэффективные действия правительства во многих сферах, текущая экономическая ситуация в украинской экономике является крайне неудовлетворительной. К снижению внешнего спроса на украинский экспорт, сворачиванию экономических

отношений с Российской Федерацией, потере трех индустриальных регионов страны из-за военных действий, необходимости увеличивать военные расходы бюджета и возросших расходов на обслуживание государственного долга, который достиг 85 % ВВП, добавились военно-политические проблемы и неопределенность в сроках нормализации хотя бы военной ситуации в восточных регионах.

В течение последних 7 лет в украинской экономике доминируют следующие негативные тенденции:

- внутренний рынок не развивается так, как хотелось бы и не является локомотивом национальной экономики;

- импорт товаров и услуг превышает экспорт и ухудшает платежный баланс;

- бюджет хронически сводится со значительным дефицитом (более 3 % ВВП) и налоговое давление на бизнес не снижается;

- чрезмерный государственный долг требует на покрытие значительной части доходов бюджета, которые могли бы быть направлены на внутренние нужды экономики;

- за исключением нескольких промышленности снижает темпы роста даже уменьшает объемы производства;

- внутренние кредиты чрезмерно дорогие (учетная ставка Национального банка Украины сейчас составляет 30%), что негативно сказывается на финансировании развития предприятий;

- банковская система находится в системном кризисе и тормозит развитие экономики;

- центральные органы власти недостаточно и неэффективно используют инструменты экономического стимулирования.

Действующая либеральная модель экономической политики дает сбои и не показывает ту гибкость и эффективность рыночных механизмов, которых от нее ожидали при ликвидации командно-административной плановой экономики социализма.

Украинской экономике требуются неотложные стратеги-

ческие изменения модели развития, которые бы включали активные и действенные меры стимулирования реального сектора экономики и инвестиционных процессов расширения и модернизации производства товаров и услуг, направленных на повышение его конкурентоспособности.

Современные подходы к государственному регулированию и антикризисной политике не предполагают существенных вмешательств государства в функционирование рыночных механизмов, предпринимательства и конкуренции [1, 6]. Многие экономисты в Украине и постсоветских странах [2, 3, 4, 7] предлагают более активную роль государства в экономической политике стимулирования и управления экономическим ростом. Особенно, если речь идет о долгосрочном периоде и программировании достижения стратегических целей развития страны [5,9]. Вместе с тем, публикациям по данной проблеме не хватает конкретности и расчетов тех реальных возможностей усиления экономического роста за счет более прямого участия государственных органов власти на «проектном уровне».

Целью данной статьи была детализация инструментов и сфер государственного участия в управлении ресурсами для экономического роста и представление реальности результирующих количественных эффектов для экономики в годовом исчислении. Расчеты необходимого прироста ВВП, дополнительных инвестиций, ожидаемого прироста спроса или предложения на товары и услуги) делались в расчете на год и в условиях учета 2014 года.

Основное содержание статьи. Сегодня по объему ВВП украинская экономика находится на уровне 1980-1982 года. Необходима серьезная модернизация действующей рыночной модели с безусловным усилением роли государства в регулировании экономических отношений. Новая модель должна обеспечивать темп роста на уровне 6-8 процентов в год. Следует разработать и ввести детальную государственную стратегию и среднесрочную программу активизации развития экономики на 2017-2022 годы.

Новая модель должна базироваться на планировании

ежегодного целевого показателя роста ВВП и его достижения за счет индивидуальной адресной работы центральных органов власти (особенно отраслевых) с конкретными предприятиями и предпринимателями. Это должна быть максимально адресная поддержка экономики. Просто дерегуляция, ограничение коррупционных схем оттока капиталов, поддержка конкурентной среды, финансовая стабилизация могут обеспечить выход из кризиса, но достичь стабильно высоких темпов роста в 7 и более процентов в год эти меры не позволят. Необходимо активное участие государства в создании и функционировании современных высококонкурентных производств.

Для 2017 года целевым должен быть темп роста ВВП на 3,5-4,0%, для 2018 года - 7%, что равняется дополнительным объемам ВВП в 100 млрд. грн. (в ценовых условиях 2014 года).

Украинский опыт условий для экономического роста с темпом свыше 7% можно отследить на примере тенденций и пропорций 2004, 2006, 2007 годов, которые имеют в украинской рыночной истории наилучшие показатели роста ВВП (таблица 1). На 60% рост обеспечивался внутренне ориентированными отраслями. Лидерами выступили машиностроение, строительство, пищевая промышленность, розничная торговля, финансовый сектор.

Ускоренно росли инвестиции (в 2004 году валовое накопление основного капитала увеличилось на 20,5%, в 2006 году - на 21,2%, в 2007 году - на 23,9%) и реальные доходы населения. Действовала «мягкая» денежная политика - средняя инфляция - 9% (в 2004 году индекс потребительских цен составил 109%, в 2006 - 109,1%, в 2007 - 112,8%). Денежная эмиссия на 1% роста ВВП была в 2004 году - 2,23%, в 2006 - 3,56%, в 2007 - 6,45%. Финансовый сектор показал рост в 2004 году на 41,3%, в 2006 - 15,8%, в 2007 году - 22,5%. Доля государственных капитальных вложений в расходах бюджета в 2004 году составила 12,5%, в 2006 - 6,6%, в 2007 - 8%.

Источники средств для инвестиций. Для повторения благоприятных условий отмеченных трех лет годовой прирост инвестиций должен быть не менее 13% или 65 млрд.

грн. (дополнительно к среднему уровню инвестиций последних лет) за счет развития финансового сектора.

Распределение потенциальных источников средств может быть представлено в структуре, сложившейся в отчетном периоде:

- из государственного и местного бюджета - 7 млрд. грн. (10,5% всех инвестиций);
- за счет собственных средств предприятий - 35 млрд. грн. (54%);
- за счет кредитов и других займов - 12 млрд. грн. (18%);
- иностранные инвесторы - 2 млрд. грн. (3%);

Таблица 1

Макроэкономические пропорции, сопровождавшие рост ВВП Украины в 2004, 2006, 2007 годах.

<i>Показатели</i>	<i>2004</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>
Доля прямых иностранных инвестиций в инвестициях в основной капитал (%)	47,74	68,10	57,89
Доля валового накопления основного капитала в ВВП (%)	22,55	24,60	27,38
Денежная эмиссия на 1% роста ВВП	2,23	3,56	6,45
Инфляция на 1% ВВП	0,74	1,25	1,68
Рост ВВП (%) на 1% роста промышленности	0,97	1,18	0,75
Удельный вес расходов бюджета на обслуживание государственного долга	1,76	0,22	1,21
Удельный вес государственных капитальных вложений в расходах бюджета	12,47	6,64	7,98
ВВП, млрд.грн.	345	544	712,9
ВВП реальный (% прироста)	112,1	107,3	107,6
Валовое накопление основного капитала (млн..грн.)	77820	133874	195179
Валютный курс (грн./дол.)	5,32	5,05	5,05
Инвестиции в основной капитал (млн.грн.)	75714	125254	188486
Денежная эмиссия (% до опер. периода)	127	126	149
Денежная масса МЗ (млн. грн.)	125801	261063	356156
Инфляция	109	109,1	112,8
Темп роста промышленности (в процентах к предыдущему периоду)	112,5	106,2	110,2
Расходы государственного бюджета, млн. грн.	63734,8	103148	131127
Государственные капитальные вложения, млн.грн.	7945	6846	10458

Источник. Рассчитано на основе данных Госстата Украины.

Целевая денежно-кредитная эмиссия через рефинансирование Банка реконструкции и развития в объеме 20 млрд. грн. может обеспечить через инвестиционные приоритетные проекты дополнительные 10 млрд. грн. прироста ВВП.

Макроэкономическая поддержка высоких темпов роста. По опыту 2004, 2006 и 2007 годов, высокие темпы роста сопровождались следующими макроэкономическими пропорциями (скорректированные с учетом политики более низкой инфляции) для обеспечения роста ВВП на 6-8 процентов:

1. Реальные доходы населения должны существенно опережать рост ВВП. Темп их роста должен быть не менее 15% реального роста (опережающий коэффициент к росту ВВП - 2,1);

2. Среднемесячная зарплата должна расти на 12%, минимальная заработная плата (номинальная) - на 15%;

3. Темпы роста промышленности должны быть не менее 12%;

4. Доля бюджетных капитальных вложений в расходах бюджета должна быть не менее 10-12%;

5. Доля валового накопления в ВВП - от 25% и выше;

6. Денежная эмиссия - 3 процентных пунктов на каждый процент ожидаемого роста ВВП;

7. Инфляция - 1 процентный пункт на каждый процент ожидаемого роста ВВП.

Возможности некапиталоемких путей роста. Выделенные по результатам 2004, 2006 и 2007 годов отрасли, которые планируются для роли локомотивов всей экономики (строительство, машиностроение, пищевая, торговля, финансы) имеют объемы производства меньше 2008 года и, соответственно, большое недоиспользование производственных мощностей. Поэтому в этих отраслях прирост производства в первые 3-5 лет может быть некапиталоемким, прирост производства товаров и услуг может осуществляться за счет свободных мощностей. Это может обеспечить дополнительно около 50 млрд. грн. прироста ВВП при минимальных инвестициях.

Часть прироста ВВП может быть получена за счет де-

тенизации экономики, перехода теневого производства в легальный статус. Только один процентный пункт доли теневой экономики (из 35% по оценкам общего уровня теневой экономики) может дать прирост ВВП на 14 млрд. грн. (что равноценно 1 процентному пункту прироста из целевых 7% роста ВВП).

Реальная поддержка малого бизнеса и рост числа малых предприятий также требует создания условий и государственного содействия без дополнительных инвестиционных затрат со стороны государства. Рост количества работающих малых предприятий в промышленности на 5% может повысить ВВП на 0,4 процентных пункта.

Также некапиталоемким является направление политики по ограничению непродуктивного оттока капитала из Украины. За счет этого фактора дополнительный ресурс инвестиций может составить до 6 млрд. грн. ежегодно.

Программное обеспечение условий для роста. Программа активного экономического роста может действовать через центральные органы исполнительной власти. Нужен комплекс мер (план действий) для каждого центрального органа власти с установлением программных показателей-индикаторов задач на каждый год, например, по следующим направлениям (для объектов управления данных органов власти):

- детенизация экономики (снижение «тени» на 1 процентный пункт в год);
- создание условий для безопасного инвестирования средств населения в жилищное строительство;
- «мягкая» денежная политика, целевая эмиссия под кредитование инвестиционных проектов;
- создание условий для банковского кредитования инвестиций в основной капитал;
- запуск целевого кредитования отобранных инфраструктурных проектов через Банк реконструкции и развития с активами в 10-20 млрд. грн.;
- развитие фондового рынка;

- адресное (в конкретные проекты) привлечение прямых иностранных инвестиций;
- поддержка малого бизнеса (дерегуляция);
- создание и поддержка заказами малых промышленных предприятий;
- стимулирование инновационной деятельности, интеграция научно-технических и производственных предприятий;
- стимулирование экспортоориентированных предприятий;
- импортозамещение;
- установление барьеров для некритического импорта (в пределах возможного в условиях СОТ);
- прекращение рейдерской практики перераспределения собственности неконкурентными методами;
- эффективное управление предприятиями госсектора;
- использование системы государственных закупок, а еще лучше государственных заказов, для стимулирования национальных товаропроизводителей;
- ограничение импортных закупок для государственных нужд;
- обеспечение конкурентности рынков и реальное противодействие монополизации;
- энергосберегающие меры во всех отраслях;
- использование вторичных ресурсов.

Бюджетные меры. Налогово-бюджетные инструменты действуют на рост экономики как со стороны ресурсов для инвестиций, так и со стороны обеспечения спроса на инвестиции. Рост бюджетных капиталовложений в промышленность на 1% обеспечивает рост на 0,3% ВВП. Бюджетные инструменты могут обеспечить прирост ВВП через:

- государственные инвестиции в инфраструктурные проекты.
- госзакупки национальной продукции вместо импортной продукции.
- прекращение схем с «откатами» и возврата этих средств в инвестиционную сферу.

Новые бюджетные заимствования для Украины проблематичны. Госдолг перешел границу национальной безопасности и бюджет перегружен расходами на его обслуживание. Поэтому для Украины в ближайшие 5-7 лет бюджетные расходы не могут быть прямыми стимуляторами роста, только опосредованно, за счет социальных расходов бюджета и поддержания уровня внутреннего потребления домашних хозяйств. Снижение объема госдолга и расходов по нему высвобождает ресурсы для бюджетных инвестиций и роста экономики.

При правильном использовании вынужденные госрасходы на военные цели могут быть дополнительным инструментом для роста производства в легкой, пищевой промышленности, машиностроении и ВПК.

Денежно-кредитная поддержка. Умеренная эмиссия (до 15% от имеющейся денежной массы - от агрегата M2) не влияет на инфляцию при условии, что эмитированная гривна направляется на капитальные инвестиции, модернизацию существующей материально-технической базы, производство высокотехнологичной продукции и может быть источником средств под национальные инфраструктурные проекты, которые курирует правительство.

Рефинансирование банков должно осуществляться под инновационные и венчурные проекты через государственные банки путем публичного тендера проектов. Снижение процентных ставок по кредитам на 8-10 процентных пунктов приведет к активизации процесса кредитования (увеличение объемов кредитов, предоставленных юридическим лицам) на 25%.

Прирост кредитования реального сектора на 1% обеспечивает рост инвестиций в основной капитал на 0,6 % и рост ВВП на 1,3%.

Обеспечение роста через государственный сектор, удельный вес которого по реализованной продукции составляет .10,1%, и 15 % по численности занятых работников. При более эффективном менеджменте государственный сектор позволяет увеличить ВВП на 0,7% в год.

Резервом эффективности государственного сектора является высокорентабельная деятельность стратегически важных предприятий (как точек роста (с соответствующим положительным влиянием на национальную экономику в целом) за счет рычагов государственного управления (например, государственной поддержки в инвестиционно-инновационной сфере).

Внешнеэкономические инструменты. Необходимо использование внешних рынков для внутреннего роста экономики: ежегодный рост экспорта товаров на не менее 4% и отставание темпа роста импорта на 0,5-1 процентный пункт. При возрастании коэффициента замещения импорта товарами внутреннего производства и прочих неизменных условиях, можно надеяться в течение 5 лет обеспечить положительное сальдо внешней торговли товарами и услугами.

Инструментом поддержки экспорта должен быть институт торгпредставительств Украины, которые имеют все возможности для продвижения украинских производителей на новые внешние рынки.

Необходимо сокращать на 5-7 % ежегодно импорт газа благодаря росту его собственной добычи и повышению энергоэффективности производства.

Сектор малого предпринимательства создает 10% ВВП. В быстроразвивающихся странах этот сектор производит почти 50% ВВП, а в развитых странах до 70%. Реально увеличение доли МП в Украине на 1-2 процентных пункта, что равноценно такому же объему роста ВВП.

Меры развития малого предпринимательства не связаны с бюджетными расходами, относятся к некапиталоемким, могут дать быстрый эффект за 1-2 года при условии неформальной реализации. По этому направлению можно получить 1-2 процентных пунктов роста ВВП ежегодно.

Энергосбережение является прямым ресурсом для роста ВВП. 12 млрд. евро ежегодно сэкономила бы Украина, если бы имела одинаковый технологический уровень со странами Европейского союза по показателю энергоэффективности. Реальный эффект от экономии мог бы быть на уровне

15 млрд.грн. ежегодно.

Социальная политика с точки зрения потребностей активного экономического роста должна обеспечивать опережающий совокупный спрос и платежеспособность домашних хозяйств на растущий объем ВВП. Правительству следует поддерживать законодательные стандарты жизни: размер прожиточного минимума должна увеличиваться ежегодно в 1,1 раза, минимальная заработная плата - в 1,12 раза, среднемесячная заработная плата - в 1,15раза.

Занятость населения должна расти ежегодно в среднем на 0,4%, численность безработных (по методологии МОП) - уменьшаться соответственно на 0,6%.

4. Развитие социальной сферы позволит увеличить доходы населения и конечные потребительские расходы домохозяйств за пятилетний период почти в 2 раза, что приведет к увеличению покупательной способности, стимулирующей потребительский спрос.

Обоснование роста на проектном уровне. Целевая установка на достижение 7 процентного роста ВВП и необходимые для этого расчетные (в ценах 2014 года) дополнительные 65 млрд. грн. прироста инвестиций должны быть доведены (распределены по конкретным отраслевым проектам), предприятиям и центральным органам власти, которые будут курировать их финансовую окупаемость. Это могут быть, например, бизнес-проекты в следующих сферах:

Дорожное строительство - 5 проектов.

Авиастроение - 2 проекта.

Строительство электропоездов - 3 проекта.

Жилищное строительство - 46 проектов.

Строительство метро - 5 проектов.

Строительство мостов 4 проекта.

Производство тепловозов для Укрзализныци - 3 проекта.

Производство энергооборудования - 7 проектов.

Производство медицинского оборудования - 34 проекта.

Производство светлых нефтепродуктов (для импортозамещения) - 2 проекта.

Модернизация технической базы ЖКХ - 23 проекта.

Для достижения необходимого макроэкономического и финансового эффекта потребность в инвестициях и потенциальный прирост ВВП по этим проектам должны быть просчитаны в соответствующих полномасштабных бизнес-планах и обеспечивать в сумме необходимые плановые показатели роста ВВП (100 млрд.).

Выводы. Система стимулирования и организации ускоренного стабильного экономического роста в послекризисный период должна быть оформлена соответствующим программным документом национального уровня (Планом развития) и комплексом планово-программных показателей по использованию средств и запланированному росту ВВП.

Управляющим органом реализации Плана развития может быть Минэкономразвития, отвечающее за экономическую политику в правительстве. Условием успеха плана становится реализация новой функции - управление каждым мероприятием на уровне бизнес-планов и бизнес-процессов, принятых на корпоративном уровне. Это потребует нового уровня организации, квалификации и ответственности правительственных менеджеров, которые будут совмещать бизнес-процессы и возможности центральных органов власти. Это касается:

- организации госзаказов и госзакупок «без откатов»;
- отбора и сопровождения проектов для финансирования через государственные банки;
- отбора и сопровождения проектов для финансирования через банк развития за счет целевой эмиссии;
- адресной поддержки создания новых малых предприятий в приоритетных сферах производства;
- вывода предприятий госсектора на высокодоходный уровень;
- мониторинга и помощь в управлении крупными проектами импортозамещения и производства продукции для новых экспортных рынков;
- управления проектами бюджетных капиталовложений;

- других действий по бизнес-управлению ресурсами дополнительных инвестирований и организации новых производств товаров и услуг для обеспечения запланированного роста ВВП.

Литература

1. Андрианов В.Д. Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегуляции / В.Д. Андрианов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008. – 326с.
2. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми / за ред. д-ра екон. наук М.М. Якубовського. – К.: НДЕІ Міністерства економіки України, 2005. – 410с.
3. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах: Монографія / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 1998. – 144с. – (Сер. «Економічні стратегії»; Вип. 6). – Бібліогр.: С. 138-142.
4. Желюк Т.Л. Управління довгостроковим розвитком національної економіки: методологічні та прикладні аспекти/ Т.Л. Желюк. - Монографія. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 512с.
5. Карпінський Б.А., Божко С.М. продуктивність і сталий розвиток економіки: Монографія / Б.А.Карпінський, С.М. Божко. – Львів: Логос, 2004. – 274с.
6. Майєр Джеральд М., Раух Джемс Е., Філіпенко Антон Основні проблеми економіки розвитку/ М. Майєр Джеральд, Е. Раух Джемс – К.: Либідь, 2003. – 688с.
7. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / [Відпов. ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерський] – К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 408с.
8. Скрипниченко М. І. Секторальні та міжнародні моделі економічного розвитку / М.І. Скрипниченко. – К.: Фенікс, 2004. -256с.
9. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Авт. кол.:

А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. Ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416с.

B.N. Schukin

PhD in Economics, Head of the Department, Scientific and Research Institute of Economics at the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

Abstract

Economy of Ukraine is in crisis. To overcome it and reach sustainable and relatively high rates of economic growth, the country needs a new economic model based on the active participation of the state in fiscal, monetary, investment, and social spheres. It should be reached a new level of central authorities, project and program-oriented approach in improvement of the state and public sector management. The article presents calculations of the GDP growth and investments needed for sustainable development as well as the sources of their possibilities top up.

Key words: crisis, GDP, government regulation, active state policy, national development programs, stable growth, resources, needs of institutions.

РАЦИОНАЛЬНОЕ СОЧЕТАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ В СФЕРЕ ПОДГОТОВКИ ЭКОНОМИСТОВ И УПРАВЛЕНЦЕВ

Абасова Самира

к.э.н., доцент, главный научный сотрудник НИИЭР

В условиях, когда сложившаяся система образования («поддерживающее образование») постепенно заменяется инновационной моделью образования («созидательное обучение») происходит поиск новых методов обучения в образовательном процессе. При этом изменяются не только требования ко всем заинтересованным лицам образовательного процесса - как преподавателям, обучающимся, - но и ко всей системе образования.

Специфика системы образования должна проявляться в ее способности не только обеспечения знаниями обучаемого, но и формировании потребности в непрерывном овладении ими, т.е. развивать умения и навыки самообразования. Кроме того с целью результативной профессиональной деятельности необходимо прививать студентам такие важные качества, как творческий подход, самостоятельность, предприимчивость, динамичность, стрессоустойчивость. С этой целью с 90-х годов прошлого века начали использовать инновационные, рефлексивные деловые игры, в которых моделируются ситуации выбора и принятия решений.

Нельзя не отметить тот факт, что в деловых играх обучаемый вовлечен в критическую ситуацию. В этом случае у обучаемого проявляются отрицательные реакции, связанные с желанием достичь цели и наличием преграды, препятствующей этому достижению.

Если учесть то обстоятельство, что новые психологические тесты и деловые игры используются в учебном процессе активно в пространственном разрезе бывшего Союза с 1980-х годов (они охватывают период создания интерактивных образовательных программ с учетом мультимедийных средств и информационных технологий, а также программ на основе tet-a-tet

обучения с использованием различных социально-психологических приемов), то активное применение психологических приемов в обучении и в образовательном процессе ныне стало не только модным, но и необходимым условием процесса интерактивного обучения (3, с. 214).

Для анализа взаимоотношений в социальной группе, выявления профессиональных, деловых, творческих возможностей обучаемых и непосредственно работников используют различные социально-психологические методы начиная от метода наблюдений до анкетирования, и рабочие документы начиная от создания социограмм, профессиограмм до полной характеристики профессионала в различных ситуациях. В этом случае основной целью социальной психологии становится объединение людей под одним девизом. Как мы знаем, главная цель объединяет людей в совершении того или иного действия. Так создаются творческие команды единомышленников, которые способствуют выработке единой цели и задач для всех членов команды (социальной группы), активно внедряя в жизнь лозунг «один за всех, все за одного».

Появление потребности в самоопределении свидетельствует о достижении личностью довольно высокого уровня развития, для которого характерно стремление занять собственную, достаточно независимую позицию в структуре информационных, идеологических, профессиональных, эмоциональных и прочих связей с другими людьми.

В этом отношении преподаватель и обучающий (в области среднего и высшего образования), тренер (в области спорта), мастер (в области технического обучения) обязательно должен обладать системой психологических умений, которая не сводится только к сумме психологических знаний. Ведущим видом компетентности является дифференциально-психологическая компетентность, которая проявляется в знании людей, умении без применения инструментальных методов диагностики определить структуру личности, ее характерные особенности, доминирующие психологические состояния, истинные мотивы поведения, источники

тревог и направленности личности.

Учитывая то обстоятельство, что студенты экономических вузов наиболее востребованы на рынке труда, то не удивительно, что многие студенты с первых курсов наиболее заинтересованы в получении качественного образования, чем студенты других вузов. И это предполагает взаимосогласованности между мышлением и поведением в различных жизненных и деловых ситуациях. Выбор и применение различных типов стратегии поведения связано с компетентностью специалиста, т.е. в приобретении им навыков общения, согласованности действий, т.е. стратегией мышления и поведения.

Автором была проведен опрос студентов АГЭУ в 2003-2005 гг. и результаты опроса были следующие: студенты второго курса находятся в возрасте между 17-21 годами и их основной интерес охватывает сферу учебного процесса, жилищно-бытовые условия, собственный социальный статус среди однокурсников, вопросы проведения досуга. Самые критические оценки получали взаимоотношения с преподавателями, взаимоотношения с родителями и вопросы правильного сочетания рабочего времени и времени отдыха. Наименее критическими оценивались взаимоотношения со сверстниками, взаимоотношения с субъектами своей познавательной деятельности, жилищно-бытовые условия (3, с. 214).

Под понятием общей компетентностью специалиста-экономиста считают следующие качества: умение работать в команде, умении приобретать новые знания, знание и готовность использовать инновационные идеи. Учитывая эти обстоятельства, студенты не только экономических, но и других вузов предпочитают приобрести навыки предпринимательской компетенции – развитие творческого потенциала, инновационности и предпосылок к самостоятельной предпринимательской деятельности – развитие персональных качеств и навыков, лежащих в основе предпринимательского мышления и поведения.

Наряду с использованием различных методов социаль-

ной психологии применение возможностей методики расширения самосознания и глубинного познания нераскрытых вещей и явлений, а также для раскрытия потенциальных возможностей самой личности активно используется в курсах «Поведенческие науки» (2, с.1-24) и «Техника ведения переговоров» (1, с. 1-21) в Азербайджанском Государственном Экономическом университете. Авторская методика (Абасова С.Г.) что способствует персонализации творческих возможностей и социализации индивида в обществе должным образом, служит раскрытию личных профессиональных качеств, что предполагает повышению компетентности в той или иной сфере деятельности.

В современных условиях эффективность любого вида деятельности в очень большой степени зависит от правильной организации учебного и образовательного процесса. Но надо заметить, что эти экономические реалии требуют развитие и саморазвитие личности, которые можно достичь с помощью социального образования – формального и неформального – который носит не только коррекционный характер, но и выполняет роль информационно-познавательной деятельности.

Необходимо учитывать то обстоятельство, что приобретение навыка коммуникативной компетентности является мерилем нового этапа в образовательном процессе. По мнению автора, оно способствует формированию разработки своей собственной политики, собственного метода мышления и принятия решения, созидания нового человека в социуме, другими словами принятия и применения новых принципов поведения в обществе.

Литература

1. Абасова С.Г. «Техника ведение переговоров». Программа для бакалавриата в АГЭУ. 2006.
2. Абасова С.Г. «Поведенческие науки (Наука о поведении)». Программа для бакалавриата в АГЭУ. 2006.
3. Абасова С.Г. Еще раз о мыслительной деятельности молодежи. Сб. Научных докладов и тезисов АГЭУ за 2003-2005 гг.

REGIONAL İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Könül Hüseynova
İETİ-nin dissertantı

Xülasə

Bu tədqiqat işinin məqsədi regional iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində mövcud olan beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsindən və bu sahədə faydalı ola biləcək təkliflərin formalaşdırılmasından ibarətdir. Bu məqsədlə əvvəlcə iqtisadi əməkdaşlığın mahiyyəti araşdırılmışdır. Daha sonra dünyada fəaliyyət göstərən əsas regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatlarının coğrafi regionlar üzrə təsnifatı təqdim edilmiş, onların növləri və əsas xüsusiyyətləri, eləcə də faydaları qısa şəkildə xülasə edilmişdir. Tədqiqat işinin sonunda bir sıra nəticələrə gəlinmişdir ki, bu nəticələr regional iqtisadi təşkilatların, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının da üzv olduğu İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının daha da səmərəli fəaliyyətinin təşkilində faydalı ola bilər.

Açar sözlər: regional iqtisadi əməkdaşlıq, regional iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatları

GİRİŞ

O'Farrill və başqalarının (1999) qeyd etdiyi kimi, İqtisadi əməkdaşlıq dedikdə orta və qısamüddətli perspektivdə qeyri-birbaşa iqtisadi faydaların əldə edilməsi məqsədi güdən fəaliyyətlər həyata keçirməklə beynəlxalq aləmdə ticarət və maliyyə inteqrasiyasının asanlaşdırılması üçün lazım olan şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan beynəlxalq əməkdaşlıq nəzərdə tutulur.

Regional əməkdaşlıq uzun müddət dünyada iqtisadi inkişaf və siyasi stabilliyi təmin edən bir alət kimi qəbul edilmişdir. Avropa kontinentində əsrlər boyu davam edən müharibələrdən sonra Avropa İttifaqı çərçivəsində Avropanın uğurlu inteqrasiyası regional münaqişələrin qarşısını alaraq və mövcud imkanlardan istifadə edərək regional inkişaf və iqtisadi inteqrasiya yolu ilə rifah yolunu seçən bir çox ölkə və regionlar üçün böyük ümidlər yaratmışdır.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ilk onilliklərdə inkişaf

etməkdə olan ölkələr arasında regional əməkdaşlıq ya regional bazarları beynəlxalq rəqabətdən qorumaq məqsədilə, məsələn, Latin Amerikasında olduğu kimi, və yaxud müstəmləkəçiliyin itirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə başlandırılmışdır ki, bu da vahid müstəmləkə formasında mövcud olan iqtisadi regionların parçalanmasına səbəb olmuşdur, bu xüsusilə də Afrikada özünü büruzə vermişdir. Yaxın onilliklərdə isə regional əməkdaşlıq “yeni regionçuluq” prinsipinə söykənmişdir, həmin prinsipə görə, regional əməkdaşlıq ölkələrə nəinki bir-birilə, həmçinin dünyanın digər ölkələri ilə inteqrasiya etməyə kömək etməlidir. (Linn and Pidufala, 2008). Köhnə və yeni regionçuluq arasındakı fərqlər Devlin və Castro (2004, 43) tərəfindən daha yaxşı qeyd edilmişdir: “Müharibədən sonrakı dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında köhnə regionçuluq prinsipləri dedikdə daha çox daxilə yönəlmiş, proteksionist və adətən avtoritar rejimlər tərəfindən idarə edilən strategiya nəzərdə tutulur. Bunun əksinə olaraq Yeni Regionçuluq dedikdə isə, müasir, demokratik institusional şəraitdə açıq və rəqabətə davamlı bazara əsaslanan iqtisadi modelin təşviqi nəzərdə tutulur.”

2. Ədəbiyyat xülasəsi

Bu bölmə dünyada fəaliyyət göstərən RİƏ təşkilatlarının regionlar üzrə təsnifatının, onların növlərinin və əsas xüsusiyyətlərinin, eləcə də bu institutların faydalarının qısa xülasəsini əhatə edir.

2.1. Dünyada mövcud olan əsas RİƏ təşkilatları

Dünyada çoxlu sayda regional iqtisadi birliklər vardır. Regional iqtisadi birliklərin sayının çox olması onların daha dolğun şəkildə tədqiq edilməsini təmin etmək və beləliklə də bu təşkilatların təcrübələrindən daha səmərəli faydalanmaq üçün müəyyən əlamətlər üzrə təsnifləşdirmələrin aparılmasını zəruri edir. Qeyd edək ki, regional iqtisadi birlikləri bir sıra xüsusiyyətlərinə (yaxud əlamətlərinə) görə təsnifləşdirmək olar. Aşağıdakı cədvəldə iqtisadi birliklərin coğrafi regionlar üzrə təsnifatı verilmişdir.

Cədvəl 1**İqtisadi birliklərin regional təsnifatı**

Afrika
Afrika İqtisadi Birliyi (AEC)
Ərəb Məğrib Birliyi (UMA)
Şərqi və Cənubi Afrika üzrə Ümumi Bazar (COMESA)
Sahil Səhra Dövlətləri Birliyi (CEN-SAD)
Ərəb İqtisadi Birliyi Şurası (CAEU)
Şərqi Afrika Birliyi (EAC)
Mərkəzi Afrika Ölkələrinin İqtisadi Birliyi (ECCAS)
Qərbi Afrika Dövlətlərinin İqtisadi Birliyi (ECOWAS)
İnkişaf Məsələləri üzrə Hökumətlərarası Orqan (IGAD)
Cənubi Afrika İnkişaf Birliyi (SADC)
Aralıq Dənizi Ölkələrinin Birliyi (UfM)
Afrikanın İnkişafı Naminə Yeni Tərəfdaşlıq (NEPAD)
Amerika
Andea Millətlər Birliyi (CAN)
Karib Dənizi Ölkələrinin Vahid Bazar və İqtisadiyyatı (CSME)
Mərkəzi Amerika İntegrasiya Sistemi (SICA)
Latın Amerikasını İntegrasiya Assosiasiyası (LAIA)
Mesoamerika Layihəsi
Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişi (NAFTA)
Cənub Ölkələrinin Vahid Bazarı (Mercosur)
Asiya
Asiya-Sakit Okeanı Ticarət Sazişi (APTA)
Cənub Şərqi Asiya Ölkələrinin Assosiasiyası (ASEAN)
Körfəz Ərəb Ölkələrinin Əməkdaşlıq Şurası (CCASG)
İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ECO)
Avrasiya İqtisadi Birliyi (EAEC)
Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (SCO)
Regional Əməkdaşlıq üzrə Cənubi Asiya Assosiasiyası (SAARC)
Avropa
Avrasiya İqtisadi Birliyi (EAEC)
Avropa İqtisadi Zonası (EEA)
Avropa İqtisadi Birliyi (EEC)
Avropa İttifaqı (EU)
Regional Əməkdaşlıq Şurası (RCC)
Aralıq Dənizi Ölkələrinin Birliyi (UfM)

Yaxın Şərq
Körfəz Ərəb Ölkələrinin Əməkdaşlıq Şurası (CCASG)
Ərəb İqtisadi Birliyinin Şurası (CAEU)
Avro-Aralıq Dənizi Azad Ticarət Zonası (EU-MED FTA)
Aralıq Dənizi Ölkələrinin Birliyi (UfM)
ABŞ – Yaxın Şərq Azad Ticarət Zonası (U.S. MEFTA)
Sakit Okeanı
Melanesiya Təşəbbüs Qrupu (MSG)
Sakit Okean Adaları Forumu (PIF)

Bu məqalənin məqsədlərini nəzərə alaraq biz yuxarıdakı cədvəldə təqdim edilən iqtisadi təşkilatların hər biri haqqında ayrıca ətraflı məlumat vermirik. Lakin bu sənədin elektron nüsxəsindəki cədvəldə təqdim edilən bütün iqtisadi təşkilatların internet səhifələrinə hiperlinklər¹ qoyulmuşdur.

2.2. RİƏ-in növləri

Digərləri ilə yanaşı, Schmitz-in (2012) də qeyd etdiyi kimi, regional iqtisadi inteqrasiyanın dörd əsas növü mövcuddur.

1. Azad ticarət sahəsi. İqtisadi əməkdaşlığın ən əsas formasıdır. Üzv ölkələr öz aralarında ticarət etmək üçün bütün maneələri aradan qaldırır, lakin qeyri-üzv ölkələr ilə ticarət siyasəti hər bir ölkə tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilir. Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişi (NAFTA) buna misal ola bilər.

2. Gömrük birliyi. Azad ticarət zonasına bənzər formada iqtisadi əməkdaşlığın təmin edilməsi. Üzv ölkələr öz aralarında ticarət etmək üçün bütün maneələri aradan qaldırır. Azad ticarət zonasından əsas fərqi odur ki, üzv ölkələr qeyri-üzv ölkələr ilə ticarəti oxşar qaydalar əsasında qurur. Körfəz Əməkdaşlıq Şurası (GCC) buna misal ola bilər.

3. Ümumi bazar. Üzv ölkələr arasında iqtisadi cəhətdən inteqrasiya edilmiş bazarlar yaradılır, ticarət, əmək və kapitalın sərbəst axını təmin edilir. Gömrük birliyində olduğu kimi, qeyri-

¹ İstənilən iqtisadi təşkilatın üzərində klaviaturadakı Ctrl düyməsini sıxılı saxlamaqla mausun sol düyməsini tıklamaqla həmin təşkilatın veb səhifəsinə daxil olmaq və beləliklə də, təşkilat haqqında məlumat əldə etmək olar.

üzv ölkələr ilə ticarət etmək üçün ümumi ticarət siyasəti müəyyən edilir. Bunun əmək qüvvəsi üçün əsas üstünlüyü odur ki, onların üzv ölkələrdə işləməsi üçün viza və ya iş icazəsinə ehtiyac qalmır. Şərqi və Cənubi Afrika Ölkələrinin Ümumi Bazarı (COMESA) buna misal ola bilər.

4. İqtisadi birlik. Ticarət maneələrinin aradan qaldırılması və ümumi iqtisadi siyasətin formalaşdırılması məqsədilə iqtisadi saziş bağlayan ölkələrin birliyi. Avropa İttifaqı buna misal ola bilər.

Regional Təşkilatların Tipologiyası: Müxtəlif təşkilatlar fərqli məqsədlər uğrunda fəaliyyət göstərir və buna görə də, onların effektivliyi müvafiq qaydada ölçülməlidir.

Regional təşkilatlar aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir (a) fəaliyyət sahəsi üzrə, (b) yerinə yetirdikləri funksiyaya görə, (c) təşkilati formasına görə, (d) fəaliyyət xüsusiyyətlərinə görə, (e) üzvlüyünə görə (Linn and Pidufala, 2008). Bunların qısa təsviri aşağıda göstərilmişdir:

Fəaliyyət sahəsi üzrə: Regional iqtisadi təşkilatların əksəriyyəti regional inteqrasiyanı dəstəkləmək mandatını daşıyır, lakin belə olmaya da bilər. Məsələn, regional inkişaf bankları ölkələrdə investisiyalara dəstək və potensialın artırılması sahəsi üzrə fəaliyyət göstərir, son illərdə isə regional inteqrasiyanı dəstəkləyən təşkilatlar da meydana çıxmışdır (Birdsall and Rojas-Suarez 2004).

Regional təhlükəsizlik və ortaq siyasi məqsədlər üzrə fəaliyyət göstərən regional təşkilatlar (məsələn, hər bir ölkədə siyasi status kvolonun saxlanması) əməkdaşlığın əsası kimi regional inteqrasiyanı seçməyə də bilər.

Funksiya üzrə: regional təşkilatların xüsusi funksiyası ola bilər, məsələn, təhlükəsizlik və siyasi aspektlər, o cümlədən, ticarət, infrastruktur, maliyyə və sosial-iqtisadi aspektlər üzrə əməkdaşlıq (o cümlədən, səhiyyə, təhsil, elm). Bu funksiyaların hamısı və ya bəziləri yerinə yetirilə bilər.

Təşkilati forma: Regional təşkilatlar ya formal şəkildə, məsələn, saziş əsasında, və ya ölkələrin hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edildiyi digər formal hüquqi sazişlər əsasında, və yaxud iştirakçıların geniş prinsiplər əsasında əməkdaşlıq etdiyi qeyri-formal proqramlar çərçivəsində fəaliyyət göstərə bilər. Regional

inkişaf banklarında olduğu kimi, onlar öz maliyyə resursları və alətləri hesabına fəaliyyət göstərən maliyyə institutları formasında da ola bilər. Onlar dövlət başçıları, nazirlər və ya yüksək rütbəli məmurlar səviyyəsində də fəaliyyət göstərə bilər.

Əməliyyat xüsusiyyətləri: Regional təşkilatlar məsləhətçi, tənzimləyici və maliyyələşdirən tərəf qismində də fəaliyyət göstərə bilər. Üzvlər arasındakı narazılıqların yoluna qoyulması, üzvlər haqqında arbitraj qərarların verilməsi, üzvlər tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edən mexanizm və ya arbitraj icraatı sözügedən təşkilatların ixtiyarında ola bilər.

Üzvlük: üzvlər konkret bir regionda yerləşən ölkələr, regiondan kənardakı ölkələr, o cümlədən, yüksək statuslu, çox-profilli institutlardan ibarət ola bilər (məsələn, BMT agentlikləri və ya Dünya Bankı). Saziş əsasında fəaliyyət göstərən formal təşkilatlarda isə üzvlər və üzvlərin sayının artırılması rəsmi ola-raq razılaşdırılır. Qeyri-formal proqram və forumlarda iştirakçıların təşkilat ilə əlaqələri qeyri-formal xarakter daşıyır, yeni üzvlər isə mövcud üzvlərin dəvəti əsasında qəbul edilir. Əksəriyyət regional təşkilatlarda müşahidəçilərin fəaliyyətinə icazə verilir.

2.3. RİƏ-in əsas xüsusiyyətləri

İqtisadi əməkdaşlıq anlayışını daha təfəssilatlı dərk etmək üçün onun aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərinə nəzər yetirmək lazımdır:

1. İqtisadi faydaları: əməkdaşlıq anlayışının əvvəlki tərfi öz qüvvəsini saxlayır, lakin perspektiv məqsədlər dəyişilir, belə ki, həmin məqsədlər yalnız iqtisadi xarakter daşıyır və ticarət və ya kapital axını kimi proseslər ilə əlaqəlidir.

2. Qarşılıqlı fayda əldə edilməsi məqsədilə əməkdaşlıq edən tərəfdaşlar arasındakı əlaqələr əhəmiyyət kəsb edir: orta və uzun müddətli perspektivdə qarşılıqlı fayda və xərclərin bölüşdürülməsi prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən iki və ya daha artıq tərəfin arasındakı əlaqələr nəzərdə tutulur.

3. Özəl sektorun cəlb edilməsi: çünki əməkdaşlıq birbaşa olaraq ticarətin inteqrasiyası ilə əlaqədardır.

4. Dövlətin dəyişən rolu: Dövlət aparıcı rola malikdir, belə ki, bu və ya digər ölkənin texnoloji və məhsuldar inkişafını təmin

etməklə beynəlxalq aləmdə yüksək nailiyyətlər əldə etmək üçün iqtisadi əməkdaşlıq vacib əhəmiyyət kəsb edir. Özəl sektor bu prosesdə həlledici faktora çevrilməkdədir, buna görə də, dövlət işin birbaşa icraçısından daha çox fasilitator və təşəbbüskar rolunda çıxış etməlidir.

5. Qısa və ortamüddətli iqtisadi məqsədləri təmin etmək məqsədilə görüləcək tədbir və fəaliyyətlər: dünya bazarlarında ticarətin asanlaşdırılması və rəqabət yönümlü bacarıqların artırılması üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan fəaliyyətlər. Buna görə də, qısa müddətli perspektivdə birbaşa iqtisadi faydaların artırılması iqtisadi əməkdaşlıq prinsipi ilə bir araya sığmır.

Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, iqtisadi əməkdaşlığın tərifini aşağıdakı kimi verilmişdir:

Iqtisadi əməkdaşlıq dedikdə orta və qısamüddətli perspektivdə qeyri-birbaşa iqtisadi faydaların əldə edilməsi məqsədi güdən fəaliyyətlər həyata keçirməklə beynəlxalq aləmdə ticarət və maliyyə inteqrasiyasının asanlaşdırılması üçün lazım olan şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan beynəlxalq əməkdaşlıq nəzərdə tutulur (O'Farrill and et al., 1999).

Regional əməkdaşlıq sayəsində ölkələr öz inkişaf mərhələlərinə xas məsələlərə daha çox diqqət yetirir və qonşu dövlətlərlə ticarəti inkişaf etdirir (Schmitz, 2012). Bundan başqa, ticarət, nəqliyyat və İKT sahəsində regional əməkdaşlığın təmin edilməsi aradakı boşluqları aradan qaldırır və ölkələr qloballaşma prosesindən daha çox faydalanır. (Kreinin and Plummer, 2003).

Region üzrə iqtisadi inteqrasiya və əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi bütün ölkələrə qarşılıqlı faydalar verməklə yanaşı həmçinin mühüm inkişaf məqsədlərinə nail olmaqda vacib əhəmiyyət kəsb edir. Regional iqtisadi əməkdaşlıq və inteqrasiya dörd mərhələdən ibarət olmalıdır (ESCAP, 2015): inteqrasiya edilmiş bazar; maneəsiz əlaqələr; maliyyə əməkdaşlığı; ortaq problem və risklərin ünvanlanması.

2.4. RİƏ-in faydaları

Yadda saxlamaq lazımdır ki, regional iqtisadi inteqrasiya dedikdə, bir neçə ölkənin ticarət, maliyyə və yaxud valyuta siyasətinin əlaqələndirilməsi nəzərdə tutulur (APEC, 2011). Regional

iqtisadi cəmiyyətlər məhz müvafiq faydalar əldə etmək məqsədilə yaradılır (Lyoha, 2005). Regional iqtisadi inteqrasiyadan bəhrələ-nən bir çox müxtəlif sahələr mövcuddur. Ticarətin təkmilləşdi-rilməsi, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, ətraf mühitə dair proq-ramlar və maliyyə bazarları buna misal ola bilər (APEC, 2011).

AYİB (2012) regional ticari inteqrasiyanı diqqətdə saxlama-qla regional iqtisadi əməkdaşlığın altı əsas faydasını izah edir.

Xülasə etdiyim nəzəri və empirik ədəbiyyatlar əsasında, re-gional iqtisadi birliklərin faydaları qısaca olaraq aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

Ticarətin genişləndirilməsi: regional iqtisadi inteqrasiya birliyinə üzv olan ölkələr üzv olmadığı əvvəlki vaxtlarla müqayi-sədə daha geniş xidmət və mallara çıxış əldə edir. Rüsumların aradan götürülməsi və ya azaldılması ilə onlar məhsulları aşağı qiymətə asanlıqla əldə edir. Bu da əslində birliyə üzv olan ölkələr arasında ticarətin həcmi çoxaldır. Ucuz məhsulların alışından əldə edilmiş artıq vəsait daha çox mal və xidmətlərin əldə edilməsi üçün xərclənə bilər.

Məşğulluq perspektivi: İqtisadi inteqrasiya ticarəti liber-allaşdırır, bazarı genişləndirir və üzv ölkələrə qoyulan investis-yaların həcmi artırır və nəticə etibarlı ilə məşğulluq yaradır. İn-sanlar yeni iş və daha artıq məvacib dalınca bir ölkədən digər ölkəyə keçir. Aşağı kvalifikasiyalı işçi qüvvəsi tələb edən ölkələr regional əməkdaşlıq çərçivəsində adətən öz istehsalatını aşağı məvacibə işləyən birliyin digər ölkələrində təşkil edir.

İqtisadi artımın təmin edilməsi: İqtisadi inteqrasiya nəinki yeni və daha yaxşı texnologiyaların yaradılmasına səbəb olur, həmçinin iqtisadi artımı təmin edir. Belə ki, ölkələr sərbəst ticarət etdikcə onların ÜDM-i artır və iqtisadi durumları yaxşılaşır.

Siyasi əməkdaşlığın genişləndirilməsi: bir ölkə ilə mü-qayisədə bir neçə ölkənin siyasi təsiri daha çox olur. Regiona tə-sir edən siyasi qeyri-stabillik və münaqişələrin yoluna qoyulması üçün bu növ inteqrasiya müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Əlavə olaraq, qloballaşma nəticəsində yaranan iqtisadi və sosial prob-lemələrin həll edilməsi üçün regional iqtisadi inteqrasiyaya əsas-lanan daha yaxşı siyasi əməkdaşlıq vacib əhəmiyyət kəsb edir.

3. Nəticə və təkliflər

Biz dünyada mövcüd olan əsas RİƏ təşkilatlarını, onların növlərini, xüsusiyyətlərini və fəaliyyət təcrübələrini tədqiq etməklə gələcəkdə bu tip təşkilatların daha məhsuldar fəaliyyətini təmin etməkdə faydalı ola bilən bir sıra nəticələr çıxardıq.

Qeyd edək ki, bizim bu tədqiqat işi ilə bağlı formalaşdırdığımız nəticələrinin və Pidufalanın (2008) tərəfindən Mərkəzi Asiyanı əsas götürməklə regional iqtisadi əməkdaşlıq üzrə beynəlxalq təcrübədən çıxarılan nəticələr ilə demək olar ki, tamamilə uyğunluq təşkil edir.

Çıxarılmış nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Regional əməkdaşlıq asan başa gəlmir və müəyyən edilmiş məqsədlərin icrası adətən zəif yerinə yetirilir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, liderlərin regional əməkdaşlıqla bağlı bəyan etdiyi ambisiyalara baxmayaraq əslində çox az ölkə öz suverenitetini paylaşmağa hazırdır və ümumiyyətlə, ciddi şəkildə əməkdaşlıq etmək üçün lazımı etimadın qazanılması məsələsi o qədər də asan deyil. Nəticə etibarı ilə, əksəriyyət regional təşkilatlar zəifdir və regional əməkdaşlıq təşəbbüsləri düzgün icra edilmir.

2. Effektiv regional əməkdaşlıq və inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi vaxt aparmaqla yanaşı həmçinin nəzərə çarpan nəticəsi olan mərhələli, ardıcıl və çevik icra fəaliyyəti tələb edir.

Avropa İttifaqının təcrübəsi göstərir ki, regional əməkdaşlıq və inteqrasiya ləng və təcridi xarakterli bir prosesdir.

3. Uğurlu əməkdaşlıq liderlik tələb edir.

Əməkdaşlıq fəaliyyəti güclü liderlikdən aşağıdakı üç vasitə ilə bəhrələyə bilər: ölkə səviyyəsində, institusional səviyyədə və fərdi səviyyədə.

4. Ortaq coğrafiya və ümumi regional maraqlar əsasında regional təşkilatlara üzvlüyü idarə edilə bilən səviyyədə saxlanması.

Məsələn, Aİ kiçikdən başlamış və təcridən öz üzvlərinin sayını artırmış və yeni üzv qəbul etmək potensialını artırmışdır, lakin bununla belə, bəziləri düşünür ki, Aİ-nın 27 üzvə qədər genişlənməsi effektiv idarəçilik cəhətdən düzgün deyil.

5. Mümkün olan yerdə “spaqetti boşqabı” effektinin qarşısının alınması.

Regional əməkdaşlıq sahəsində mürəkkəb faktorlardan biri də müxtəlif regional təşəbbüslərin təşkilatların üzvlük öhdəlikləri və funksiyaları ilə üst-üstə düşməsidir. Lakin digər sahələr (nəqliyyat, su, enerji və s.) üzrə də xərcəparan və çaşdırıcı təkrar fəaliyyətlər müşahidə edilə bilər ki, bu da ölkələrdə əlavə xərc və vaxt itkisinə səbəb ola bilər.

6. Regional investisiyalar və əməkdaşlığa dəstək vermək üçün maliyyə resursları və alətlərinin təmin edilməsi.

7. Ticarət və nəqliyyat üçün prioritet dəhlizlərin müəyyən edilməsi və nəqliyyat investisiyasının nəqliyyat və ticarətin asanlaşdırılması fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi.

İntegrasiya edilmiş nəqliyyat və ticarətin asanlaşdırılması strategiyaları, o cümlədən, prioritet dəhlizlər və onların birgə icrası məqsədilə məhdud resurslardan istifadə edilir və əsas nəqliyyat və ticarət marşrutları üzrə fiziki və prosedür maneələrin sistematik olaraq aradan qaldırılması. Eyni zamanda, qeyri-qanuni narkotik, silah və digər arzuolunmaz mal ticarətinə effektiv nəzarət həyata keçirilə bilər.

8. Regional su və enerji resurslarının inkişaf etdirilməsi sahəsində nailiyyətlərin əldə edilməsi ən çətin iş hesab edilə bilər. Lakin buna nail olmaqla bütün tərəflərin fayda əldə edəcəyi bir mühit yaradıla bilər. Eyni zamanda bu faydalar bütün tərəfdaşlar arasında bölüşdürülə bilər.

Hesab edirik ki, yuxarıda sadalanan nəticələr Azərbaycan Respublikasının da üzv olduğu İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının daha da səmərəli fəaliyyətinin təşkilində faydalı ola bilər. Bu baxımdan, sözügedən təşkilatın səlahiyyətli orqanları daha effektiv iqtisadi-siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsində bu məqalənin nəticələrindən bəhrələne bilər.

Ədəbiyyat

1. APEC (2011) - Regional Economic Integration. University of Hawaii. <http://www.uhero.hawaii.edu/assets/RegionalEconomicIntegration.pdf>
2. EBRD (2012) – European Bank for Reconstruction and Development, Transition Report 2012. Integration across Borders. Chapter 4. Regional Trade Integration and Eurasian Economic Union. http://tr.ebrd.com/tr12/images/downloads/TR2012_EN_Chapter4.pdf
3. ESCAP - The United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. 2015. <http://www.unescap.org/our-work/macro-economic-policy-development/regional-economic-cooperation-and-integration/about>
4. Devlin, R. and L. Castro (2004). “Regional Banks and Regionalism: A New Frontier for Development Financing,” in Financing Development: The Power of Regionalism, edited by Nancy Bird-sall and Liliana Rojas-Suarez. Washington, DC: Center for Global Development.
5. Kreinin, M.E. and Plummer M.G. (2003). “Economic Integration and Development: Has Regionalism Delivered for Developing Countries?”, Massachusetts, Edward Elgar.
6. Linn Johannes and Pidufala Oksana (2008). “The Experience with Regional Economic Cooperation Organizations Lessons for Central Asia”, Wolfensohn Center for Development at Brookings, Working Paper 4.
7. Iyoha Milton A. (2005). “Benefits of Regional Economic Integration”, African Development Bank, Economic Research Working Paper Series, No 77. August. <http://www.evancarmichael.com/African-Accounts/1665/Benefits-of-Regional-Economic-Integration.html>
8. O’Farrill Enrique, Fierro Juan, Moraga María Eugenia, Pérez Eugenio and Vallejos Marcela (1999). “Economic Cooperation”, AgCI, Cooperation CHILENA.
9. Schmitz Andy (2012). “Global and Regional Economic Cooperation and Integration”, Chapter 5 from the book Challenges and Opportunities in International Business.

Изучение Международного опыта в сфере регионального экономического сотрудничества

Кенуль Гусейнова
Диссертант НИИЭР

Резюме

Цель данного исследования заключается в изучении международного опыта в области регионального экономического сотрудничества и в формировании предложений которые могут быть полезными в этой сфере. С этой целью, сперва изучается суть экономического сотрудничества. Далее представляется классификация основных региональных организаций экономического сотрудничества по географическим регионам, и в кратце суммируется их разновидности и основные свойства, а также пользы. В конце исследование выдвигаются некоторые заключения, которые могли бы быть полезными для более эффективной организации работы организаций регионального сотрудничества, включая Организацию Экономического Сотрудничества в членство которого входит Азербайджанская Республика.

Ключевые слова: региональное экономическое сотрудничество, региональные организации экономического сотрудничества

Study of International Experience in Regional Economic Cooperation

Konul Huseynova

PHD fellow of the ISRER

Abstract

The objective of this study is to review the international experience of regional economic organizations and make suggestion being useful in this area. For this purpose, first the essence of economic cooperation is explored. Then, we present a classification of the main regional economic organizations by geographical regions and briefly review types, main features and advantages of them. We conclude with some remarks and suggestions, which may be useful in effective activity of the regional economic organizations including Economic Cooperation Organization where the Republic of Azerbaijan is also included.

Key words: regional cooperation, regional economic cooperation organizations

UKRAYNADA SƏNAYE PARKLARI İLƏ ƏLAQƏDAR PROBLEMLƏR

Nərminə İsmayılova
İİETİ-nin dissertantı

Xülasə

Məqələdə Ukraynada sənaye parklarının inkişafı problemlərinə dair məsələlərin tədqiqi verilmişdir. Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, qərb konsepsiyasına uyğun olan ukrayna sənaye parklarının yaradılması məqsədilə mövcud olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: sənaye parklarının problemləri, Forbes.ua, Dövlət Agentliyi

Giriş

Ukraynada sənaye parklarının yaradılması müəyyən problemlərlə üzləşmişdir. Sənaye parklarının problemlərinə aşağıdakılar aiddir: maliyyələşmənin həyata keçirilməsi, ekoloji amilin nəzərə alınması, tətbiq edilən güzəştlərdən məqsədli istifadə edilməsi, layihənin ödənilmə vaxtı, sıfır səviyyədən başlanan fəaliyyətin mövcudluğu, xidmətlərin dəyəri, biznesin yaradılması və formalaşdırılması sürəti, parkların seçimində paylaşdırma prinsipi.

Sənaye parklarının problemlərinin təhlili

Lvov eksperti Oleq Doskaçın sözlərinə əsasən sənaye parkları xaricdə, ilk növbədə müəyyən məhsulun buraxılışı üçün və ya müəyyən sahələrin məqsədli inkişafı üçün yaradılırlar. Əlavə olaraq sənaye parkları ekoloji və sosial balansın nailiyyətinə yönələn urbanizasiya tədbirini təsvir edirlər. Onlar investisiya mühitini yaratmır, insanların yaşadığı və iş yerlərinin ayrılmasını təsvir edir. Əsas məsələ (müxtəlif icmalara məxsus olan ərazilərdə infrastrukturun inkişafına investisiya qoyuluşunu həyata keçirənlərin tapılmasından ibarətdir. Məsələn, Lvovda “Ryasne-2”-də kapital qoyuluşlarının dəyəri 50 milyon dollar təşkil edir [3].

Keçmiş mədən-kimya müəssisələri kimi ərazilərin inkişafı zamanı xarici investorların ərazilərin inkişafının ekoloji tərkibinə çox diqqətli münasibətini nəzərə almaq lazımdır. Bu amil əsas

məhdudiyət ola bilər.

İşəgötürənlər təşkilatının Lvov vilayət birliyinin Şurasının sədri İvan Rivakin sözlərinə görə bir çox müəssisələr güzəştli şərtləri yalnız Ukraynaya xarici istehsalı olan məhsulu gətirmək üçün istifadə edən “Yavoriv” XİZ-dəki vəziyyətinin qarşısını almaq üçün Ukraynada çatışmayan innovasiya texnologiyaları ilə məşğul olan istehsallarda cəmlənmək lazımdır [3].

Forbes.ua-ya əsasən Ukraynanın İnvestisiyalar və dövlət layihələrinin idarə edilməsi üzrə Dövlət Agentliyi (Dövlət Agentliyi) ilə işlənilib hazırlanmış 10 dövlət sənaye parklarının siyahısının özəl sənaye parklarının inkişafına təsiri dərəcəsinə şübhələnməyə beş səbəbi var [2].

Birinci səbəb layihənin ödənilmə vaxtıdır. Sənaye parklarının yaradılmasında əsas rol şirkət-kirayənişinlərinin inkişafını stimullaşdırmağı bacaran, onları mükəmməlliyə çatdıran meydançalara milyonlarla investisiyalar yatırılmalı olan təşəbbüskarlar və idarəedici şirkətlərə məxsus olacaqdır. Bundan əlavə sənaye parkının fəaliyyətinin bütün müddət ərzində (qanuna əsasən isə bu 30 ildən az olmamalıdır) belə kirayənişinlərə xidmətlərin bütün spektrini göstərməlidir.

Beləliklə, Dövlət Agentliyinin ilkin hesablamalarına görə qrinfield (yeni sifirdən, “təmiz sahədə”) prinsipi üzrə Rovno-Kostopol yolunun yaxınlığında 145 ha sahə ilə sənaye parkının yaradılması üçün 4,14 mln. \$ lazımdır. Bənzər meydança Melitopolin yaxınlığında təqribən 200 ha sahəsi ilə 3,2 mln. \$-a başa gələcəkdir. Dövlət sənaye parkları halında isə infrastrukturun yaradılmasında yerli hakimiyyət iştirak edə bilər. Kommunal müəssisələri üçün bahalı olduğuna görə isə idarəedici şirkətlər rolunda əsasən özəl biznes çıxış etməlidir.

Rusiyada sənaye parklarının yaradılması prosesinə fəal cəlb edilən Knight Frank Russia & CIS şirkətinin regional direktoru Vyaçeslav Xolopovun sözlərinə görə Rusiyada belə parkların inkişafına yönələn vəsaitlər ən azı 10 ilə ödənilirlər. Dövlət Agentliyinin başçısı Kaskiv isə gələcək ukrayna parklarına veriləcək vəsaitlərin 8 ildən 15 ilə qədər müddətə ödəniləcəyini qeyd edir.

İkinci səbəb sıfır səviyyədən başlanan fəaliyyətin mövcudluğudur. Özəl biznes sənaye parklarının yaradılmasında təkçə qazanc əldə edə bilməz. Rusiyada, əksinə, sənaye parkları tez-tez köhnə istehsal aktivlərinin sahibkarları olan şirkətlər tərəfindən yaradıldığını nəzərə alaraq vəsaitləri parklara çarəsizlikdən yatırırırlar. İstehsalın optimallaşdırma və ya bağlanılmasından sonra satışı asan olmayan böyük sahələr hissəsi azad edilir. Bununla əlaqədar bir çox rusiya sahibkarları aktivin hərəkətsiz qalmaması üçün yer və torpaqların hissəsini hazır kommunikasiyaları ilə digər şirkətlərə icarə və ya satış üçün təklif edirlər.

Braunfeld prinsipi üzrə qurulan bir çox parklar məhz əvvəllər sənaye və ya kommersiya fəaliyyəti həyata keçirilən və artıq mövcud infrastrukturunu olan və zəruri kommunikasiyalar çəkilən ərazilərdə yaradılırlar.

1925-ci ildə ordu nəqliyyat təmiri üzrə keçmiş deponun ərazisində yaradılmış Avropanın ən iri özəl sənaye parkı Slough Trading Estate və digər dünya liderləri də belə inkişaf etmişdilər.

Ukraynada bu yanaşmanı hələ ki, iki şirkət tətbiq edirlər: "Atoll-Xolding" "Solomonovo" sənaye parkı ilə və UDP şirkəti Bionic Hill IT-parkla. UDP şirkətinin Kiyevin yaxınlığında böyük torpaq sahələri boş dururdu və o, bu layihəni həyata keçirmişdir. Layihə çərçivəsində inkişaf etdirən və idarəedici şirkət kimi özü çıxış etməyə hazırdır, paytaxtın rəhbərliyi isə kommunikasiyalar və infrastrukturun çəkilməsində kömək etməyə söz verir.

Lakin qəbul edilmiş qanuna uyğun olaraq park sənaye parklar Reyestrinə yalnız o şərtlə daxil edilə bilər ki, onun hüdudunda məhsul buraxılışını həyata keçirməyə imkan verən bütöv mülki kompleks mövcud olmasın. Bu normanın qeyd edilməsinin məqsədi sənaye parkı haqqında qanun ilə nəzərdə tutulmuş güzəştlərə artıq fəaliyyət göstərən müəssisələrin iddia edilməsi üçün maneələrin yaradılmasından ibarətdir. Kaskivin sözlərinə görə sənaye parklarının braunfeld prinsipi ilə yaradılması istehsal kimi istifadə edilməyən ərazilərdə mümkün ola biləcəkdir.

Üçüncü səbəb xidmətlərin dəyəridir. Sənaye parklarının reyestrinin hələ yaradılmamasına baxmayaraq artıq onların yaradılması üzrə əksəriyyətinin təşəbbüskarları yerli hakimiyyət çıxış edən 34 təklif mövcuddur.

Qrinfild prinsipi ilə yaradılmış sənaye parkları hər investor üçün xüsusi istehsal yerlərinin yaradılmasına imkan versə də, infrastrukturun yaradılmasına böyük vəsaitlərin xərcləndikdə parkın rezidentləri üçün xidmətlər daha baha olacaqdır və əksinə.

Dördüncü səbəb biznesin yaradılması və formalaşdırılması sürətidir. Sənaye parklarında biznesi fəaliyyətə cəlb etməyin vacib amili bütün sənədlərin rəsmiləşdirilməsi sürətidir. Xarkovun investisiya və inkişafın regional mərkəzinin başçısı Aleksandr Dudkanın sözlərinə görə Çexiyada parklarda istehsalın tikintisi haqqında qərarın qəbul edilməsindən tikintinin başlanılmasına qədər yalnız dörd ay keçir. Dövlət Agentliyinin investisiya siyasəti departamentinin direktoru Vasiliy Fedük vaxtın indiki 2-3 ildən 6-9 aya qədər qısalması haqqında inandırır. Lakin qanun bütün formal prosedurların sürətləndirilmiş keçmə prosesini nəzərdə tutmur.

Beşinci səbəb parkların seçimində paylaşdırma prinsipidir. Başqa sözlə buna əl rejimi də deyirlər. Rusiya Federasiyasında yerli hakimiyyət və biznes öz təşəbbüsləri ilə iqtisadi ehtiyac duyulmadan 50-ə yaxın fəaliyyət göstərən sənaye parkları yaratmışlar. Belə qanunun qəbul edilməsi Böyük Britaniya və bir sıra digər ölkələr kimi, bu gün belə meydançalar böyük tələbata malik olan ölkələrdə də lazım olmamışdır.

Rusiyanın Voronej vilayətində “Perspektiva” sənaye parkının qrinfild prinsipi üzrə yaradılması üçün özləri yerli hakimiyyətə müraciət etmişdilər. Nəticədə yerli hakimiyyət parka müxtəlif güzəştlər siyahısını - mənfəət vergisi üzrə güzəştlərdən tutmuş (vilayət büdcəsinə keçirilməsi lazım olan hissəsində) investisiya layihələri üzrə vilayət zəmanətinin ödənilməsinə qədər - təqdim etmişdir.

Lakin Ukraynada yerli hakimiyyətin sərəncamında olan və yeganə daxil olmaları təşkil edən torpaq vergisi və fiziki şəxslərdən gəlir vergisidir. Ancaq nəzərə alaraq ki, qanuna görə icarə haqqı dərəcəsinə 3%-dən aşağı təyin etmək olmaz, belə şərtlərlə torpağı parkın kənarında da tapmaq olar. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi isə artıq fəaliyyət göstərən müəssisələrdən yığılır, yəni yeni müəssisələr üçün onlar elə də maraqlı deyillər [2].

Digər köməyi isə Nazirlər Kabineti göstərə bilər. Beləliklə

Ukraynada güzəşt və dövlətin köməyinin göstərilməsi əl rejminə olacaqdır. Bunun üçün sənaye parkının hər təşəbbüskarına Dövlət Agentliyinin aparacağı xüsusi Reyestrədə öz statusunu təsdiq etmək lazım olacaqdır.

“Batkivşina” Birləşmiş oppozisiyanın Mərkəzi seçki qərarlarının hüquqi departamentinin rəhbəri Pavel Petrenkonun sözlərinə əsasən bu sahədə korrupsiya üçün geniş imkan yaradılır. Qanunda bu bazarda işləyə bilən iştirakçıların müəyyən edilməsinin dəqiq meyarlarının olmadığına görə siyahıya yalnız “özünükülər” düşəcəklər [2].

Ukraynada reallaşdırılan sənaye parklarının maliyyələşdirilməsinin bugünkü təcrübəsi investorlar/inkışaf etdirənlər, həmçinin kommersiya bankları, investisiya şirkətləri və iri potensial icarədarlar tərəfindən xarici maliyyələşmənin cəlb edilməsinin hesabına həyata keçirilir. Lakin qeyd edək ki, dövlətin maliyyələşdirilmədə iştirakı haqqında hələ bir söz deyilmir. Bundan əlavə sənaye parklarının qərb konsepsiyasının yaradılması üçün Ukraynanın bugünkü torpaq, tikinti və şəhərsalma qanunvericiliyi hüquqi və inzibati maneələr yaradır [4].

Nəticə

İqtisadiyyatın vacib dövlət və regional istiqamətlərinin inkişafı üçün dövlətin dəstəyi vacibdir. Bu məqsədlə dəstək aspektlərindən biri olaraq sənaye parklarının fəaliyyətinə dair ölkədə qanunvericilik aktlarına bəzi dəyişikliklərin daxil edilməsinin zəruriliyini qeyd etmək olar.

Bu kontekstdə artıq müəyyən irəliləyiş müşahidə edilir. Beləliklə, 2013-cü ilin mart ayında məlum olmuşdur ki, Ali Rada sənaye parklarının idarəedəci şirkətlərini beş ilə torpaq üçün icarə haqqının ödənilməsindən azad edilməsini təklif edir [1]. Sənaye parkının iştirakçılarının istehsalın təşkili zamanı maliyyə yükünü azaltmaq vasitəsilə bundan qənaət edilmiş vəsaitlər ilk beş ildə yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönələ bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Индустриальные парки могут освободить от уплаты аренды. 22.03.2013. Доступно на:<http://ubr.ua/business-practice/laws-and-business/industrialnye-parki-mogut-osvobodit-ot-uplaty-arendy-216313>
2. МарчакД. Стоит ли бизнесменам вкладывать деньги в индустриальные парки. 04 сентября 2012 года. [Forbes-Украина, 03.09.2012]. Доступно на:<http://www.ukrrudprom.ua/digest/Stoit-libiznesmenam-vkladivat-dengi-v-industrialnie-parki.html>
3. ХудицкийВ. «Реиндустриализация» страны или кормушка для своих? 5 октября 2012. Доступно на: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/reindustrializatsiya-strany_ili-kormushka_dlya_svoih.html
4. Шутов Н. И.Индустриальные парки в Одесской области. Аналитический обозреватель телевизионного агентства недвижимости «ТВ ДОМ». Доступно на:<http://www.tvdom.ua/tv/news/entry/industrialnyie-parki-v-odesskoj-oblasti/>

Проблемы, связанные с промышленными парками Украины

Исмайлова Н.Ф.

Резюме

Статья посвящена исследованию вопросов, касающихся проблем развития промышленных парков в Украине. В результате было определено, что с целью создания украинских промышленных парков, соответствующих западной концепции, есть необходимость совершенствования существующего законодательства.

Ключевые слова: проблемы промышленных парков, Forbes.ua, Государственное Агентство

Problems related to the industrial parks in Ukraine

Ismayilova N.F.

Abstract

The article describes the research of issues related to the problems of development of industrial parks in Ukraine. As a result, it was determined that in order to create ukrainian industrial parks corresponding to western concept there is a need to improve the existing legislation.

Key words: problems of industrial parks, Forbes.ua, State Agency

MÜASİR DÖVRÜN YENİ İXRAC ALƏTİ: E-TİCARƏT

Aynurə İsmayılova
İİETİ-nin dissertantı

Xülasə

Məqələdə Azərbaycanda “e-ticarət”in tətbiqini və internet bazarının inkişaf yollarının genişlənməsi məsələləri şərh olunmuş, elektron bazarın formalaşması prosesinin aktuallığı əsaslandırılmışdır. Müasir şəraitdə “e-ticarət” və “e-biznes” anlayışları arasındakı fərqlər, e-ticarət və yaranmasının tarixi zərurəti, e-ticarətin növləri, dünyada e-ticarət, e-ticarətin inkişafında rol oynayan faktorlar göstərilmişdir.

Açar sözlər: e-ticarət, ticarətin elektronlaşdırılması, sahibkarlıq və İKT, faktorlar

GİRİŞ

Bu gün internet həyatımızın virtual məkanda var olmasının əvəzsiz hissəsidir. Hal-hazırda nəinki istifadəçilər hətta sahibkarlar da başa düşürlər ki, internet onların istər korporativ münasibətlərini, istərsə də ümumilikdə biznes fəaliyyətini dəyişə bilən, güclü təsir edə biləcək vasitələrdən biridir. Başqa sözlə desək, informasiya texnologiyalarının ən son yeniliklərini tətbiq edilməsilə “e-ticarət” mal və xidmətlərin “online” rejimdə alqı-satqısının təşkili üçün əlverişli və səmərəli vasitədir.

Belə ki, qloballaşmanın intensivləşdiyi bir dövrdə müasir texnologiyaların inkişaf edərək, genişləndirilmiş tətbiqləri heç bir elmdən, o cümlədən iqtisadiyyat elmindən yan keçməməkdədir. Son illər müşahidələrə əsaslanaraq görürük ki, bu yeni sektorun – “e-ticarət”in Azərbaycanda tətbiqi genişlənməkdədir. 2015-ci ilin ilk yarımilinin nəticələrinə istinad etsək, ölkədə e-ticarət dövrüyyəsi 6 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,9 dəfə artımın olması deməkdir. Ümumilikdə dövrüyyənin əsasını qeyri-ərzaq mallarının ticarəti təşkil etmişdir². Bu isə informasiya texnologiyalarının genişləndirilməsilə yanaşı, internet istifadəçilərinin sayının artmasına dəlalət

Qeyd: “2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan

etməkdədir. Internet World Stats-ın araşdırmalarına əsasən Azərbaycanda internet istifadəçilərinin sayı 2014-cü ilin sonunda 5.737.223 nəfərə çatmışdır. Əvvəlki illərlə müqayisədə qeyd edək ki, bu rəqəm 2000-ci ildə 12.000 nəfərdən yüksələrək, 2014-cü ildə (iyun ayının göstəricilərinə əsasən) 3.689.000 nəfərə çatmışdır³. Bu göstərici ilə Azərbaycanda internet bazarının Asiyanın internet bazarının cəmi 0,4%-ni əhatə etdiyi müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bu faktlara əsaslandıqda ölkəmiz post-sovet ölkələrin-dən Qazaxıstan, Özbəkistandan geri qalmaqdadır. Adı çəkilən ölkələrin Asiya internet bazarının müvafiq olaraq, 0,7 və 0,9%-ni əhatə etməkdədirlər.

Lakin istifadəçi sayının yüksəlməsi, internetdən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi ilə yanaşı, bu və ya digər səbəblərə görə elektron bazarlar ənənəvi bazarlara nisbətən gözənləndiyi kimi güclənməmiş, öz imkanlarını lazımi qədər genişləndirə bilməmişdir.

“e-ticarət” və “e-biznes” anlayışları arasındakı fərqlər

Tədqiqatın aparılmasına davam etmədən əvvəl istər ədəbiyyatlarda, istərsə də mətbuatda rast gəlinən, bir-sıra hallarda isə mahiyyət fərqlərinə diqqət edilməyən iki anlayışın – “e-ticarət” və “e-biznes” arasındakı konseptual fərqlərə baxaq. Bəzən səhv düşünülərək, bu anlayışlar sinonim kimi qəbul edirlər.

İqtisadiyyat elminin informasiya texnologiyalarının yeni imkanlarının tətbiqindən yaranmış bu yeni sektorlar oxşar məqsədlərə sahib olsalarda, bir-birindən tamamilə ayrı-ayrı anlayışlardır. Belə ki, hər kəsin bildiyi kimi burada “e” elektron şəbəkələrdən istifadə etməklə tətbiq edildiyi üçün “elektron” və ya “elektron

Respublikası Nazirlər Kabinetinin 08 fevral 2011-ci il tarixli 40s nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Tədbirlər Planında sadalanmış bütün tədbirlərdə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə tapşırıqlar verilmiş və adı çəkilən Sərəncamla mövzunun aktuallığı və bilavasitə ixrac məsələləri qabardılmışdır.
<http://www.budget.az/budget/main?content=630>

2 **“E-commerce continues growth”**, by Nigar Orujova,
<http://www.azernews.az/business/85536.html>

³ Internet World Stats, Asia Internet Usage and Population, <http://www.internetworldstats.com/stats3.htm>

şəbəkə” sözlərinin qısaldılmış variantıdır. *e-ticarət* təmsil edən hər bir qurum məhz *e-biznes*in hissəsidir. Bu anlayışların təriflərinə nəzər salsaq görərik ki, ***e-ticarət*** mal və xidmətlərin istifadəsi üçün hüquqların və ya mülkiyyətin əldə olunması üçün kompüter-media şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilərək tamamlanmış istənilən tranzaksiyadır. Burada tranzaksiyalar internet, Intranet, Extranet, World Wide Web, elektron poçt və hətta faks vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Sxem 1. E-biznesin komponentləri

e-biznes isə *e-ticarət* anlayışından daha geniş ifadədir. Belə ki, *e-biznes* daxili online idarəetmə sisteminə malik olmaqla, hətta risklərin, maliyyə və insan resurslarının idarə olunmasını da tətbiq etməklə həyata keçiriləndə olan bir sektordür ki, burada *e-ticarət* bir bölmə kimi təmsil olunmaqdadır. *e-ticarət* və *e-*

business birlikdə online rejimdə satış, bu və digər fəaliyyətlərin of-line rejimdə həyata keçirilməsidir⁴.

e-biznesin daha aydın başa düşülməsi üçün burada həmçinin onu təşkil edən mühüm komponentlərin sxeminə baxmaq yerinə düşərdi (sxem 1)⁵. İstənilən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qurum fəaliyyət prinsiplərinə uyğun olaraq, daha geniş auditoriyanı cəlb etmək məqsədilə sırf e-business təşkil edə bilər. Lakin bundan daha əhəmiyyətli ondan ibarətdir ki, həmin qurumların demək olar ki, hər biri e-ticarət haqqında düşünməli və *e-ticarət strategiyasını* tətbiq etməyə çalışmalıdır⁶.

e-ticarət və yaranmasının tarixi zərurəti

Qeyd etdirdiyi kimi e-ticarət və e-biznes anlayışları bir çox hallarda səhvən eyniləşdirildiyi halda e-ticarət faktiki olaraq, e-biznesin komponenti kimi çıxış etməkdədir. e-ticarətin tərfi bu sahədə işlər aparmaqda olan regional və beynəlxalq qurumlar⁷ tərəfindən təqdim edilmişdir və müxtəlif beynəlxalq qurumların yanaşmalarına görə aşağıdakı kimidir:

məsələn, **Dünya Ticarət Təşkilatının (WTO)** yanaşmasına görə *e-ticarət “mal və xidmətlərin təqdimatı, reklamı, sifariş, satış və marketing fəaliyyətlərinin telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilməsidir”⁸*;

⁴ “What Is the Difference Between E-Business & E-Commerce?”, by Dana Griffin, Demand Media, <http://smallbusiness.chron.com/difference-between-e-business-e-commerce-2639.html>

⁵ Terri C. Albert and William B. Sanders, **e-Business Marketing** (Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, 2003); Efraim Turban et al., **Electronic Commerce: A Managerial Perspective** (Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall, 2008)

⁶ “The difference between e-business and e-commerce”, by Andrew Bartels, <http://www.computerworld.com/article/2588708/e-commerce/e-commerce-the-difference-between-e-business-and-e-commerce.html>

⁷ Bu tədqiqatda ÜTT, BMT, İƏİT (OECD)-nin yanaşmalarına baxılmışdır

⁸ World Trade Organization (WTO), “e-commerce in developing countries Opportunities and challenges for small and medium-sized enterprises”, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/ecom_brochure_e.pdf; https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey4_e.htm

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) yanaşmasına görə *e-ticarət*in ən geniş yayılmış tərfi 1997-ci ildə təqdim edilmiş və *“sexlərin və müəssisələrin mətn, səs və görüntülü təsvirlərlə əhatə edilmiş imiclərinin, rəqəmsal imkanlarla ötürülməsi yolu ilə ticari fəaliyyətin həyata keçirilməsidir”* kimi ifadə edilməkdədir ⁹;

Beynəlxalq Ticarət Qanunu üzrə Birləşmiş Millətlər Komissiyasına (UNCITRAL) görə *e-ticarət* *“elektron mühitdə açıq və qapalı şəbəkələr vasitəsilə mal (daşınan-daşınmayan) və xidmətlərin (məlumat sistemləri, məsləhət xidməti, maliyyə, hüquq, sağlamlıq, təhsil, çatdırılma və s. xidmətləri) ticarətinin rəqəmsal şəkllə gətirilmiş mətn, səs, video görüntülərin işlənilməsi və təqdim edilməsi, birbaşa istehlakçıya çatdırılması, istehsalın izlənilməsi, daşınma, təqdimat, reklam, məlumatlandırma, sifariş vermə, müqavilə imzalanması, banklarla prosedurlar, pul vəsaitinin transferi (köçürülməsi), gömrük prosedurları, ortaqlayihələndirmə və mühəndislik, dövlət sektoru, elektron pulların dövriyyəsi, rəqəmsal (elektron) imza, e-notarus, vergilərin ödənilməsi, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması, arenda və s. prosedurların hamısı”*nin əhatə olunduğu fəaliyyət sahəsi kimi baxılır.

Burada nəzərə alaq ki, UNCITRAL-ın nümunəvi qanun sənədləri hüquqi bir gücə malik deyildir, onların əsas məqsədi milli qanunvericinin formalaşmasında vahid çərçivənin müəyyən olunması, məqsədyönlü yanaşmanın tətbiqində iştirak etmək, köməklik göstərilməsidir ¹⁰.

Göründüyü kimi, təriflərin sözlü ifadəsi bir-birindən fərqlənsələr də, onların ifadə etdikləri ümumi fikri bir nöqtədə cəmlənərək, nəinki satıcı və alıcı arasındakı sadə münasibətləri, ona bağlı olaraq, daha geniş əməkdaşlığı əks etdirməkdə, informasiya texnologiyalarının genişləndirilmiş müasir imkanlarının tətbiqinə əsaslanmaqla kifayətlənməyərək, hüquqi əsasların diqqətdə saxlanılmasını tələb etməkdədir. Ümumiyyətlə isə ticarət

⁹ OECD, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4721>

¹⁰ www.uncitral.org, UNCITRAL, **Model Law on Electronic Commerce, approved by UN General Assembly Resolution № 51/162 dated on 16.12.1996;**

fəaliyyəti qeyd etdiyimiz kimi mal və xidmətlərin alqı-satqısı kimi tanınan insanlıq tarixi qədər qədim bir tarixə malik anlayışdır. İnsan oğlu var olduğu müddətdən etibarən yaşamını təmin etmək məqsədilə bu və ya digər formada gəlir məqsədilə ticarət fəaliyyəti içərisində olmuşdur. Əllərində olan malların dəyişdirilməsi yolu ilə həyata keçirilən ticarət fəaliyyəti pulun kəşf olunması ilə daha asanlaşaraq, müasir dövrümüzdəki bu hala gəlib çatmışdır.

Haqqında danışdığımız e-ticarət anlayışı isə 1990-cı illərdə internetin kəşf olunması ilə başlamışdır, lakin ümumən elektron ünsiyyət vasitələrinin tətbiqi ilə 1980-ci illərdən başlamış olduğu hesab edilir. Belə ki, burada e-ticarət alətləri kimi bütün texnoloji vasitələr (telefon, faks, televizor, kompüter, elektron ödəmə və pul köçürmələri sistemləri, elektron verilənlər bazaları, internet) nəzərdə tutula bilər. Ticarət fəaliyyətində tətbiqi ilə internetin özünün də inkişafı sürətlənmiş, ayrı-ayrı maraqları təqib edən qrupların birləşdiyi bir məkan formasına gəlib çatmışdır.

e-ticarətin növləri

e-ticarət sadədən mürəkkəbə doğru, müxtəlif səviyyələrdə internet şəbəkəsində şirkətin təmsilçiliyi (nümayəndəliyi) şəklində həyata keçirilən fəaliyyət növüdür. Mahiyyətinə görə qlobal xarakter daşdığı isə şübhəsizdir, lakin istənilən forma həyata keçirilməsi hüquqi, vergi, gömrük qaydalarının nəzərə alınması və banklarla ünsiyyətsiz mümkündür deyildir.

Beləliklə, iştirak edən tərəflərdən (ticarət fəaliyyətində almaq və satmaq istəyən tərəflərdən birinin olmaması halında proses həyata keçirilə bilən deyildir) asılı olaraq, onu əsasən aşağıdakı kimi klassifikasiya edirlər ¹¹:

- **B2B** - hüquqi şəxslər, müəssisələr (sahibkardan sahibkara);
- **B2C** – hüquqi və fiziki şəxslər (sahibkardan müştəriyə);
- **B2G** – hüquqi şəxslər və dövlət qurumları (sahibkardan dövlətə);
- **C2C** – fiziki şəxslər (müştəridən müştəriyə);

¹¹ Юрасов А.В. **Электронная коммерция**: Учеб. пособие. - М.: Дело, 2003. - 480 с. ISBN 5-7749-0320-6;

▪ **G2C** – dövlət qurumları və fiziki şəxslər (dövlətdən vətəndaşa/sahibkara).

Bu modellərin hər birini ətraflı şərh edilməsi hazırkı tədqiqatın mövzusunu əhatə etmədiyi üçün burada onlar haqqında geniş məlumat verilmir. Lakin onlardan ən çox maraq kəsb edənlərini **B2C** və **B2B**-i qeyd etmək yerinə düşərdi.

Belə ki, **sahibkardan müştəriyə** (bu model məlumatlandırma, online rejimdə alqı-satqı, elektron ödəmə, bank və sığorta imkanları, ödənişli televiziya xidmətləri və s. ilə istehlakçıların maraqlarının yüksək dərəcədə cəlb edildiyi model olmaqla) və **sahibkardan sahibkara** istiqamətlənmiş modellər bu gün daha aktualdırlar (burada aralıq xidmətlərə ehtiyac olmadan məlumat və məhsula əlyətərlilikdə yüksək operativliyin təmin olunması, müştəri istəklərinin daha tez əldə olunması və adekvat tədarükçünün dərhal operativ şəkildə tapılması, malların təşviq olunmasının sürətləndirilməsi, bürokratik prosedurların minimuma endirilməsi, sənəd dövriyyəsinin optimallaşdırılması, cari xərclərin xeyli dərəcədə azalması və maya dəyərində öz əksini tapması kimi imkanlara sahib model olmasıdır).

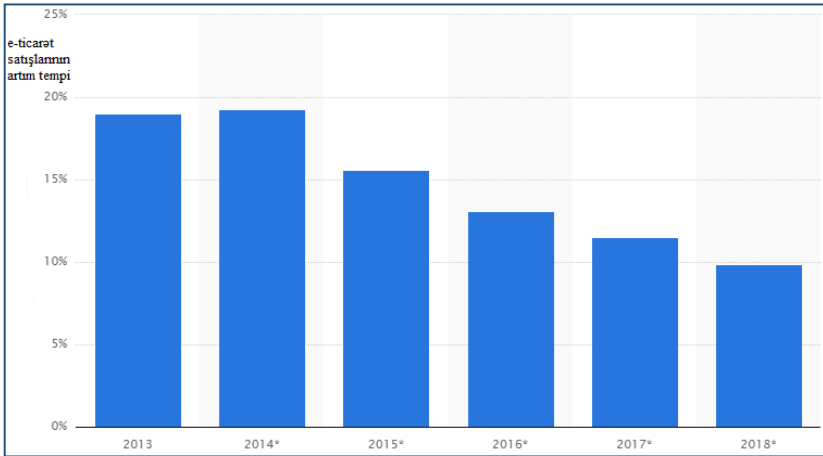
Dünyada e-ticarət

Dünyadan e-ticarətin tətbiqi və inkişaf mənzərəsinə nəzər yetirdikdə bir çoxumuzun bildiyi amazon.com-dan yan keçmək mümkün deyildir. Dünyada internet vasitəsilə alqı-satqı məqsədilə yaradılmış ilk veb səhifə olan amazon.com hal-hazırda da mövcud populyarlığını qorumaqda, genişləndirilmiş fəaliyyət istiqamətlərilə müştərilərinə 5 milyona yaxın kitab, mahnı CD-ləri, video, DVD, kompüter oyunu, elektron əşya, aksesuar və bir çox istehlak malları təqdim etməkdədir. Bununla yanaşı şirkət özünəməxsus müştərilərə xidmət strategiyası da tətbiq etməkdədir.

Məsləhət xidməti şirkəti olan eMarketer.com-un araşdırmasına görə dünyada e-ticarətin payı 2012-ci ildə 1 trilyon ABŞ dolları olmuş və 2015-ci ildə bu rəqəmin 1,4 trilyon Avroya qədər yüksəlməsi ehtimal edilmişdir.

Statista.com-a istinad etsək, e-ticarətin (xüsusilə B2C-nin (sahibkardan müştəriyə modeli üzrə)) 2012-2013-cü illərin nəticələri əsasında dünyada inkişaf tendensiyasının 2014-2018-ci illər üzrə

dinamikası hesablanmışdır¹² (burada aparıcı ölkələr Çin və İndoneziya müəyyən olunmuşlar) (qrafik 1).

Qrafik 1. İnkişaf dinamikası (proqnoz göstəricilərlə)

Bu və ya digər problemlərin olması ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin, eləcə də internet istifadəçilərinin artan sayı sektorun inkişafına təsirsiz ötürməməkdədir. Asiya ölkələri içərisində B2C istiqamətində liderlik mövqeyində olan Çinlə yanaşı, digər ölkələrdə e-ticarətin ayrı-ayrı modellərinin inkişaf potensialı yüksək qiymətləndirilir.

Məsələn, Cənubi Koreyada online rejimdə ticarət dövriyyəsi B2C üzrə 29 milyard avro qiymətləndirildiyi halda, B2B üzrə isə bu rəqəm 967 milyard avrodur. Daha bir nümunə, məsələn, qonşu Türkiyə Respublikasında 12000-ə qədər e-ticarət veb sahifəsinin olduğu qeyd edilməkdədir. Əsasən B2C modelinin tətbiq edildiyi bu veb sahifələr göründüyü kimi son istehlakçıya hədəflənmişlər. Rusiya Federasiyasında isə ekspertlərin qənaətinə görə online rejimdə alqı-satqı əməliyyatlarının dinamikasının 2015-ci ildə artaraq, 46 milyard dollar həcmində dövriyyənin olması gözlənilir.

¹² <http://www.statista.com/statistics/288487/forecast-of-global-b2c-e-commerce-growth/>

e-ticarətin inkişafında rol oynayan faktorlar

İstənilən tətbiq sahəsində olduğu kimi e-ticarətin tətbiqində müsbət və mənfi təsirlər, onları meydana gətirən səbəblər və faktorlar vardır.

Burada ***müsbət faktorlar*** aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür: *əlaqəli elektron kommunikasiya vasitələrinin inkişafı, qiymətlərin ucuzlaşmasına şəraitin yaranması; beynəlxalq və yerli ticarətin əlyətərliliyinin yüksəlməsilə imkanların genişlənməsi; elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqinin genişləndirilməsi; mal və xidmətlərin yeni şəraitə uyğun olaraq, qablaşdırılması, təşviqi və marketinqində qeyri-ənənəvi yanaşmaların meydana gəlməsi və inkişafı; müştərilərin istəklərinə uyğun olaraq, operativ manevr imkanının artması; zaman və fiziki maneələrin aradan qalxması; online sorğularla ehtiyacların daha tez öyrənilməsi və s.*

İnkişafa təsir edən ***mənfi faktorlara*** isə aşağıdakıları aid etmək mümkündür: *inkişaf etmiş ölkələrin rəqabətdə üstünlüyə sahib olmaları, inkişaf etməkdə olan ölkələrin bu və digər səbəblərə görə geridə qalmaları; ənənəvi ticarətdən fərqli olaraq, online ticarətdə idarəetmə strukturunun özünəməxsus şəkildə formalaşması bununla da iş yerlərinin sayını azalması və işsizliyin yaranmasıdır; etibarlılığın və təhlükəsizliyin təmin olunmasında boşluqlar və çatışmamazlıqlar və s.*

Bununla belə ümumilikdə sektorun inkişafında rast gəlinən problemləri ***maliyyə, hüquqi və infrastruktur*** kimi 3 sinifdə qruplaşdırmaq olar. Burada maliyyə və hüquqi qruplardakı standart formaya çevrilmiş problemlərdən başqa digər bütün problemləri infrastuktur bölməsinə daxil edərək, onların hər birini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Maliyyə problemləri: sektorda maliyyə problemlərinə aid edilən ilk nüans (başqa sözlə desək ilkin investisiya) kompüterin alınması, internetə qoşulma imkanının təmin olunması (modem alınması, texniki təminat) və telefon abunəçiliyidir. İƏİT (OECD)-nin hesabatına görə telefon abunəçiliyindəki yüksək qiymətlər sahibkarlıq müəssisələri arasında əlaqəyə mənfi təsir göstərməkdədir. e-ticarətin inkişafı üçün istənilən istifadəçinin rahat və ucuz internet imkanı əldə edə bilməsidir.

Bundan başqa burada növbəti çətinliklərdən biri də vergi,

vergi siyasəti və vergi hüququ üzrə meydana çıxan problemlərdir. Belə ki, beynəlxalq e-ticarət məqsədilə olaraq, vergi sistemində müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, gömrük prosedurlarının bu məqsədlə sadələşdirilməsi, e-ticarətin tətbiqi üçün adekvat formaya gətirilməsi vacibdir. Bu istiqamətdə ölkələr arasında ən əsas problemlərdən biri qeyri-fiziki malların satışında vergilərin toplanılmasında meydana gəlmişdir.

Digər bir problem isə elektron pul vəsaitləri və onların dövryyəsi (vəsaitin transferi, kredit kartları, elektron ödəmə vasitələri) ilə bağlıdır. Burada elektron pulun (e-pul) istifadəsi zamanı meydana çıxan əsas problem təmsil olunma və ya sorğu sisteminin tətbiq olunmamasıdır (məhz bu nöqtədə məsələ kredit və borc kartlarının istifadəsindən ayrılır). Bu məqsədlə e-pul sistemlərinin tətbiq edilə bilməsi üçün təhlükəsizlik sistemlərinin gücləndirilməsi, müvafiq siyasətin tətbiq edilməsi zəruridir.

Hüquqi problemlər: qeyd edildiyi kimi e-ticarətin, ümumilikdə internetin tətbiqinin ortaya çıxması ilə meydana gələn, hüquqi (qanuni) tənzimləmə və qeyri-müəyyənliklə bağlı yaranan problemlərdir. Belə ki, bu qəbildən olan problemlər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha qabarıq boşluqlarla müşahidə olunmaqdadır. Problemin digər bir xarakterik cəhəti isə klassik ticarətdə olduğu kimi, e-ticarətdə də hər bir ölkədə tətbiq edilən hüquqi (qanuni) normativlərin fərqli olması, başqa sözlə kəşiməməsidir. Burada məqsəd qanunun aliliyinə istinad edərək, internet ifadəçilərinin imkanlarının məhdudlaşdırılması deyil, əksinə tənzimləyici funksiyanın qabardılması ilə internetdən istifadə hüququnun, normativ-hüquqi bazanın genişləndirilməsinə nail olunmasıdır.

İnfrastruktur problemləri: problemlərin infrastruktur sinfinə kommunikasiya sistemlərinin və məlumat axışının etibarlılığının təmin olunması istiqamətində texniki standartların təyin olunması və tətbiq imkanları aid edilməkdədir¹³.

Yuxarıda sadalananlardan başqa təcrübədə rast gəlinən problemlərə dil problemləri, təhvil-təslim və gömrük məntəqələrindəki çətinliklər, istehlakçı hüquqlarının, məlumatların gizliliyinin

¹³ Əlavə məlumat almaq üçün mənbə: www.e-ticaretmerkezi.net

və etibarlığının qorunması, ƏDV ilə bağlı, elektron müqavilələrin imzalanması, elektron imza kimi problemlər daxil edilə bilər.

Nəticə

İnformasiya texnologiyalarının müasir dövrdəki genişləndirilmiş imkanlarından istifadə edilməsi ixrac potensialının, gəlirlərin artırılması ənənəvi bazarların elektron bazarlarla əvəz olunmasına gətirib çıxarmışdır. Bu gün İnternet şəbəkəsi sadə maraqlar üçün istifadə imkanından çıxaraq, satıcı-alıcı münasibətlərindəki tətbiqi onun istifadə rahatlığı, istənilən zaman anında əlyətərliliyin, istehlakçı maraqlarının geniş təmin oluna bilməsilə şərtlənir. Belə ki, elektronlaşdırılmış ticarət gündəlik həyatımıza daxil olmaqda yanaşı, fərqli baxış, müxtəlif nüanslar, yeni yanaşma və çağırışları gətirməkdədir. Bununla belə elektronlaşdırılmış ticarətin inkişafında çətinlik törədən faktorların aradan qaldırılması yolunda normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, eləcə də daim sahə üzrə kadr potensialının gücləndirilməsi, istehlakçıların məlumatlandırılmasını kimi müxtəlif istiqamətlərdə məqsədyönlü işlərin aparılmasını tələb edir.

İlkin müşahidələr əmək bazarında zəruri biliklərlə yanaşı, güclü “yumşaq bacarıqlara” malik mütəxəssislərə artan tələblə xarakterizə olunur. Mütəxəssislər internet texnologiyaları üzrə zəruri biliklərə yanaşı, online rejimdə biznesin və gəlirlərin idarə olunması, korporativ maraqların qorunması kimi menecment bacarıqlarına, həmçinin yerli koloritə yaxşı bələd olmalı, eləcə də beynəlxalq hüquq normaları, maliyyə prosedurlarına dair zəruri məlumatla malik olmalıdırlar.

НОВЫЙ ЭКСПОРТНЫЙ ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОГО ПЕРИОДА: э-торговля

Исмаилова А.М.

Резюме

В статье были изложены вопросы расширения применения «э-торговли» и путей развития интернет-рынка, обоснована актуальность процесса формирования электронного рынка в Азербайджане.

Были показаны различия между понятиями «э-торговля» и «э-бизнес» в современных условиях, э-торговля и историческая необходимость создания, виды э-торговли, э-торговля в мире, факторы, играющие роль в развитии э-торговли.

Ключевые слова: э-торговля, электронизация торговли, предпринимательство и ИКТ, факторы

NEW EXPORT INSTRUMENT OF A CONTEMPORARY WORLD: e-trade

Ismayilova A.M.

Abstract

The article discusses issues related to the expansion of the application of "e-trade" and venues for development of internet market, while providing rationale for the process of formation of electronic market in Azerbaijan.

Under contemporary circumstance, differences between the terms "e-trade" and "e-business", e-trade and historical necessity of its emergence, types of e-trade, e-trade in the world, factors playing an important role in the development of e-trade are highlighted.

Keywords: e-trade, electronization of trade, entrepreneurship and ICT, factors.

TEXNOPARKLARIN INNOVASIYA İQTİSADİYYATINDA ROLU

Seymur Allahverdiyev
İİETİ-nin doktorantı

Rəyçi: iqtisad elmləri namizədi, Samirə Abbasova

Xülasə

Sənaye parkının ərazisindən istifadə etməklə kiçik və orta innovasiya kompaniyalarının yaradılması elmi sənaye kompleksi anlamıdır ki, bu da elmi tədqiqatların nəticələrinin məhsula çevrilməsi və bazara çıxarılması deməkdir.

Açar sözlər: *texnopark, başlanğıc sərmayəsi, innovasiya sistemi, investor*

GİRİŞ

Texnoparkların təsnifatına nəzər salsaq görərik ki, təsnifatı mövzuda fərqli yanaşmalar var. Dünyada müxtəlif ölkələr bu istiqamətdə bir sıra addımlar atmış təsnifatlar yaratmağa cəhd etmişlər. Müxtəlif mənbələrdən edilən axtarış nəticəsində əldə edilən təyin etmələrin aşağıdakı kimi verilməsi faydalı hesab edilir. Müəllifin fikrincə texnoparkların təsnifatında aşağıdakı istiqamətlərin seçilməsi məqsədə uyğundur.

Elm Parkları (Science Park)

Texnoparkların ən geniş yayılmış forması “Elmi parklar”dır. Bu elmlə sənayenin elə inteqrasiyası formasıdır ki, öz növbəsində ərazi – sənaye komplekslərinə aid edilir. Elmi parkların inkişafı məlum mərhələlərdən keçmişdir. Bunlar, ilk dəfə XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da yaranmış, 80-ci illərdə isə onun nisbətən təkmilləşdirilmiş forması ABŞ-da və Qərbi Avropa ölkələrində (Böyük Britaniya, Fransa, AFR) yaranmışdır. 80-ci illərdən sonra isə, əvvəllər texnoparkı olmayan Yaponiya və Uzaq Şərqi digər ölkələrində yaranmağa başlamışdır

“Elmi parklar”ı şərti olaraq üç modelə - amerika modelinə (ABŞ, Böyük Britaniya), yaponiya modelinə (Yaponiya) və qarışıq modelə (Fransa, AFR və başqaları) ayırmaq olar.

İngiltərə (Böyük Britaniya) Elm Parkları Birliyi tərəfindən

edilən təyinə görə: "Universitet və ya bir yüksək təhsil təşkilatı və ya bir araşdırma mərkəzi ilə rəsmi işlərlə əlaqə quran, içindəki texnologiya mənşəli firma və təşkilatların meydana gəlməsinin inkişafına və böyüməsinə dəstək verəcək şəkildə dizayn edilən, rəhbərliyin içindəki firmalara, texnologiya transferi və idarəetmə bacarıqları qazandırılması üçün təsirli məşğul olan, ərazi, bina və irəli texnologiya mənşəli firma və təşkilatlardan meydana gəlmiş bir cəhddir. "[1]

Bu tərifi birləşdirən bütün üzvlərini əhatə edir, elm parkları ilə əlaqədar olaraq gözə xoş gələn, son dərəcə cazibədar ərazi parçası üzərində, fəvqəladə arxitektura gözəllikləri olan binalar kimi, fiziki məkanın xüsusiyyəti kimi mənbələrdən istifadə edilməsi görülür. Elm parklarının ana məqsədləri; araşdırma-inkişaf etdirmə və dizayn, yeni məhsulların dizaynı və bazar mərhələsi üçün inkişaf etdirilməsidir. Elm parkındakı firmalar tərəfindən icra edilən Ar-ge işləri, işin istehsal qisminin ayrı bir yerdə cəmlənmiş olmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə prototip dizaynı ilə məhdudlaşdırılmışdır.

Qarışıq model

Elmi parkların qarışıq modelinə, yeni yapon və amerika modellərinə istiqamətlənmiş elmi parklara misal olaraq Fransada yaradılan parkları göstərmək olar. Bunlardan ən nüfuzlusu Rivere şəhərində yerləşən Sofiya Antipolis – parkıdır. Bu parkın sahəsi 2000 hektardır, 1980-ci illərin ortalarında parkın sahəsi kompaniyalara və tədqiqat şirkətlərinə satılmışdır. Parkda çalışanların sayı 6 min nəfərə yaxındır.

Universitetlər, yerli rəhbərliklər, bank ya da fondların birlikdə hərəkət edərək qurduqları texnoparklardır. Sərmayə payları iştirakçıları arasında dəyişik nisbətlərdə olurlar.

Ən nüfuzlu və nəhəng "elmi park" ABŞ – in Stenford Universitetinin ərazisində yerləşən - Stenford "elmi parkı"-dır. İcarəyə verilən torpaq sahələrində (51 ilə) yalnız high – tech - "yüksəktexnologiyalı" kompaniyalar yerləşdirilmişdir. 1981-ci ildən parkın torpaqları tam tutulduğundan park dolmuş elan edilmiş və yeni kompaniyalar parka qəbul edilmir. Hal-hazırda parkda 80 kompaniya yerləşdirilmişdir ki, burada da 26 min işçi çalışır. Parkın müştəriləri

ABŞ-ın geoloji xidmətinin baş təşkilatları, elektrotexnikanın nəhəngləri (IBM, Hevlett Paskar və b.), aerokosmik tədqiqatlar üzrə kompaniyalar, Lokxid kimyəvi və bioloji texnologiyaya malik olan kompaniyalardır. [2]

“Tədqiqat parklarına” misal olaraq, İllion Texnoloji İnstitutunun Tədqiqat Mərkəzini göstərmək olar. Parkın ərazisində sənaye kompaniyalarına məxsus olan tədqiqat laboratoriyaları və digər kiçik müəssisələr deyil, qeyri – kommersiya xarakterli tədqiqat institutları yerləşdirilmişdir. Tədqiqat mərkəzinin orta illik büdcəsi – 68 mln. dollar təşkil etmişdir.

“Tədqiqat parklarının ideal” tipinə misal olaraq Şotlandiyanın – Xeriot – Yott parkını göstərmək olar. Bu Avropada yeganə “elmi-parkdır” ki, yalnız elmi – tədqiqat işlərinin aparılmasına icazə verilir və kütləvi istehsal qadağa qoyulur.

Keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəlindən başlayaraq Qərbi Avropa ölkələrində onlar üçün yeni olan kiçik “yüksək texnologiyalı” müəssisələrin tələbatını ödəməyə istiqamətlənmiş – innovasiya mərkəzləri yaranmağa başlanmışdır ki, bunlar da biznes inkubatorlarına oxşar fəaliyyətlə məşğul olurlar.

İnnovasiya mərkəzlərinin əsas funksiyaları – ideya və ixtiraları kapital və sahibkarlarla əlaqələndirmək, ictimai və xüsusi fondları yeniliyin həyata keçirilməsinə cəlb etməkdir.

İnnovasiya mərkəzlərinin funksiyası innovasiya prosesinin müxtəlif mərhələlərini əhatə edir. Xüsusilə, eksperimental istehsalda yeni məhsulun kommersiya əsasında mənimsənilməsinə keçidin həvəsləndirilməsi bu qurumun əsas funksiyalarından biridir. Bu məqsədin həyata keçirilməsinə heç də, həmişə yeni kompaniyaların yaradılması tələb olunmur. Çox vaxt innovasiya mərkəzləri tədqiqatçı işgüzarlara artıq istehsalı mənimsənilən məhsullara lisenziya satışı üzrə köməklik göstərir.

Bir sıra innovasiya mərkəzləri yerli hakimiyyət orqanlarının tabeliyində olur. Lakin daha iriləri Brüseldə bazası yerləşən Avropa şəbəkəsinə daxil olur. Şəbəkə özündə 40 – dan çox innovasiya mərkəzlərini birləşdirir.

Avropa şəbəkəsi müxtəlif ölkələrin innovasiya mərkəzlərini əlaqələndirərək, firmalarla ölkələrarası texnologiya ticarətini asanlaşdırır.

Texnoparkların quruluş modelləri

Texnoparkların quruluşlarında iştirak edən rəhbərlik, elementlərinə və quruluşdakı səviyyəyə görə təsniflənir. Bunlar aşağıdakılardır:

Cəmiyyət səviyyəli model

Dövlət regional ya da yerli ictimai təşkilatlar ilə də əməkdaşlığa gedərək, texnoparkın qurulacağı sahədə nəqliyyat, rabitə və təsisat kimi alt quruluş xidmətlərini tamamlayaraq; burada iştirak edəcək kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətlərinin böyük investisiya tələb edən bu xərclərdən qənaət etməsini təmin edir. Digər tərəfdən tənzimləyici rolunu ilə dövlət, qanuni tənzimləmələrin təşviqləri, vergi güzəştləri yada imtiyazları, kredit şərtlərinin asanlıqları kimi vasitələrlə həyata keçirilməsi mövzusunda təsirli olmaqdadır. [3]

Universitet səviyyəli model

Bu modeldə bir çox istiqamətdən inkişafını tamamlamış, inkişaf etmiş bir təşkilatı quruluşlu ilə tədqiqat işləri üçün alt quruluşa sahib olan və imkanları olan, fiziki məkan və sərmayə çətinliyi olmayan universitetlər, bünövrəsində ya da yaxın ətrafında qurulacaq olan texnopark formalaşması üçün mənbə meydana gətirir.

Xüsusi cəhd modeli

Gəlir məqsədinin ön planda tutulduğu bir təşkilatlanma modelidir. Ərazi və icarə əvəzinin yüksək olduğu bölgələrdə göstərişli binalar və ətraf tənzimləmələri edilərək buralara icarəçi gətirilməsinə çalışılır. Universitetlər binaların inşası üçün güclü maliyyə təşkilatları ilə birlikdə hərəkət edirlər.

Yerli idarətmə modeli

Texnoparklardan bölgələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadə edilməlidir. Belə vəziyyətlərdə regional imkanların istifadə edilməsi təmin edilir. Texnopark və yerli idarətmə arasındakı əlaqələr iki baxımdan ələ alınmalıdır. İlk olaraq texnoparkın yerli rəhbərliyin olduğu sahənin yenidən qurulmasında necə bir qatqı təmin edəcəyi; ikinci olaraq yerli rəhbərliyin texnoparkın inkişafı üçün nə edə biləcəyinin. Bir bölgədə texnopark qurma cəhdi o bölgədə məşğulluğun təmin edilməsi və iqtisadi olaraq inkişafının möhkəmlənmə istəyindən qaynaqlanır. Bu nöqtədə də

yerli idarəetmə texnoparkın qurulması üçün müxtəlif dəstəklər verməkdədir. Son illərdə xüsusilə böyüyüb genişlənən şəhərlərdə yerli rəhbərliklər yeni iş imkanlarının yaradılması üçün bir sıra yerli cəhdlər inkişaf etdirmişlər.

Amerika modeli (ABŞ, Böyük Britaniya) öz növbəsində üç tipə ayrılır:

1. “Sözün dar mənasında” elmi park

2. “Tədqiqat parkı”. Bu birinci tip modeldən onunla fərqlənir ki, burada işlənilmələr yeniliyin prototipinin yaradılması mərhələsinədək davam edir;

3. “Biznes inkubatorları” (ABŞ – da) və innovasiya mərkəzləri (Böyük Britaniya və digər Qərbi Avropa ölkələri). Burada yeni yaradılan müəssisələrə sığınacaq verilir, onlara nisbətən ucuz qiymətlərlə torpaq və binalar icarəyə verilir, biznes layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə məsləhət xidmətləri göstərilir, laboratoriya avadanlıqlarından istifadə etmək hüququ verilir.

Yapon modeli.

“Elmi park”ların Yapon modeli amerika modelindən fərqli olaraq, “texnopolis” adlanan subyekt tamamilə yeni şəhər ərazisinin yaradılmasını həyata keçirirlər. Bu ərazidə qabaqcıl pioner sahələri eləcə də, elmtutumlu sənaye məhsullarının mənimsənilməsi istiqamətində elmi – tədqiqat işləri yerinə yetirilir.

“Texnopolis” layihəsinin həyata keçirilməsinə 1982-ci ildə başlanılmışdır. Texnopolislərin yaradılması üçün 19 zona seçilmiş və bərabər bölgü əsasında bu zonalar 4 – adada yerləşdirilmişdir.

Bütün texnopolislər aşağıdakı meyarlara cavab verməlidirlər:

- texnopolis elə yerləşdirilməlidirlər ki, “öz valideyn şəhərinə” gediş - gəliş müddəti 30 dəqiqədən artıq olmasın və Tokio, Naqou yaxud Osaki şəhərlərinə gediş müddəti bir gündəlik olsun;
- tutduqları sahə 500 kvadrat mildən artıq olmasın;
- müasir elmi-texniki komplekslərin , universitetlərin , elmi tədqiqat institutlarının balanslaşdırılmış yığımina və yaşayış üçün hər cür rahatlığa malik olmalı;
- mənzərəli rayonda yerləşdirilməli, yerli ənənələrlə və təbii şəraitlə vəhdət təşkil etməlidir. [4]

Texnologiya Parkları (Technology Park)

Texnologiya parkları, elm parklarından fərqli olaraq yeni bir məhsul ya da texnologiya inkişaf etdirməyi məqsəd qoyan fiziki şəxs və ya kiçik və orta sahibkarlıq ölçüsündə olan hüquqi şəxslərə, müəyyən bir ödəniş qarşılığında iş məkanı, biznes xidmətləri, texniki və texnoloji xidmətlər təmin edən mərkəzlərdir. Universitet, yerli rəhbərliklər, ictimai və özəl sektorun iştirakı ilə yaradılan bu mərkəzlər, ümumiyyətlə bir mədud məsuliyyətli cəmiyyət şəklində formalaşmaqdadır. Texnologiya parkları ilə elm parkları arasında əhəmiyyətli bir fərq budur: Elm parkları, əsasən elmlər sahəsində geniş araşdırma tutumuna sahib olan güclü texniki universitetlər ilə yaxın əlaqədə çalışan araşdırma xüsusiyyətli təşkilatlar ikən; Texnologiya parkları elm parkları kimi universitet yada araşdırma quruluşlarına bağlı olmaqla birlikdə texnologiya inkişaf etdirmə və tətbiqi daha çox əhəmiyyət və prioritet kəsb edir.

Araşdırma Parkları (Research Park)

Araşdırma parkları, əsas elmlər üzrə araşdırma layihələrinə sahib böyük müəssisələr ilə yeni texnologiyalar üzrə çalışan gənc müəssisələrin, bir universitet ya da bir araşdırma təşkilatı ilə əlaqə quraraq elmi əsaslı layihə yaradılmasından meydana gəlir. Araşdırma parkları bir universitet ilə tamamilə ya da qismən əlaqəli ola biləcəyi kimi bağlantısı da ola bilər ancaq belə bir vəziyyətdə universitet ilə rəsmi yada kontrakta söykənən bir əlaqəli olmalıdır.

İşgüzar fəaliyyət və İnnovasiya Mərkəzləri (Innovation Center)

Bu mərkəzlərin məqsədi, yeni və irəli texnologiyaya əsaslanan firmaların doğulması və inkişafı üçün bir sıra dəstək xidmətin, universitetlərlə əlaqələr qurularaq reallaşdırılmasını təmin etməkdir. Burada məqsəd, analiz edilmiş yerli tələblərə uyğunlaşdırılmış olan bu mərkəzlərin, Kiçik və orta sahibkarların müvəffəqiyyətli olması üçün lazım olan dəstəklərin verilməsi beləcə yerli iqtisadi inkişafa qatqı təmin edilməsidir.

İlk İnkişaf Mərkəzi və ya inkubator

Adının meydana gətirdiyi deyimdəndə də aydın ola biləcəyi

kimi, bu müəssisələr, texnopark içində iştirak edən digər müəssisələrin əksinə öz imkanlarının xaricində texnopark rəhbərliyindən aldıkları yardımlar ilə həyatlarını davam etdirirlər. Bu cür firmalar texnopark nəzdində ortağ istifadəyə təqdim infrastruktur (laboratoriya, atelye, büro və xidmət kimi) imkanlarını istifadə edərək, universitet imkanlarına və bölgənin sosial və iqtisadi istehsalına uyğun yeni texnologiya əsaslı sərmayəni dəstəkləyən mərkəzlərdir. İnkubatorlar texnopark bünövrəsində ümumiyyətlə ilk qurulan yerlər olub, universitetlər və tədqiqat mərkəzləri ilə xidmət əlaqələri qururlar. İnkubator içərisində inkişafını bitirən firmalar texnopark içərisində, daha geniş bir məkana daşınaraq işlərini davam etdirməkdədir. Müxtəlif ehtiyac ya da zərurətlər fərqli inkubator növlərinin inkişafına səbəb olmuşdur. Bu inkubator növləri bunlardır: Təşəbbüskarlar bütünlükdə xidmətləri təmin edən klassik inkubator; işlərin , fiziki bir sahə - bina olmadan, məsləhət yolu ilə icra edildiyi divarsız inkubator, həm kirayəçilərə həm də digər birliklərə xidmət verən qarışıq inkubator, əkinçilik birliklərinin ehtiyaclarını bir araya gətirən kənd inkubatoru, böyük istehsal şirkətləri və ya araşdırma vahidlərinə kiçik yanlı məhsul müəssisələrilə birlikdə bir yerdə həyat imkanı verən daxili inkubator, xarici kiçik müəssisələrin texnologiya transferini başlada biləcək kiçik müəssisələrin ev sahibi ölkəyə gəlməsini təmin edən beynəlxalq inkubator.

Texnokənd (Teknopol-Teknopolis) Türkiyə təcrübəsi

Burada istifadə edilməkdə olan və şəhər mənası polis sözü ilə əvəzləndirilib. Teknopolislər akademik həyat ilə sənayenin bir yerdə reallaşdığı, şəhər həyatında mövcud olan bütün xidmətləri əhatə edən ancaq sakit bir mühitə sahib olan, texnologiya transferi yada istehsalı və inkişaf etdirərək geri qalmış olan bölgələrin inkişaf etdirilməsinin qarşıya məqsəd qoyulduğu elm və texnologiya şəhərləridir. Ayrıca – “pol” sözü yunan dilində “satmaq” mənasına gəldiyi halda; teknopol texnologiyaların satıldığı şəhər mənasını ehtiva etməkdədir. Teknopol termini bu gün yalnız Fransa və Yaponiyada istifadə edilməkdədir. Fransada, bu terminin istifadə edildiyi şəhərlər: Sophia-Antipolis, Montpellier-LR Technopole, Toulouse-Technopole və Bordeaux-Technopolis dir. [5]

Texnologiya İnkişaf Etdirmə Mərkəzi (Technology Development Center)

Texnologiya əsaslı firmaların quruluşunu dəstəkləməyi, universitetin elmi potensialından və alt qurumdan sənaye üçün faydalanmağı və iqtisadiyyatın istehsalını inkişaf etdirməyi hədəfləməkdə olan strukturdur.

Nəticə

Beləliklə, texnoparkların təsnifatının xüsusiyyətləri arasındakı fərqləri aşağıdakı cədvəldə daha aydın görmək olar: [6]

Texnopark	Yaranması və fəaliyyət mexanizmi	Tarix
Elm Parkları (Science Park)	Elmlə sənayenin inteqrasiyası formasıdır	1) XX əsrin 60-cı illərində ABŞ 2) 80-ci illərdə Böyük Britaniya, Fransa, AFR 3) 80-ci illərdən sonar Yaponiya və Uzaq Şərqi digər ölkələrində
Amerika modeli		ABŞ, Böyük Britaniya
Yaponiya modeli		Yaponiya
Qarışıq modeli		Fransa, AFR və başqaları
Texnologiya Parkları (Technology Park)	Texnologiya parkları yeni bir məhsul ya da texnologiya inkişaf etdirməyi məqsəd qoyur	
Araşdırma Parkları (Research Park)	Elmi tədqiqatlar aparılır	
İşgüzar fəaliyyət və İnnovasiya Mərkəzləri (Innovation Centre)	Yeni və irəli texnologiyaya əsaslanan firmaların doğulması və inkişafı	
İlk İnkişaf Mərkəzi və ya inkubator	Müəssisələr Texnoparkın yardımlarından istifadə edirlər	
Texnokənd (Teknopol - Teknopolis)	texnologiya transferi yada istehsalı və inkişaf etdirən elm və texnologiya şəhərləridir	Fransa, Yaponiya

Texnologiya İnkişaf etdirmə Mərkəzi (Technology Development Center)	Texnologiya əsaslı firmaların quruluşunu dəstəkləyir	
Texnoparkların quruluş modelləri		
Cəmiyyət səviyyəli model	Dövlət regional ya da yerli ictimai təşkilatların dəstəyilə yaradılır	
Universitet səviyyəli model	fiziki məkan və sərmayəçətinliyi olmayan universitetlərin köməkliliyilə yaradılır	
Xüsusi cəhd modeli	Gəlir məqsədinin ön planda tutulduğu bir təşkilatlanma modelidir	
Yerli idarəetmə modeli	Texnoparklardan bölgələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadə edilməlidir	

Ədəbiyyat

1. İngiltərə elm parkları birliyi rəsmi web saytı, http://www.ukspa.org.uk/?channel_id=2375&editorial_id=13885
2. www.iqtisadiyyat.com/az/pages/8/information/1108
3. Какатунова Т.В. Технопарки как элементы региональной инновационной структуры // Российское предпринимательство. – М., 2007. - №3. – С. 104-107.
4. France”, XXIV IASP World Conference, Barcelona (2007)
5. Dış Ticaret Müsteşarlığı New York Ticaret Müşavirliği
6. IASP, Facts and Figures of Science and Technology Parks in the World: General Survey 2006-2007

Роль технопарков в инновационной экономике

**Сеймур Аллахвердиев, студент к.е.н. НИИЭР
Отзывов: к.э.н. Аббасова Самира**

Резюме

Ссылаясь на территории индустриального парка-для развития образования малых и средних инновационной компании понимается научный-промышленный комплекс, результаты превращения научных исследований в продукт и выход их на рынок.

Ключевые слова: технопарк, первоначальный капитал, инновационная система, инвесторы

The role of technoparks in economy innovation

**Seymur ALLAHVERDIYEV, Ph.D. student of İSRER
Reviewer: Ph.D in economics Samira Abbasova**

Abstract

Referring to the industrial park - the most favorable environment for the development of small and medium-sized innovative companies in the formative research – industrial complex, the results of research into product and market activity is understood as.

Key words: industrial park, initial capital, innovative system, investors

İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ MARKETİNQİN TƏTBİQİNİN METODOLOJİ ƏSASLARI

Yəhya Sənan
İİETİ-nin doktorantı

Xülasə

Müasir bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində marketinq fəaliyyəti bazar subyektlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri hesab edilirsə, dövlət səviyyəsində marketinq fəaliyyəti cəmiyyətin tələbatlarını düzgün müəyyən etmək, dəyişən və artan tələbatını təmin etmək üçün bütün strukturların inkişaf istiqamətini təyin etmək, idarəedici, təşkilatlandırma və koordinasiya etmək, vətəndaşların maddi və mənəvi tələbatlarının maksimum səviyyədə ödənilməsini təşkil etməklə məşğul olur.

Açar sözlər: *Dövlət tənzimlənməsi, marketinq, qloballaşma, tələbat, iqtisadiyyat*

Giriş

Cəmiyyətdə baş verən proseslər gözənilməz ziddiyyətləri formalaşdırır. Onların həlli dövlət orqanları tərəfindən qeyri-obyektiv informasiya, ictimaiyyət tərəfindən geniş müzakirə və məsləhətlər nəticəsində bəzi sosial qrupların arasında narazılıqlar əmələ gətirir.

Dünyada baş verən qloballaşma prosesi dövlət idarəçiliyini daha da mürəkkəbləşdirərək, daxili iqtisadi proseslərin nəzarət altında saxlanması əhəmiyyətini zəiflətməmişdir. Eyni zamanda qısa və uzun müddətli proqnozların tərtibində problemlər yaranır. Marketinq fəaliyyəti (iqtisadi, konyuktur və elmi-texniki) proqnozların hazırlanmasında dövlət tənzimlənməsi səviyyəsində zəruridir.

Dövlət marketinqi bazarda 3-cü subyekt kimi alıcı ilə satıcı arasında spesifik rol oynayır. Alıcıların tələbatları tam ödənilmədiyi halda bu proses nizamlanmalı və cəmiyyətdə az ziyan hesabına tələbatların ödənilməsi təmin edilməlidir. Onun üçün də sosial iqtisadi münasibətlərə vahid sistem kimi baxmaq lazımdır. Bundan əlavə, dövlət iqtisadiyyatın effektiv fəaliyyət göstərməsində maraqlı olmalıdır. Əlavə olaraq, dövlət vətəndaşlar üçün

sosial xidmətlər həyata keçirməlidir. Buna misal olaraq təhsil, səhiyyə, təhlükəsizlik, ətraf mühitin qorunması və s. göstərə bilərik. Bundan başqa, müxtəlif müəssisələr təşkil etməklə, əhalinin məşğulluğunu təmin etməlidir. Göstərilən vəziyyətlər dövlət idarəçiliyində tam və ya ayrı-ayrı tədbirlər şəkilində marketing qaydalarından istifadə etməyi tələb edir.

1. Dövlət marketing fəaliyyətinin məqsədi

Dövlət idarəçiliyi əhalinin daim dəyişən və artan tələbatını təmin etmək üçün bütün strukturların inkişaf istiqamətini təyin etmək, idarəedici, təşkilatlandırma və koordinasiya etməklə məşğuldur. Dövlət marketinginin məqsədi ilk növbədə vətəndaşların maddi və mənəvi tələbatlarının maksimum səviyyədə ödənilməsinə təşkil etməkdir. Bundan başqa dövlət marketingi tələbatın quruluşunu, vacibliyini və xüsusiyyətlərini də öyrənməlidir.

Dövlət marketing siyasətində ictimai məqsədlərə nail olmaq üçün məsələləri mərhələli həll etmək lazımdır. Dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsində marketingdən vacib vasitə kimi istifadə etmək, bütün sosial iqtisadi sistemin və alt sistemlərin dayanıqlı inkişafına və makroiqtisadi göstəricilərin yüksəlişinə səbəb olur.

Marketingin dövlət səviyyəsində həll edə biləcəyi məsələlər, müəssisə səviyyəsində həll edə biləcəyi məsələlər ilə müqayisədə daha geniş və daha mürəkkəbdir. Müəssisə səviyyəsində marketing tələbatı dar çərçivədə öyrənsə, dövlət səviyyəsində isə tələbatı kompleks şəkildə və balanslaşdırılmış şəkildə öyrənir. Ayrıılıqda regionlar üçün sistemlər hazırlayır və bundan başqa siyasi və ekoloji faktorlar nəzərə alınır.

Dövlət marketinginin vacib xüsusiyyətlərindən biri də istehlacılara xarici bazarda genişlənməsi üçün köməklik etməsidir. Dünya bazarında dövlətin rəqabətqabiliyyətli olması, dövlətin əsas siyasətini təşkil edir.

2. Marketing fəaliyyətinin tətbiqi metodları

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətləri şəraitində menecmentin əsas funksiyalarından biri marketing fəaliyyətinin idarə edilməsinin təşkilində elmi yanaşmaya mühüm yer ayırır.

Marketingin tətbiqi, vəziyyətin marketing təhlili əsasında

dövlətin əsas məqsədlərinin müəyyən edilməsindən və strategiyaların hazırlanmasından başlanır. Dövlət marketinqi bazarları və makromühüti əhatə edir. Mahiyyət etibarı ilə fəaliyyətləri marketinqlə istiqamətləndirmək və koordinasiya etmək olar.

Marketinqin tətbiqi, vahid formada aparılmır. Çox vaxt onun funksiyaları müəssisə daxilində olduğu kimi dövlət səviyyəsində də bölüşdürülmüş səviyyədə həyata keçirilir.

Hər bir müəssisənin növündən, mülkiyyət formasından, idarəetmə formasından, böyüklüyündən, yerləşdiyi ərazi və regiondan asılı olmayaraq, məqsəd əmtəə və xidmətləri satmaq və qazanc əldə etməkdir. Müəssisə səviyyəsində marketinqin tətbiqi tələbatın və qiymətin mütəmadi öyrənilməsi və proqnozlaşdırılmasının nəticələri əsasında məhsulların istehsalı və satışının təşkilini, reklamdən geniş istifadə edilməsini, istehsal prosesinin müxtəlif üsullarla həvəsləndirilməsini, malların saxlanması və daşınması proseslərinə mütərəqqi üsulların tətbiqini, istehlakçılara texniki və digər xidmət növlərinin göstərilməsini və s həyata keçirməyi nəzərdə tutur.

Müəssisələrin marketinq strategiyasının hazırlanmasının məqsədi hazırkı vaxtda və nəzərə alın bilən gələcəkdə kompaniyanın imkanları ilə rəqabətli bazar şərtləri arasında uyğunluğun yaradılmasıdır. Kommersiya təşkilatı üçün strategiyanın hazırlanması onun imkanları ilə fəaliyyət göstərdiyi bazarın tələb və şərtləri arasında uyğunluğun təmin edilməsidir.

Marketinq ümumi biznesin iştirakçılarının (dövlət və qeyri - dövlət) alternativ maraqlarına əsaslanaraq nəzəriyyə və praktikasında bir sıra əsas və yüksək səviyyəli tətbiqi prinsipləri nəzərdə tutur:

- 1) müştərilərin ehtiyaclarına yönəlmə;
 - 2) üstünlük əldə edə biləcəyiniz bazarlarda rəqabət aparma;
 - 3) müştərilər məhsul və xidmətləri satınalmır;
 - 4) marketinq vacib sferadır ki, onu təkcə marketinq bölməsinə həvalə etmək olmaz;
 - 5) bazarlar tərkibinə görə müxtəliflirlər;
 - 6) bazarlar və müştərilər daimi olaraq dəyişir.
- Prinsiplərin qəbul edilməsi və təşkilatın fəaliyyətində tətbiq

edilməsi təşkilatın müştərilərin ehtiyaclarına reaksiyasında və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələrində köklü dəyişikliklərə səbəb ola bilər.

Ümumi olaraq marketing fəaliyyətinin tətbiqinin 3 əsas metodu (Kompaniyaların uçot sənədləri, Sifarişli tədqiqat, Standart tədqiqat) və alt sistemi vardır ki, bu tədqiqat metodlarını dövlət marketingi fəaliyyətinin həyata keçirilməsində tətbiq etmək mümkündür.

Standart tədqiqat çox vaxt, artıq xarici mənbələrdə olan məlumatların aşkarlanması və konkret kompaniyalara tətbiqindən ibarət mövcud tədqiqat xidmətlərindən istifadədir. Böyük miqdarda baza informasiyası, misal üçün, bazarların həcmi və artım tempi, ümumi sosial və iqtisadi təmayül, firma-müştərilər və firma-rəqiblər haqqında informasiyalar bu və ya digər formada artıq mövcuddur.

Sifarişli tədqiqatlar standart tədqiqatların əksinə olaraq sifarişli tədqiqat aparən təşkilatlara sifarişçi-kompaniyanın tələbatlarına dəqiq uyğun olaraq işləməyə imkan verir. Bu tələbatlardan asılı olaraq bir sıra metodlar mövcuddur. Bu metodları şərti olaraq iki kateqoriyaya ayırmaq olar: keyfiyyət və miqdar. Keyfiyyət tədqiqatları zamanı miqdar ölçməsi mümkün olmayan məlumatların başa düşülməsi və inkişaf etdirilməsi durur. Keyfiyyət tədqiqatı miqdarı göstəricilərin deyil, mənanın axtarılması ilə bağlıdır. Onda, adətən, azsaylı seçmə respondentlər iştirak edir, lakin onların fikirlərinin, motivlərinin və münasibətlərinin dərinədən öyrənilməsi həyata keçirilir. Digər tərəfdən, miqdarı tədqiqatlarda daha iri seçmələr aparılır, daha da strukturlaşdırılmış tədqiqat alətləri tətbiq olunur (anketlər və s.), əldə edilmiş nəticələri miqdarı ölçmək mümkün olur. Keyfiyyət metodlarından çox vaxt tədqiqatın ilkin, erkən mərhələlərində, miqdarı metodlardan isə ümumi keyfiyyət nəticələrinin miqdarı qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

Şirkətlərin uçot sənədləri kompaniyanın öz sənədlərindən səmərəli istifadə etməsi marketing məlumatlarının yığılması üçün göz qabağında olan başlanğıc nöqtəsidir. Şirkətlərdə, tez-tez, marketing qərarlarının əsaslandırılması üçün istifadə edilə biləcək əhəmiyyətli həcmdə informasiya gözlənilməyən yerlərdə

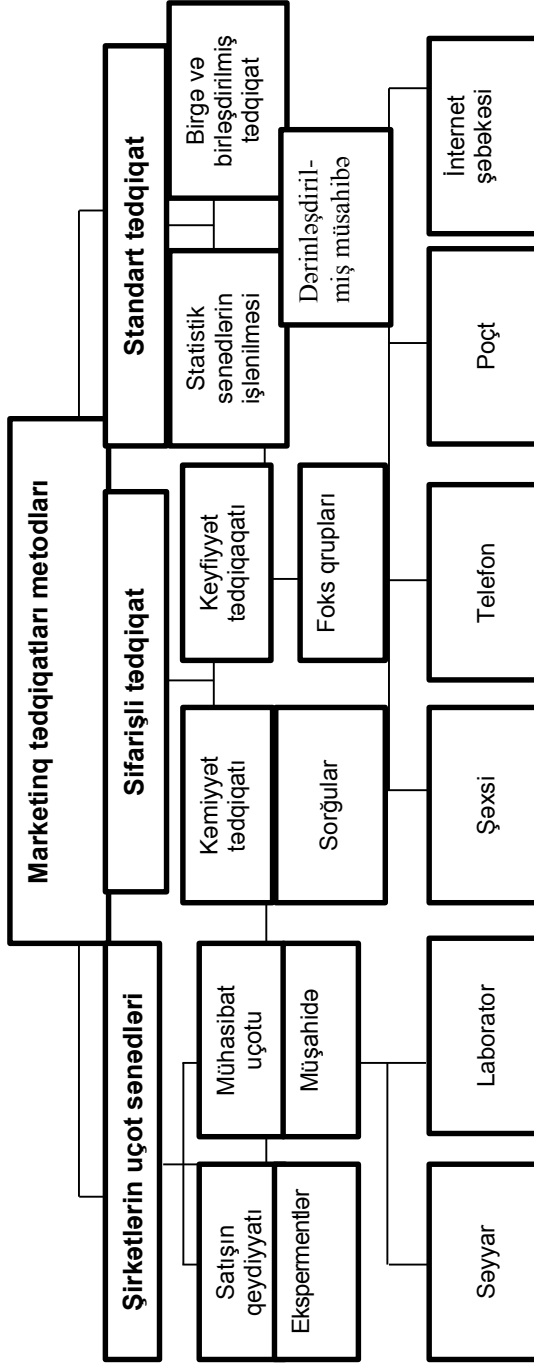
saxlanılır (misal üçün, mühasibatlıqda). Müxtəlif amillər haqqında informasiyaları, misal üçün, alış kimin etdiyini və hansı həcmdə etdiyini hesab-fakturaların uçot məlumatlarından əldə etmək olar. Analoji qaydada, alışların uçotu məlumatları əsasında müştərilərin loyallığı modelləri haqqında nəticələr çıxarmaq, müştərilərin alışlarındakı boşluqları müəyyən etmək və daha dəyərli müştəriləri aşkarlamaq olar.

Bununla belə, kompaniyalarda yığılan məlumatların dəyərliliyi ilk növbədə informasiyaların hansı qaydada yığılmasından asılıdır. Təəssüf ki, adətən, satışlar haqqında məlumatlar marketing qərarlarının qəbul edilməsi üçün əlverişli formada yığılmır və ya saxlanılmır. Bildiyiniz kimi, məlumatların təhlili ilə bağlı ən gözlənilməz tələbatları təmin etmək üçün mümkün qədər daha çox ətraflı məlumatları toplamaq arzuolunandır. Misal üçün, satışın uçotunu müştərilər, məhsullar, məhsul xətləri, satış zonaları, vaxt müddətini ətraflı göstərməklə satıcı tipləri üzrə aparmaq lazımdır. Belə tip məlumatlar mənfəətli və qeyri-mənfəətli müştəriləri, satış zonalarını və məhsul xətlərini ayırmağa və bazarda mövcud olan təmayülləri aşkar etməyə imkan verir.

Birbaşa marketing sahəsində belə qəbul edilmişdir ki, mövcud müştərilər daha perspektivlidir. Satışın adekvat uçotu alışların aktivliyi, gizli və keçmiş müştərilərin miqdarını əks etdirməli, həmçinin, maraq göstəriləcək alternativ məhsulları ehtimal etməyə imkan verməlidir. Bağlama ticarəti sahəsində kompaniyaların kataloqları üzrə müştərilər tərəfindən alınmış məhsulun tiplərinə görə uçot aparılır. Bu, öz mahiyyətinə görə daha da ixtisaslaşmış əlavə kataloqların yaradılmasına və alış etmək ehtimalı daha yüksək olan potensial müştərilərə göndərməyə imkan verir.

Marketing elmi müasir iqtisadi münasibətlərdə aparıcı sahəyə çevrilməklə dövlətin milli, iqtisadi, sosial və siyasi maraqlarını qorumaq, inkişaf etdirmək üçün onun tətbiqi sahələri genişlənir. Marketing fəaliyyətinin tətbiqi sahələri genişləndikcə milli iqtisadiyyatın (makro və mikro) rəqabətqabiliyyətliliyini artırır, iqtisadiyyatın sektorlarının davamlı inkişafının tənzimləyicisi rolunu oynayır.

Marketing t dqiqtı metodları

Şekil 1

Bununla əlaqədar olaraq marketing metodologiyasının öyrənilməsi və uyğun istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi ilə tətbiqinin öyrənilməsi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, marketing fəaliyyəti (mikrosəviyyə və makrosəviyyə) mahiyyət etibarlı ilə eynilik təşkil etsə də (tələbatın öyrənilməsi) tətbiqi istiqamətləri fəqlidir.

Mikromarketing ayrı-ayrı müəssisə və kommertiya təşkilatları səviyyəsində həyata keçirilən marketing fəaliyyətidir. Amerika iqtisadçısı U.Stentonun fikrincə mikromarketing bazara yönəldilən, bazarın yaradılması, qiymətin müəyyən edilməsi, satışı hənəvləndirilməsi, reklamin təşkili, əmtəələrin bölüşdürülməsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətidir. Mikromarketing - əsasən müəssisənin və istehlakçının mənafeyni nəzərə alır və onları uzlaşdırmağa imkan verir. Mikrosəviyyədə marketing fəaliyyəti aşağıdakı metodoloji əsaslara malikdir:

- bazarı əhatə etməsi dərəcəsi;
- milli iqtisadiyyatın səviyyəsini əhatə etmə dərəcəsi;
- tətbiq edildiyi məqsədin sahələrinin və ya məhsulun, fəaliyyətinin xarakteri;
- bazar seqmentlərinin əhatə olunma səviyyəsi;
- tələbatın xarakteri və ya ödənilmə səviyyəsi;
- istehlakçılarla ünsiyyət üsuluna görə təsnifləşdirmə və bu nişənlərə görə onun müxtəlif formaları; və s.

Makrosəviyyədə marketing metodologiyası mikro səviyyədə fəqli olaraq, hər hansı müəssisənin və ya fərdi sahibkarların maraqlarına xidmət etməyərək, ümumilikdə cəmiyyətin maraqlarına xidmət etməklə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli fəaliyyətini gücləndirməklə, milli iqtisadiyyatın təhlükəsizlik konsepsiyasını formalaşdırır.

3.Dövlət marketinginin tətbiqi istiqamətləri

Dövlət marketingi əsasən 3 istiqamətdə həyata keçirilir və marketingin tətbiqi metodlarından (Kompaniyaların uçot sənədlərindən, Sifarişli tədqiqatdan, Standart tədqiqatlarından) aktiv istifadə edilir.

- daxili marketing;
- beynəlxalq marketing;
- regional marketing.

Daxili marketing dedikdə, ölkəninin hüduuuları (sərhədləri) daxilindəki bazarlarda həyata keçirilən marketing fəaliyyəti (bazarın potensialının, dəqiq statistik rəqəmlərə əsaslanaraq tələbin, daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasının real və potensial səviyyəsinin, ixracın potensial səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi) başa düşülür. Belə ki, daxili bazarın ətraf mühiti: sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi, mədəni, azad rəqabət və s. mühit və onun inkişaf səviyyəsi eyni bir ölkə daxilində eyni olduğundan müxtəlif daxili bazarlarda standart marketing proqramları tərtib və tətbiq etmək mümkündür. Daxili marketing tədqiqatları zamanı milli statistik göstəricilərin obyektivliyi düzgün və operativ qərarların qəbulunda əsas şərtidir.

Beynəlxalq marketing deyəndə milli şirkətlərin xarici bazarlara çıxması və rəqabət apara bilməsi üçün ölkə hüduuularından kənarında yerləşən bazarlarda, yeni beynəlxalq bazarlarda dövlət səviyyəsində həyata keçirilən marketing fəaliyyəti başa düşülür. Xarici ticarət əlaqələrində beynəlxalq marketing fəaliyyəti dövlət sifarişləri ilə həyata keçirilir. Məqsəd, milli şirkətlərin xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli fəaliyyət göstərməsi üçün dövlətlər arası iqtisadi sazişlər əsasında həyata keçirilir. Milli şirkətlərin dünya bazarlarına çıxmazdan əvvəl hədəf saydığı ölkənin bazarlarında müəyyən məhsullar üzrə apardığı marketing araşdırmaları kifayət qədər maliyyə və vaxt itkisi tələb etdiyindən xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli fəaliyyəti zəiflədir. Beynəlxalq marketing fəaliyyətində milli şirkətlər xarici bazarlara çıxmazdan əvvəl ölkələrin iqtisadi, siyasi, mədəni və hüquqi mühitlərinin tədqiqindən sonra marketing mütəxəssislərinin obyektiv nəticələrinə əsaslanaraq bazarlara çıxış haqqında qərar qəbul edirlər.

Regional marketing dövlət marketinginin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edirlər. Bəzi mütəxəssislər regional problemləri, regional ticarət, həm də istehsal proseslərinin razılaşıdırma məsələləri və regionda istehlakçıların imkanlarının yaxşılaşdırılması məsələlərini regional siyasət kontekstində əsaslandırmışlar. Belə ki, marketing elementlərinin tətbiqi bəzi hallarda; istehsalın təşkili, məhsulların satışı, regionun iqtisadi konsepsiyasının əsaslandırılması məsələsində daha effektiv olur. Məsələn, istehsal və istehlakın bir

çox funksiyaları əvvəllər mərkəzi nazirliklərdə və idarələrdə həll edilirdi. Demək olar ki, bu proseslər indi də keçmiş postsovet ölkələrində və dünyanın zəif inkişaf etmiş ölkələrində mövcuddur. Bu funksiyaların müəyyən hissəsi müəyyən region mərkəzlərində daha tez həll olunur.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasında Dövlət səviyyəsində marketing fəaliyyətini həyata keçirən əsasən 3 dövlət təşkilatı (İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu və Satandarlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi) vardır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında marketing fəaliyyəti ayrı-ayrı ictimai təşkilatlar tərəfindəndə həyata keçirilir.

Dövlət marketing siyasətini həyata keçirmək üçün maddi texniki bazaya malik Dövlət Statistika Komitəsi potensiala malikdir. Ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin idxal və ixracın və s. iqtisadi sosial göstəricilərin uçotunu aparır. Amma standart tədqiqat metodları dünya bazarına uyğun olaraq aparılmır. Bu boşluğu İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu öz maddi, texniki və kadr resursları ilə doldura bilər.

Методологические основы применения маркетинга в государственном регулировании экономики

Яхья Сянан

Резюме

Если маркетинговая деятельность в условиях современных рыночных экономических отношений считается необходимой для эффективного функционирования рыночных субъектов, на государственном уровне маркетинговая деятельность – правильное определение потребностей, определение, управление, организация и координация направлений развития всех структур для обеспечения меняющихся и

растущих потребностей общества, организация удовлетворения материальных и моральных потребностей граждан на максимальном уровне.

Ключевые слова: государственное регулирование, маркетинг, глобализация, потребность, экономика

Methodological basis of the application of marketing in state regulation of economy

Yahya Senan
Abstract

While marketing activity in contemporary market economy necessitates the efficient operation of market subjects, marketing at the government level implies identifying correctly the needs of the society, define the development directions of all structures to meet the changing and increasing demand, carry out management, organizational and coordinating functions, ensure that citizens' material and moral needs are met to the maximum extent.

Key words: State regulation, marketing, globalization, demand, economy

Ədəbiyyat

1. Axundov.Ş. Marketingin əsasları. Dərslik, Bakı: “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 2001-ci il.
2. Axundov Ş. Beynəlxalq Marketing. Bakı - 2005.
3. Armstrong Q., Kotler F. Marketing: İlk addım 7- nəşir. Bakı: “Azərbaycan marketing cəmiyyəti”, 2006-cı il.
4. Məmmədov X.Ə., Mirzəyev S.Q. Marketingin əsasları. Bakı: “Qapp-Poliqraf”, 2001-ci il.
5. Mənkəyü. E. Ekonomiks (tərcümə) -2010-cu il.
6. İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu [www. azpromo.az](http://www.azpromo.az)

СИСТЕМЫ ОЧИСТКИ ВОДЫ НА ОСНОВЕ ФОТОКАТАЛИТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ДИОКСИДА ТИТАНА

Комаров Андрей

*аспирант Белорусского государственного университета
информатики и радиоэлектроники*

Статья подготовлена на основе материалов исследовательского проекта Photocatalytic Water Treatment by Titanium Dioxide: Recent Updates, авторы Manoj A. Lazar, Shaji Varghese 3 and Santhosh S. Nair Verhoeven, J.W.

1. Введение

Понимая важность сохранения чистоты нашей планеты, ученые активно работают над созданием экологически чистых альтернативных технологий для всех сфер повседневной жизни. Устойчивое производство энергии и разрушение загрязнителей представляют собой две области, где исследования ведутся наиболее интенсивно. Полупроводниковый фотокатализ на сегодня – хорошо разработанный метод разрушения загрязнителей и производства водорода (чистого топлива) посредством расщепления воды. Фотокатализ можно определить как *«каталитическую реакцию производства катализатора за счет поглощения света»* [1]. Правильное расположение валентной зоны (VB) и зоны проводимости (CB) в полупроводниках делает их подходящими материалами для поглощения света и фотокаталитического воздействия (рис. 1а). Нанокристаллический диоксид титана (НТО) – это многофункциональный полупроводниковый фотокатализатор, который может быть катализатором энергии (при расщеплении воды для получения водородного топлива), экологическим катализатором (при очистке воды и воздуха) или средой переноса электронов в солнечных элементах, сенсibilизированных красителем (рис. 1b [2-5]). По сравнению с другими существующими полупроводниковыми фо-

токатализаторами NTO уникален по своей химической и биологической инертности, фотостабильности, он не подвержен фотоанодной коррозии и имеет низкую себестоимость [6]. Фотокаталитическая очистка воды и воздуха на основе NTO является преобладающим усовершенствованным процессом окисления (AOP), благодаря своей эффективности и экологичности. Однородный процесс фото-Фентона – это еще один эффективный усовершенствованный метод, используемый для окисления загрязнителей воды [7,8]. В этом случае необходимы сульфат железа (FeSO_4) и перекись водорода (H_2O_2). Например, в процессе окисления реактивом Фентона пирокатехин, H_2O_2 (2000 мг L^{-1}) и FeSO_4 (500 мг L^{-1}), использовавшиеся в эксперименте, показал наибольшую активность [7]. В отличие от этого, фотокатализ с использованием NTO не требует каких-либо дополнительных реагентов.

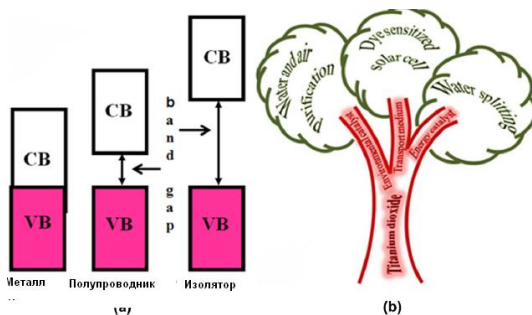

Рис. 1а Положения зон VB и CB в металлах, полупроводниках и диэлектриках; 1б) Древоподобная схема, показывающая приложения TiO_2 . Источник 1.

Исследователи сосредоточили свое внимание на фотокаталитическом разложении систем реальных загрязнителей, таких как сточные воды предприятий, производящих косметику и фармацевтические средства [9,10], сточные воды бумажной фабрики [11], бытовые сточные воды [12] и городские сточные воды [13]. Более дешевые источники TiO_2 , такие как сыпучие синтезированные пигменты TiO_2 [14] и железосодержащие промышленные побочные продукты

TiO₂ [15], были изучены для фотокаталитического разложения фенола и гуминовых кислот. Интересно отметить, что их активность оказалась сопоставимой с коммерческим фотокатализатором TiO₂ марки Degussa P25, эталонного TiO₂ фотокатализатора для всех применений. В докладе описывается успешное, изящное и одновременное использование NTO в качестве как энергетического, так и экологического фотокатализатора [16]. Их поверхностно-фторированный и платинированный катализатор NTO вырабатывает газообразный водород при разложении 4-хлорфеноловых и бисфеноловых соединений. Избирательное разложение загрязнителей является еще одной перспективной сферой в фотокаталитической очистке воды. Избирательное разложение может быть полезным для смесей высокотоксичных загрязняющих веществ в низких концентрациях и менее вредных соединений в более высоких концентрациях [17,18]. Разложение первых может осуществляться посредством фотокатализа на основе NTO, тогда как для удаления последних могут использоваться менее дорогие процедуры биологической очистки сточных вод [18]. Кроме того, можно восстановить из сточных вод ценные соединения; избирательный фотокатализ может быть полезным инструментом. Недавно один из авторов сообщил о полностью избирательном разложении метиленового оранжевого и метиленового синего красителей посредством модифицированных фотокатализаторов на базе нанокристаллического анатаза (наиболее активной формы TiO₂) [19]. Среди двух полученных золь-гель методом фотокатализаторов на базе анатаза – TSC60, с положительным поверхностным зарядом, который избирательно адсорбирует и разлагает анионный краситель метиловый оранжевый. В противоположность этому, второй катализатор, ТАН60, с отрицательным поверхностным зарядом, показал избирательную адсорбцию катионного красителя метиленового синего с его последующим разложением, из водной смеси, содержащей красители метиловый оранжевый и метиленовый синий.

2. Фотокаталитические реакторы

Конструкция реактора является областью повышенного внимания в фотокаталитической очистке воды. Здесь рассмотрены фотокаталитические реакторы, которые можно разделить на две категории, то есть (i) реакторы лабораторного масштаба [20], где объем реакционного раствора составляет <1 л, и (ii) реакторы опытно-промышленного масштаба [20], где объем реактора >5 л. В числе последних инноваций в составе лабораторных реакторов – энергосберегающие светодиоды (СИД) УФ / видимого света в качестве источников света [20], конструкция реакторов с дисками вращающегося типа [20], изготовление каталитических слоев, иммобилизованных НТО [21,22], и последующее разделение/ повторное использование порошковых катализаторов на базе НТО [23]. Светодиоды – это источники света, которые требуют меньше энергии, и, следовательно, фотокаталитические реакторы, основанные на светодиодах, – это энергосберегающие системы. Сообщается об использовании комбинации УФ-светодиодов, порошка НТО [24], нанотрубок на основе НТО [25] или иммобилизованного НТО [26] для разложения различных красителей, таких как метиловый оранжевый, метиленовый синий, родамин В, и малахитовый зеленый. Фотореактор на основе УФ-светодиодов, разработанный *Никелсом и др.* [27], был оснащен микроциркуляционным гидронасосом (для постоянного перемешивания раствора реагента) и сенсорным блоком входного потока (Рис. 2). Сенсорный блок, сборка датчиков расхода жидкости с прозрачными окнами, светодиодные лампы и фотодиодный монитор позволили оценивать в реальном времени снижение концентрации метилового оранжевого красителя. Другие атрибуты реактора, такие как его малый вес, низкая стоимость производства и гибкость, делают его конструкцию идеальной как для лабораторных, так эксплуатационных приложений, как утверждают авторы. Светодиоды видимого света с НТО, легированным углеродом и азотом, обеспечили разложение бисфенола под действием видимого света [28]. Реактор состоял из четырех полос светодиодов видимого света, то есть белых, зеленых, синих и желтых, которые охватывают диапазон длин

волн от 450 до 600 нм.

Конструкция реактора с вращающимся диском в фотокатализе НТО имеет несколько достоинств, которые впервые продемонстрировали *Дионисиат и др.* [29]. Сообщается об использовании вращающегося боросиликатного диска с покрытием из НТО (диаметр = 6 см) для разложения метилоранжевого красителя [30]. Толщина пленки водного раствора метилоранжа на диске была оптимизирована путем регулирования скорости потока подаваемого реагента и скорости вращения диска. Исследователи разработали реактор с вращающимся диском из нанотрубок TiO_2 путем анодирования металлической пластины из Ti [20]. Половина диска постоянно погружена в раствор реагента красителя родамин В, в то время как другая половина была в контакте с воздухом. Они наблюдали более быстрое разложение красителя родамина В на стороне диска, подвергающейся воздействию воздуха, чем на той, что находится в растворе. Этот реактор с диском из нанотрубок TiO_2 был на 20–25% более эффективным, чем дисковая система, покрытая наночастицами TiO_2 .

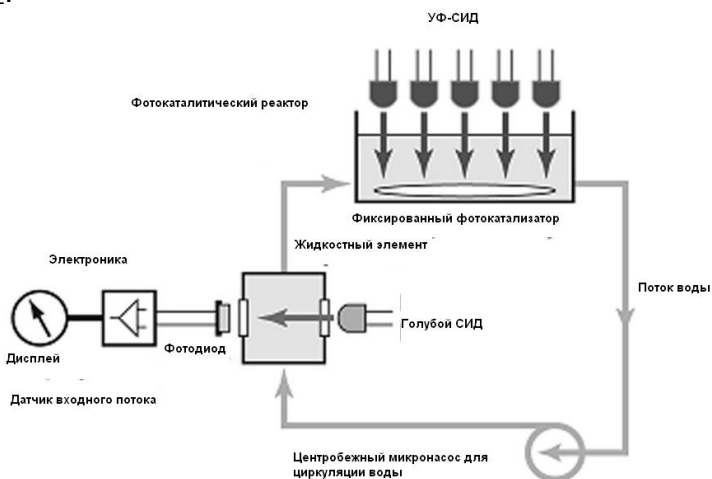

Рис. 2. Схема фотокаталитического реактора на основе УФ-СИД, снабженного датчиком входящего потока в режиме реального времени [27]. Источник 1.

Недавно сообщалось о конструкциях со слоем фиксированного катализатора, которые включают фотокаталитический реактор со слоем галечника, покрытым NTO [25], и оптоволоконный реактор, покрытый ETS-10 (Титаносиликатная структура Энгельгарда 10) [25]. Первая состояла из листа Perplex™, на котором закреплен слой галечника, покрытый NTO [24]. Галечник располагался таким образом, чтобы галька в одном ряду образовывала равносторонний треугольник из галечника в следующем ряду. При нахождении реактора в горизонтальном положении раствор красителя для текстиля (0,66 л) разлагался под воздействием солнечного света. В другом примере волоконно-оптический реактор, покрытый ETS-10, показал в 4–5 раз большую квантовую эффективность, чем шламовый реактор ETS-10 при разложении раствора метиленового синего красителя под воздействием УФ-излучения [25]. Этот реактор состоит из оптических волокон, равномерно покрытых ETS-10, которые вставлены в акриловый цилиндр.

Дополнительное разделение порошковых катализаторов NTO в шламовых реакторах является одной из главных проблем фотокаталитической очистки воды. С этой целью, исследователи [26] сообщили о конструкции реактора, в котором порошковый катализатор P25 можно отделить от очищенной воды с помощью погружной микрофильтрационной мембраны. Они использовали эту систему реактора в сочетании с обратным осмосом для фотокаталитической очистки образцов морской воды. В другом варианте реактора [29], достигается естественное осаждение порошкового катализатора P25 после разложения фенола в водопроводной воде. Очищенная вода перетекала из отстойного резервуара, в то время как катализатор P25 осаждался на дно отстойного резервуара. Использование гранул NTO – это еще один вариант, позволяющий избежать требований дополнительного разделения в фотокаталитических реакторах. В запатентованной конструкции «барабанного реактора» [30] сообщили о разложении раствора красителя метиленового синего при помощи гранул Hombikat TiO₂. В этот реактор входят три цилиндра с лопастями, в которых содержались гранулы TiO₂.

Каждый цилиндр был снабжен УФ-лампами по 36 Вт и соединялся с электродвигателем 12 В, чтобы осуществлять вращение цилиндра.

Недавно появились сообщения об опытно-производственных фотокаталитических реакторах, которые используют, главным образом, естественный солнечный свет в качестве источника света [15,30]. Однако сообщается также об опытно-промышленном реакторе на базе источника УФ-света [31]. Рассмотрено также использование НТО в виде порошка [31,32] или в неподвижной форме [31,32].

Таблица 2 показывает недавние примеры фотокаталитических реакторов, использованных для разложения различных загрязнителей.

Таблица 2

Примеры крупномасштабных фотокаталитических реакторов. Источник 1.

Тип реактора	Экспериментальное условие	Объем (L)	Загрязнитель	Ссылка
Экспериментальный завод по производству комбинированного параболического коллектора	0,2 г L ⁻¹ /с солнечный	22 и 110	Кипячение пробки и осветление сточной воды	[30]
Экспериментальный завод по производству комбинированного параболического коллектора Мембранная экспериментальная система	Бумага, покрытая TiO ₂ (20 г м ⁻²)/ солнечный 0.05 г L ⁻¹ /UV	16,2	Гуминовые вещества 32 лекарственные субстанции	[31], [32]
Тонкопленочный реактор с неподвижным слоем	TiO ₂ на стенках реактора/ солнечный	-	Желтый цибаكرون FN-2R	[33]

Экспериментальная установка непрерывного потока по трубам	0,1 г L ⁻¹ /s солнечный	7	p-нитрофенол- нафталин, дибензотиофен	[34]
Экспериментальный завод по производству комбинированного параболического коллектора	0,5 г L ⁻¹ / солнечный	6	Окситетрациклин	[21]

3. Легирование

Ширины запрещенных зон (3–3,2 эВ) полупроводников из нанокристаллического диоксида титана (НТО), поглощающих из УФ-области солнечного спектра, являются недостатками фотокатализа; только около 5% солнечного света содержит ультрафиолетовое излучение. Следовательно, модификация ширины запрещенной зоны в НТО является хорошо изученной областью исследований. Модификации могут осуществляться либо в массе, либо на поверхности TiO₂ (схема 1). Модификации на поверхности, как правило, достигаются путем закрепления окрашенных неорганических полупроводников (например, CdS и CdSe) [33] или органических красителей на поверхности TiO₂ [34], где они играют роль сенсibilizаторов. Тем не менее большинство из этих сенсibilizаторов подвержены фотокоррозии или разложению в водных растворах и не подходят для применения в фотокаталитической очистке воды. Но при этом они хорошо подходят для устройств на солнечных элементах. С другой стороны, массовая модификация в основном осуществляется за счет легирования массы НТО металлами или неметаллами. Модифицированные катализаторы оказываются фотостабильными в водном растворе и могут использоваться для фотокаталитической очистки воды.

Различные методы модификации на NTO

Источник 1.

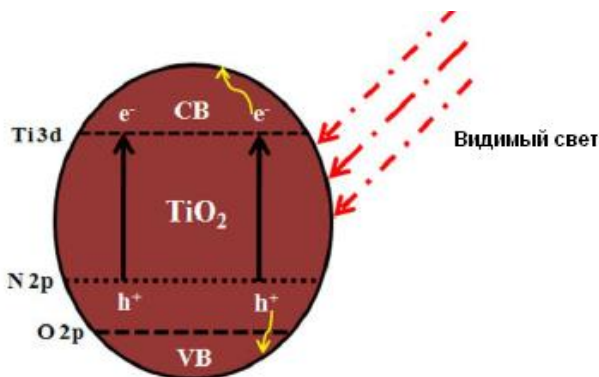

Рис. 3. Создание дополнительных зон в NTO посредством легирования

Легирование NTO металлами и неметаллами создает новые энергетические уровни между VB и CB в TiO_2 [35], что в свою очередь сокращает его запрещенную зону и помогает легированному катализатору поглощать в видимой области (Рис.3). Недавно исследователи сообщили об успешном легировании NTO металлами, такими как ванадий [36], железо [37], родий [38], палладий [39] и серебро [40], и неметаллами, такими как углерод [28,41], азот [34], сера [28,42], фтор [43] и йод [44], для достижения фотокаталитического разложения

под действием видимого света различных химических веществ и кишечной палочки в водном растворе (Таблица 3). Во всех отчетах фотокаталитическое разложение под действием видимого света, за исключением легирования серебром, в основном связано с соответствующим красным смещением, которое возникает из-за создания местных зон между VB и CB в NTO (Рис. 4). Легирование серебром в P25 методом фотовосстановления не сокращает ширину запрещенной зоны легированного катализатора, но по-прежнему наблюдалось превосходное фотокаталитическое разложение щавелевой кислоты по сравнению с нелегированным P25 под воздействием искусственного солнечного света [45]. Это объясняется образованием оксалата серебра, который всасывается из видимой области, а затем разлагается.

Не все легирование в NTO дает положительные эффекты, как сообщалось в случаях легирования родием, углеродом и платиной. Легирование родием обеспечило наибольшую активность для разложения микроцистина-LR под действием видимого света, сопровождаемого катализатором, легированным углеродом [46]. В противоположность этому легированный платиной катализатор NTO не показывает эффективного разложения под действием видимого света из-за мешающего воздействия радикалов хлора, образованных в результате разрыва связи между платиной и хлором в платиновом прекурсор. Путь синтеза для легированного катализатора NTO также влияет на его активность. Например, гидротермально полученный катализатор на основе TiO_2 , легированный ванадием, показал более высокую активность, чем его аналог, полученный золь-гель методом, при разложении водного раствора изобутанола [43]. Добавление фторида аммония при гидротермальной обработке приводит к дальнейшему повышению активности легированного катализатора. Эти наблюдения объясняются повышенной степенью кристалличности, достигаемой в результате гидротермальной обработки и образования гидрофобной поверхности фторидом аммония [43]. Термообработка оказы-

вает большое влияние на характеристики и активность катализаторов, легированных NTO, особенно в случае легирования азотом. Наблюдали изменение цвета наночастиц анатаза [46] от светло-желтого (при 500° С) до темновато-зеленого (выше 650° С) при различных температурах азотирования с использованием мочевины в качестве источника азота. Желтый цвет при 500 °С возникает в результате образования локализованных состояний N 2p выше валентной связи TiO₂. Однако изменение темновато-зеленого цвета, наблюдаемое при превышении 650° С, было связано с восстановлением Ti⁴⁺ в анатазе до Ti³⁺ аммиаком (при разложении предшественника мочевины). Было установлено, что эти виды Ti³⁺ оказывают отрицательное воздействие на фотокаталитическую активность, так как они могут выступать в качестве центров рекомбинации. Образец, азотированный при температуре 500°С, проявил превосходную фотокаталитическую активность вод воздействием видимого света. Однако вопрос о том, может ли Ti³⁺ в легированном катализаторе NTO уменьшить [47] или увеличить [48] электронно-дырочную рекомбинацию, по-прежнему открыт для обсуждения. Выбор загрязнителей очень важен в фотокаталитическом разложении под действием видимого света с помощью катализатора, легированного NTO [49]. Например, когда 4-метоксирезорцинол, хинолин, и 1- (п-анисовый) неопентанол подвергали фотокаталитическому разложению под воздействием видимого света с использованием TiO₂, легированного серой (золь-гель методом), разлагается только 4-метоксирезорцинол (при pH=8,5). Это объясняется формированием комплекса с переносом заряда (который поглощает видимый свет) между 4-метоксирезорцинолом и катализатором, в то время как хинолин и 1- (п-анисовый) неопентанол не могут сформировать такие комплексы с переносом заряда. Это ограничивает применение указанного выше катализатора TiO₂, легированного серой для разложения соединений, которые не могут образовывать комплексы с переносом заряда. К другим факторам, влияющим на активность катализатора, легированного NTO, от-

носятся концентрация легирующей примеси [50], кристаллическая фаза NTO [48] и интенсивность светового излучения [39]. Также сообщалось о фотокатализаторах, легированных NTO, в связи с их фотокаталитической активностью под воздействием УФ облучения при разложении загрязнителей [51], восстановлением азота, а также бактериальной дезинфекции [52].

Несмотря на то, что катализаторы, легированные NTO, могут работать в видимой области, необходимо рассмотреть несколько проблем до начала их широкого использования в фотокаталитической очистке воды. Фотокаталитическая активность под действием видимого света в большинстве массово-модифицированных NTO намного ниже, чем активность немодифицированного катализатора вод воздействием УФ-облучения [48]. Кроме того, катализаторы NTO, модифицированные металлической/неметаллической присадкой, иногда имеют плохую активность под воздействием УФ-облучения [47]. Здесь легированные полимеры могут выступать в качестве центров рекомбинации. Выщелачивание легированных видов – это еще одна проблема [50], которая вызывает серьезную озабоченность, особенно когда легирующими добавками являются токсичные металлы. Кроме того, легирование никогда не гарантирует высокую фотореакционную способность катализатора, легированного NTO, поскольку реакционная способность является сложной функцией концентрации примеси, распределения, энергетических уровней в решетке TiO_2 , конфигурации d-электронов и интенсивности света [49]. Выбор легированного TiO_2 в качестве фотокатализатора в сравнении с нелегированным TiO_2 зависит только от того, перевешивает ли требование низкой эффективности активности видимого света повышенную производительность фотокатализа под воздействием ультрафиолетового света [50]. Иногда даже меньшая доля УФ-излучения в солнечном свете может эффективно разлагать выбранные загрязнители при помощи немодифицированного NTO.

4. Сочетание с другими технологиями очистки

Установлено, что сочетание фотокатализа, основанного на NTO, с другими методами окисления весьма эффективно при разложении загрязнителей. К таким технологиям относится электрокатализ [16], ультразвуковой катализ / Фентон-процесс [35], биологическое разложение [52] и технология заболачивания [53]. Сочетание фотокатализа, основанного на NTO, с любым из этих методов может не только улучшить общую эффективность разложения, но обладает также преимуществом очистки больших количеств сточных вод (в реальных системах), особенно с использованием электрокатализа, биологического разложения и технологии заболачивания. Электрокоагуляция (с использованием железного катода/анода (12,50 см x 2,50 см x 0,10 см) при плотности тока 763 Ам^{-2} в течение 90 мин) очищенных сточных вод фармацевтических и косметических компаний удаляет большинство взвешенных частиц с последующей дополнительной очисткой с использованием фотокатализа, основанного на NTO [17].

Таблица 2

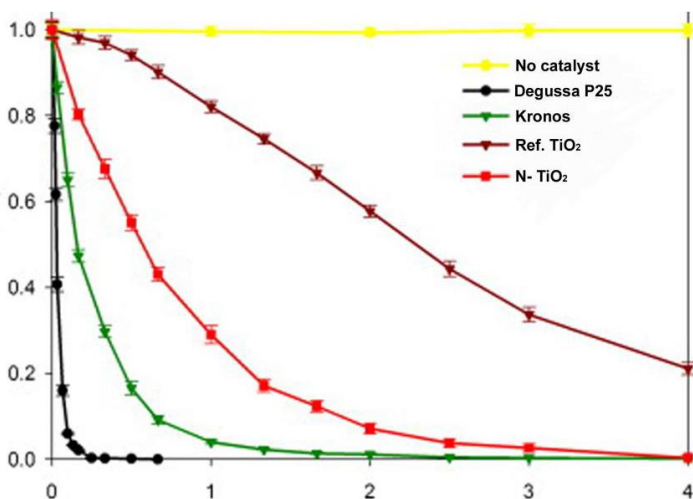
Последние примеры фотокатализа на основе NTO с металлическим и неметаллическим легированием. Источник 1.

Легированный катализатор	Тип синтеза	Загрязнитель	Ссылка
Ванадий/ TiO_2 ($X > 430 \text{ нм}$)	золь-гелевый и гидротермальный	изобутанол	[41]
Железо/ TiO_2 ($X > 420 \text{ нм}$)	ко-термальный гидролиз	метилоранж	[42]
Родий/ TiO_2 (видимый свет) Серебро/P25	пропитка	микроцистин-LR	[39]
Искусственный солнечный свет	фотовосстановление	щавелевая кислота	[44]
Солнечное облучение	электропрядение	<i>E. coli</i>	[26]
Сера/ TiO_2 (фильтр 495 нм)	золь-гелевый	4-метоксирезорцинол, хинолин & 1-(панизил) неопентанол	[43]
($X > 420 \text{ нм}$)	золь-гелевый, самосборка	микроцистин-LR	[[29]]

Азот/P25 ($\lambda > 420$ нм) Азот/TiO ₂	дробление	родамин В	[33]
($\lambda = 390$ & 470 нм)	золь-гелевый	родамин 6G	[34]
Солнечный и видимый свет	золь-гелевый	микроцистин-LR	[27]
Углерод/TiO ₂ (Искусственный солнечный свет)	Нагрев паром высокого давления	метиленовый синий	[45]
Йод/TiO ₂ (спектр, близкий к солнечному свету)	гидротермический	фенол	[46]
TiO ₂ , легированный азотом и палладием (видимый свет)	золь-гелевый	эозин желтый	[37]
TiO ₂ легированный углеродом и азотом TiO ₂ ($\lambda = 465, 523$ & 589 нм)	сольвотермический	бисфенол А	[34]
TiO ₂ легированный фтором и азотом ($\lambda > 420$ нм)	золь-гелевый	микроцистин-LR	[30]

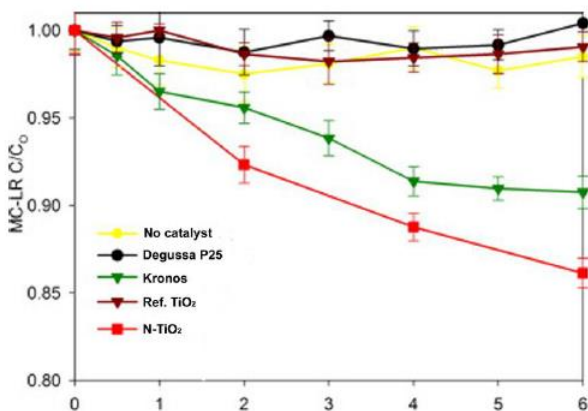
Начальное значение химического потребления кислорода (ХПК) у фильтрата составляло 1753 мг L^{-1} , которое понизилось до 160 мг L^{-1} и 50 мг L^{-1} после электрокоагуляции и электрокоагуляционного фотокатализа, соответственно. Здесь электрокоагуляционная предварительная очистка была направлена на удаление взвешенных частицы, следовательно, на мутность фильтрата. Таким образом, снижается рабочая нагрузка на катализатор на основе TiO₂ и повышается прозрачность среды, что облегчает прохождение УФ-излучения. В другом исследовании синергический эффект фотокатализа на основе TiO₂ и анодного окисления с использованием алмазных анодов, легированных бором (BDD) способствует снижению общего содержания органического углерода (ТОС) при разложении красителя X-3B в экспериментальной установке, показанной на Рисунке 6а [50]. Рис. 6б показывает эффективность (как функции времени) различных реакционных систем, используемых при обесцвечивании красителя X-3B, среди которых системы, использующие фотокатализ, основанный на TiO₂, и анодное окисление с использованием BDD, показали самую высокую активность. Высокая эффективность удаления бромата путем приведения к бромиду [51] и разложения хлортетрациклина [52] также достигнута за счет фотоэлектрокатализа с

использованием Ti/TiO_2 в качестве фотокатода и фотоанода, соответственно. Другим примером синергического эффекта различных передовых окислительных процессов (AOP) является минерализация бисфенола А [53] с использованием ультразвука, реагента Фентона и фотостимулированного TiO_2 . Благодаря этому комбинированному подходу было достигнуто удаление 93% растворенного органического углерода (DOC), в то время как удаления DOC посредством отдельных процессов дали соответственно 5, 6 и 22% TiO_2 для фотокатализа, ультразвуковой обработки и окисления реактивом Фентона [54]. Здесь ультразвук устранил исходный субстрат и обеспечил H_2O_2 для фотокаталитических реакций. Фотокатализ, основанный на TiO_2 и очищение реактивом Фентона были в основном ответственны за общую минерализацию промежуточных продуктов, порожденную ультразвуковым методом.

(а)Время фотолиза (ч)

Рис. 4. Фотокаталитическое разложение микроцистина-LR под воздействием (а) облучения солнечным светом и (б) видимого света (440–460 нм) в присутствии коммерческих (P25 и Kronos), эталонных (Ref- TiO_2) легированных азотом (N- TiO_2) материалов TiO_2 [45] Источник 1.

(b) Время фотолиза (ч)

Биологическое окисление является одним из старейших методов очистки воды. Сочетание биологического окисления с последующим фотокатализом посредством НТО было использовано (Рис. 4а) для минерализации смеси, содержащей 2-хлорфенол, 2,4-дихлорфенол, 2,4,5-трихлорфенол и пентахлорфенол в водопроводной воде (общая концентрация составляла 100 mg L^{-1} , каждый компонент составлял 25 mg L^{-1}) [55]. Порядок очисток имел большое значение, так как комбинированная биологически - фотокаталитическая очистка удаляет хлорфенолы со скоростью $25,8 \text{ mg H}^{-1}$, тогда как при комбинированной фотокаталитической-биологической очистке скорость удаления составила всего $10,5 \text{ mg H}^{-1}$. Аналогичные наблюдения были зарегистрированы для разложения красителей [56], ципроконазола [57] и смеси тетрациклина/тилозина [53], в которой фотокаталитическая предварительная очистка посредством TiO_2 уничтожила активность биологического окисления. В этом случае некоторые из промежуточных соединений, образующихся в процессе фотокатализа, не поддаются биологическому разложению. В отличие от приведенных выше наблюдений, сообщается о возможности использования фотокатализа посредством НТО в качестве предварительной

очистки с последующим использованием искусственного заболачивания [58]. В своем эксперименте (Рис. 4b) они сначала очищали бытовые и сельскохозяйственные сточные воды (ХПК $36,2 \pm 7,4$) с помощью фотокатализа с использованием TiO_2 (нанесенного на глинозем) до передачи в стендовую систему заболачивания. При гидравлическом времени удерживания 2 дня понижали уровни галометанов и галогенуксусной кислоты ниже максимально допустимых пределов загрязнения для питьевой воды. Промежуточные продукты, образовавшиеся в результате фотокаталитической очистки, были биологически разлагаемыми, благодаря чему очистка воды путем заболачивания оказалась плодотворной. Однако они не попытались применить предварительную очистку заболачиванием с последующим фотокатализом посредством НТО. Из этих резко отличающихся наблюдений мы сделали вывод о том, что играет роль порядок очистки, который меняется в зависимости от характера загрязнителей.

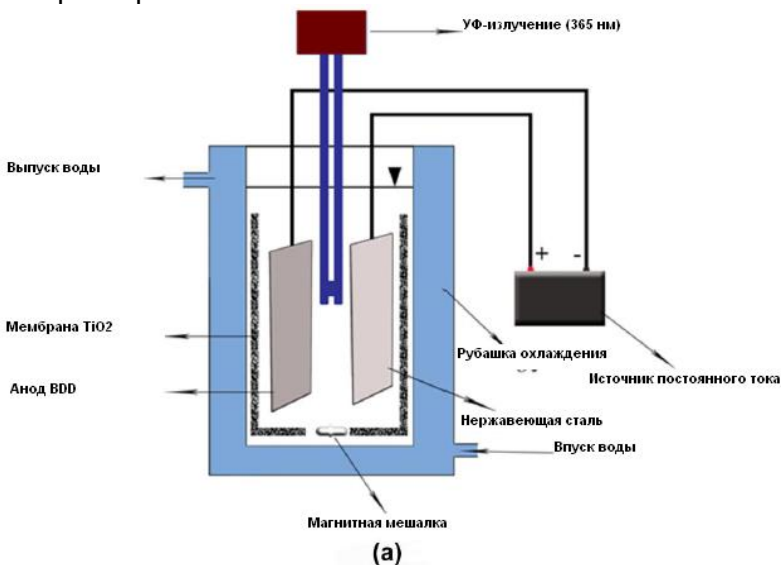
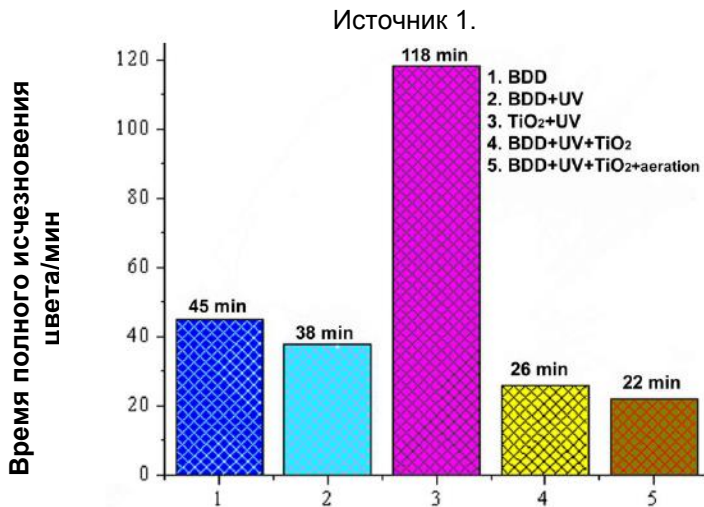
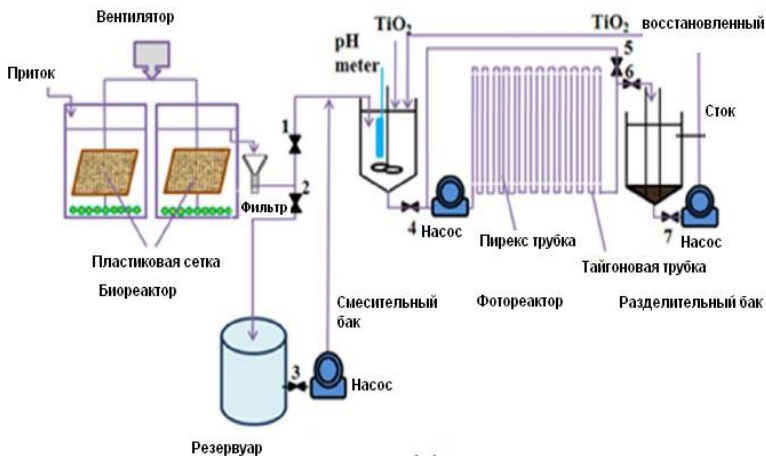

Рис. 5 (a) Схема реактора, объединяющего анодное окисление и фотокатализ, а также **(b)** сравнения эксплуатационного качества разложения в различных экспериментальных системах [51]

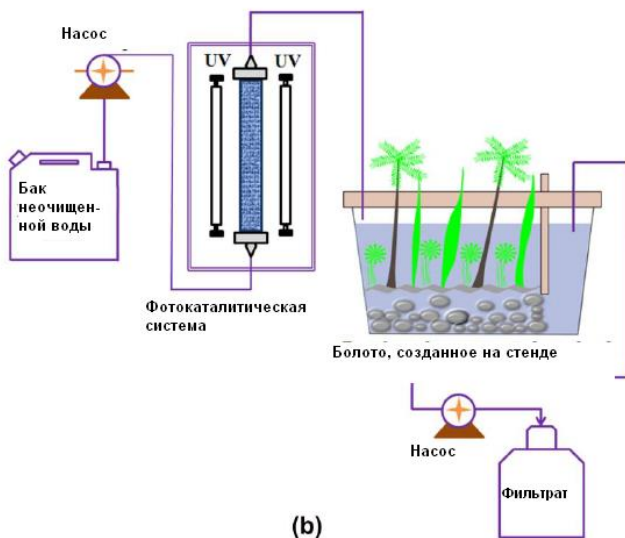

(b) Системные ряды

(a)

Рис. 6. Схема соединения (a) биологической технологии очистки [46] и (b) технологии очистки заболачиванием [47] с использованием фотокатализа. Источник 1.

5. Выводы и виды на будущее

Фотокаталитическая очистка воды посредством НТО является горячей темой исследования окружающей среды и универсальным методом разложения загрязнителей. Имея давнюю историю активного исследования (с 1970 г.), фотокаталитическая очистка воды посредством НТО по-прежнему сохраняет свою значимость в современных исследованиях. Это объясняется уникальными свойствами TiO_2 : его способностью полностью минерализовать широкий спектр загрязняющих веществ, низкими эксплуатационными расходами и простотой план эксперимента. Рассматривая последние события в этой области, авторы пришли к следующим выводам.

- Большое количество отдельных соединений прошли успешные испытания на фотокаталитическое разложение посредством НТО, а исследователи в настоящее время больше сосредоточились на реальных системах, которые являются более обещающими с точки зрения коммерциализации технологии. Избирательный фотокатализ, основанный

на НТО, представляет собой потенциальную область исследования, где исследователи могут найти несколько возможностей.

- Фотокаталитическое разложение загрязняющих веществ посредством НТО в основном вызывается ОН-радикалами, наряду с прямым окислением адсорбированных загрязняющих веществ дырками, образованными в поверхности; однако последний путь разложения является незначительным вторичным путем. Установлено, что кинетика фотокаталитического разложения посредством НТО зависит от дозировки катализатора, степени адсорбции и интенсивности света. Однако в нескольких докладах утверждается, что она повторяет кинетику реакции L-H, в особенности ниже уровня насыщения катализатора. Это именно та область, где необходимо провести как можно больше исследований, чтобы прояснить неясности в кинетике фотокаталитического разложения.

- Были синтезированы различные морфологии НТО, которые оказались эффективными для фотокаталитического разложения различных соединений. Поверхностная обработка НТО – это еще один вариант повышения каталитической активности.

- Проектирование фотокаталитических реакторов является ключевой областью, где продолжают интенсивные исследования. Идеальный фотокаталитический реактор должен быть простым, потреблять мало энергии, недорогим в производстве и эксплуатации и способным перерабатывать большие объемы сточных вод. Наиболее перспективны реакторы, работающие на солнечной энергии или светодиодах, а также конструкции реакторов, которые не требуют последующего отделения катализатора.

- Было исследовано легирование НТО металлами и неметаллами для достижения абсорбции из видимой области путем уменьшения ширины запрещенной зоны легированного катализатора. Однако целесообразность применения легированных катализаторов НТО в фотокаталитической очистке воды необходимо пересмотреть из-за низкой каталитической активности катализаторов, легированных НТО, в видимом

свете и из-за возможности отбели примеси.

- Фотокатализ NTO в сочетании с другими технологиями очистки был изучен несколькими группами. Сочетание фотокатализа NTO с другими технологиями имеет большой потенциал в широкомасштабной очистке воды, поэтому требуются дальнейшие исследования.

Литература

1. Manoj A. Lazar, Shaji Varghese 3 and Santhosh S. Nair Verhoeven, J.W. Photocatalytic Water Treatment by Titanium Dioxide: Recent Updates. *Catalysts* **2012**, 2, 572-601.
2. Pelaez, M.; Nolan, N.T.; Pillai, S.C.; Seery, M.K.; Falaras, P.; Kontos, A.G.; Dunlop, P.S.M.; Hamilton, J.W.J.; Byrne, J.A.; O'Shea, K.; *et al.* A review on the visible light active titanium dioxide photocatalysts for environmental applications. *Appl. Catal. B* **2012**, 125, 331–349.
3. Khin, M.M.; Nair, A.S.; Babu, V.J.; Murugan, R.; Ramakrishna, S. A review on nanomaterials for environmental remediation. *Energy Environ. Sci.* **2012**, 5, 8075–8109.
4. Malato, S.; Fernandez-Ibanez, P.; Maldonado, M.I.; Blanco, J.; Gernjak, W. Decontamination and disinfection of water by solar photocatalysis: Recent overview and trends. *Catal. Today* **2009**, 147, 1–59.
5. Chong, M.N.; Jin, B.; Chow, C.W.K.; Saint, C. Recent developments in photocatalytic water treatment technology: A review. *Water Res.* **2010**, 44, 2997–3027.
6. Mills, A.; LeHunte, S. An overview of semiconductor photocatalysis. *J. Photochem. Photobiol. A* **1997**, 108, 1–35.
7. Lofrano, G.; Rizzo, L.; Grassi, M.; Belgiorno, V. Advanced oxidation of catechol: A comparison among photocatalysis, fenton and photo-fenton processes. *Desalination* **2009**, 249, 878–883.
8. Vilar, V.J.P.; Pinho, L.X.; Pintor, A.M.A.; Boaventura, R.A.R. Treatment of textile wastewaters by solar-driven advanced oxidation processes. *Sol. Energy* **2011**, 85, 1927–1934.
9. Zhang, A.Y.; Zhou, M.H.; Han, L.; Zhou, Q.X. The combination

- of rotating disk photocatalytic reactor and TiO₂ nanotube arrays for environmental pollutants removal. *J. Hazard. Mater.* **2011**, *186*, 1320–1383.
10. Natarajan, T.S.; Thomas, M.; Natarajan, K.; Bajaj, H.C.; Tayade, R.J. Study on UV-LED/TiO₂ process for degradation of rhodamine B dye. *Chem. Eng. J.* **2011**, *169*, 126–134.
 11. Natarajan, T.S.; Natarajan, K.; Bajaj, H.C.; Tayade, R.J. Energy efficient uv-led source and TiO₂ nanotube array-based reactor for photocatalytic application. *Ind. Eng. Chem. Res.* **2011**, *50*, 7753–7762.
 12. Natarajan, K.; Natarajan, T.S.; Bajaj, H.C.; Tayade, R.J. Photocatalytic reactor based on UV-LED/TiO₂ coated quartz tube for degradation of dyes. *Chem. Eng. J.* **2011**, *178*, 40–49.
 13. Nickels, P.; Zhou, H.; Basahel, S.N.; Obaid, A.Y.; Ali, T.T.; Al-Ghamdi, A.A.; El-Mossalamy, E.-S.H.; Ayoubi, A.O.; Lynch, S.A. Laboratory scale water circuit including a photocatalytic reactor and a portable in-stream sensor to monitor pollutant degradation. *Ind. Eng. Chem. Res.* **2012**, *51*, 3301–3308.
 14. Wang, X.P.; Lim, T.T. Solvothermal synthesis of C-N codoped TiO₂ and photocatalytic evaluation for bisphenol a degradation using a visible-light irradiated led photoreactor. *Appl. Catal. B* **2010**, *100*, 355–364.
 15. Chang, C.Y.; Wu, N.L. Process analysis on photocatalyzed dye decomposition for water treatment with TiO₂-coated rotating disk reactor. *Ind. Eng. Chem. Res.* **2010**, *49*, 12173–12179.
 16. Rao, N.N.; Chaturvedi, V.; Puma, G.L. Novel pebble bed photocatalytic reactor for solar treatment of textile wastewater. *Chem. Eng. J.* **2012**, *184*, 90–97.
 17. Ji, Z.X.; Callahan, D.M.; Ismail, M.N.; Warzywoda, J.; Sacco, A. Development and characterization of a titanosilicate ETS-10-coated optical fiber reactor towards the photodegradation of methylene blue. *J. Photochem. Photobiol. A* **2011**, *217*, 22–28.
 18. Kim, M.J.; Choo, K.H.; Park, H.S. Photocatalytic degradation of seawater organic matter using a submerged membrane reactor. *J. Photochem. Photobiol. A* **2010**, *216*, 215–220.

19. Suryaman, D.; Hasegawa, K.; Kagaya, S.; Yoshimura, T. Continuous flow photocatalytic treatment integrated with separation of titanium dioxide on the removal of phenol in tap water. *J. Hazard. Mater.* 2009, *171*, 318–322.
20. McCullagh, C.; Robertson, P.K.J.; Adams, M.; Pollard, P.M.; Mohammed, A. Development of a slurry continuous flow reactor for photocatalytic treatment of industrial waste water. *J. Photochem. Photobiol. A* 2010, *211*, 42–46.
21. Vilar, V.J.P.; Maldonado, M.I.; Oller, I.; Malato, S.; Boaventura, R.A.R. Solar treatment of cork boiling and bleaching wastewaters in a pilot plant. *Water Res.* 2009, *43*, 4050–4062.
22. Remoundaki, E.; Vidali, R.; Kousi, P.; Hatzikioseyan, A.; Tsezos, M. Photolytic and photocatalytic alterations of humic substances in UV (254 nm) and solar cocentric parabolic concentrator (CPC) reactors. *Desalination* 2009, *248*, 843–851.
23. Benotti, M.J.; Stanford, B.D.; Wert, E.C.; Snyder, S.A. Evaluation of a photocatalytic reactor membrane pilot system for the removal of pharmaceuticals and endocrine disrupting compounds from water. *Water Res.* 2009, *43*, 1513–1522.
24. Zayani, G.; Bousselmi, L.; Mhenni, F.; Ghrabi, A. Solar photocatalytic degradation of commercial textile azo dyes: Performance of pilot plant scale thin film fixed-bed reactor. *Desalination* 2009, *246*, 344–352.
25. Vargas, R.; Nunez, O. Photocatalytic degradation of oil industry hydrocarbons models at laboratory and at pilot-plant scale. *Sol. Energy* 2010, *84*, 345–351.
26. Zhang, C.; Gu, L.; Lin, Y.; Wang, Y.; Fu, D.; Gu, Z. Degradation of x-3b dye by immobilized TiO₂ photocatalysis coupling anodic oxidation on BDD electrode. *J. Photochem. Photobiol. A* 2009, *207*, 66–72.
27. Paschoal, F.M.M.; Pepping, G.; Boldrin Zanoni, M.V.; Anderson, M.A. Photoelectrocatalytic removal of bromate using Ti/TiO₂ coated as a photocathode. *Environ. Sci. Technol.* 2009, *43*, 2096–7502.
28. Daghbir, R.; Drogui, P.; Ka, I.; El Khakani, M.A. Photoelectrocatalytic degradation of chlortetracycline using Ti/TiO₂ nanostruc-

- ured electrodes deposited by means of a pulsed laser deposition process. *J. Hazard. Mater.* 2012, *199*, 15–24.
29. Torres-Palma, R.A.; Nieto, J.I.; Combet, E.; Petrier, C.; Pulgarin, C. An innovative ultrasound, Fe²⁺ and TiO₂ photoassisted process for bisphenol A mineralization. *Water Res.* 2010, *44*, 2245–2252.
 30. Suryaman, D.; Hasegawa, K. Biological and photocatalytic treatment integrated with separation and reuse of titanium dioxide on the removal of chlorophenols in tap water. *J. Hazard. Mater.* 2010, *183*, 490–496.
 31. Chebli, D.; Fourcade, F.; Brosillon, S.; Nacef, S.; Amrane, A. Supported photocatalysis as a pre-treatment prior to biological degradation for the removal of some dyes from aqueous solutions; acid red 183, biebrich scarlet, methyl red sodium salt, orange II. *J. Chem. Technol. Biotechnol.* 2010, *85*, 555–563.
 32. Yahiat, S.; Fourcade, F.; Brosillon, S.; Amrane, A. Photocatalysis as a pre-treatment prior to a biological degradation of cyproconazole. *Desalination* 2011, *281*, 61–67.
 33. Yahiat, S.; Fourcade, F.; Brosillon, S.; Amrane, A. Removal of antibiotics by an integrated process coupling photocatalysis and biological treatment—case of tetracycline and tylosin. *Int. Biodeterior. Biodegrad.* 2011, *65*, 997–1003.
 34. Laera, G.; Chong, M.N.; Jin, B.; Lopez, A. An integrated mbr-TiO₂ photocatalysis process for the removal of carbamazepine from simulated pharmaceutical industrial effluent. *Bioresour. Technol.* 2011, *102*, 7012–7015.
 35. Chen, K.C.; Wang, Y.H.; Lu, Y.C. Treatment of polluted water for reclamation using photocatalysis and constructed wetlands. *Catal. Today* 2011, *175*, 276–282.
 36. Dionysiou, D.D.; Balasubramanian, G.; Suidan, M.T.; Khodadoust, A.P.; Baudin, I.; Laine, M. Rotating disk photocatalytic reactor: Development, characterization, and evaluation for the destruction of organic pollutants in water. *Water Res.* 2000, *34*, 2927–2940.
 37. Dionysiou, D.; Khodadoust, A.P.; Kern, A.M.; Suidan, M.T.; Baudin, I.; Laine, J.M. Continuous-mode photocatalytic degradation of chlorinated phenols and pesticides in water using a bench-

- scale TiO₂ rotating disk reactor. *Appl. Catal. B* 2000, 24, 139–155.
38. Wang, C.; Sun, L.; Yun, H.; Li, J.; Lai, Y.; Lin, C. Sonoelectrochemical synthesis of highly photoelectrochemically active TiO₂ nanotubes by incorporating cds nanoparticles. *Nanotechnology* 2009, 20, 295601.
 39. Bach, U.; Lupo, D.; Comte, P.; Moser, J.E.; Rtel, F.W.; Salbeck, J.; Spreitzer, H.; Grätzel, M. Solid-state dye-sensitized mesoporous TiO₂ solar cells with high photon-to-electron conversion efficiencies. *Nature* 1998, 395, 583–585.
 40. Barolo, G.; Livraghi, S.; Chiesa, M.; Paganini, M.C.; Giamello, E. Mechanism of the photoactivity under visible light of N-doped titanium dioxide. Charge carriers migration in irradiated N-TiO₂ investigated by electron paramagnetic resonance. *J. Phys. Chem. C* 2012, 116, 20887–20894.
 41. Kamegawa, T.; Sonoda, J.; Sugimura, K.; Mori, K.; Yamashita, H. Degradation of isobutanol diluted in water over visible light sensitive vanadium doped TiO₂ photocatalyst. *J. Alloy. Compd.* 2009, 486, 685–688.
 42. Cui, L.; Wang, Y.; Niu, M.; Chen, G.; Cheng, Y. Synthesis and visible light photocatalysis of Fe-doped TiO₂ mesoporous layers deposited on hollow glass microbeads. *J. Solid State Chem.* 2009, 182, 2785–2790.
 43. Kuvarega, A.T.; Krause, R.W.M.; Mamba, B.B. Nitrogen/palladium-codoped TiO₂ for efficient visible light photocatalytic dye degradation. *J. Phys. Chem. C* 2011, 115, 22110–22120.
 44. Wodka, D.; Bielanska, E.; Socha, R.P.; Elzbieciak-Wodka, M.; Gurgul, J.; Nowak, P.; Warszynski, P.; Kumakiri, I. Photocatalytic activity of titanium dioxide modified by silver nanoparticles. *Appl. Mater. Inter.* 2010, 2, 1945–1953.
 45. Kusiak-Nejman, E.; Janus, M.; Grzmil, B.; Morawski, A.W. Methylene blue decomposition under visible light irradiation in the presence of carbon-modified TiO₂ photocatalysts. *J. Photochem. Photobiol. A* 2011, 226, 68–72.
 46. Liu, G.; Wang, X.; Chen, Z.; Cheng, H.-M.; Lu, G.Q. The role

- of crystal phase in determining photocatalytic activity of nitrogen doped TiO₂. *J. Colloid Interface Sci.* 2009, 329, 331–338.
47. Gohin, M.; Maurin, I.; Gacoin, T.; Boilot, J.P. Photocatalytic activity of mesoporous films based on n-doped TiO₂ nanoparticles. *J. Mater. Chem.* 2010, 20, 8070–8077.
 48. Rockafellow, E.M.; Stewart, L.K.; Jenks, W.S. Is sulfur-doped TiO₂ an effective visible light photocatalyst for remediation? *Appl. Catal. B* 2009, 91, 554–562.
 49. Song, S.; Tu, J.J.; He, Z.Q.; Hong, F.Y.; Liu, W.P.; Chen, J.M. Visible light-driven iodine-doped titanium dioxide nanotubes prepared by hydrothermal process and post-calcination. *Appl. Catal. A* 2010, 378, 169–174.
 50. Ma, N.; Quan, X.; Zhang, Y.; Chen, S.; Zhao, H. Integration of separation and photocatalysis using an inorganic membrane modified with Si-doped TiO₂ for water purification. *J. Membr. Sci.* 2009, 335, 58–67.
 51. Djafer, L.; Ayril, A.; Ouagued, A. Robust synthesis and performance of a titania-based ultrafiltration membrane with photocatalytic properties. *Sep. Purif. Technol.* 2010, 75, 198–203.
 52. Athanasekou, C.P.; Romanos, G.E.; Katsaros, F.K.; Kordatos, K.; Likodimos, V.; Falaras, P. Very efficient composite titania membranes in hybrid ultrafiltration/ photocatalysis water treatment processes. *J. Membr. Sci.* 2012, 392, 192–203.
 53. Romanos, G.E.; Athanasekou, C.P.; Katsaros, F.K.; Kanellopoulos, N.K.; Dionysiou, D.D.; Likodimos, V.; Falaras, P. Double-side active TiO₂-modified nanofiltration membranes in continuous flow photocatalytic reactors for effective water purification. *J. Hazard. Mater.* 2012, 211, 304–316.
 54. Damodar, R.A.; You, S.-J.; Chou, H.-H. Study the self cleaning, antibacterial and photocatalytic properties of TiO₂ entrapped PVDF membranes. *J. Hazard. Mater.* 2009, 172, 1321–1328.
 55. Liu, L.; Liu, Z.; Bai, H.; Sun, D.D. Concurrent filtration and solar photocatalytic disinfection/degradation using high-performance Ag/TiO₂ nanofiber membrane. *Water Res.* 2012, 46, 1101–1112.

56. Bedford, N.M.; Pelaez, M.; Han, C.; Dionysiou, D.D.; Steckl, A.J. Photocatalytic cellulosic electrospun fibers for the degradation of potent cyanobacteria toxin microcystin-LR. *J. Mater. Chem.* 2012, 22, 12666–12674.
57. Chen, Y.J.; Stathatos, E.; Dionysiou, D.D. Microstructure characterization and photocatalytic activity of mesoporous TiO₂ films with ultrafine anatase nanocrystallites. *Surf. Coat. Technol.* 2008, 202, 1944–1950.
58. Chen, Y.J.; Dionysiou, D.D. Bimodal mesoporous TiO₂-P25 composite thick films with high photocatalytic activity and improved structural integrity. *Appl. Catal. B* 2008, 80, 147–155.

ƏMƏK HAQQI KATEQORİYASINA YANAŞMALARIN TƏKAMÜLÜ

Eldar Qədirov
İİETİ-nin doktorantı

Xülasə

Məqalədə müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif iqtisadi sistemlərdə əmək haqqı kateqoriyasına yanaşmaların xüsusiyyətləri və onun mahiyyətinə dair dünya iqtisadçıları tərəfindən söylənilmiş fikirlər araşdırılmışdır

Açar sözlər: *əmək haqqı, əməyin qiyməti, işçi qüvvəsi, iş qüvvəsinin qiyməti, əmək haqqının funksiyaları, zəruri və izafi əmək vaxtları, əməyin təbii qiyməti, əməyin bazar qiyməti.*

Əmək haqqı dedikdə, işçi qüvvəsindən istifadənin qiyməti başa düşülür. Ümumilikdə əmək haqqı işçinin sərf etdiyi əməyin nəticəsində aldığı və həyat səviyyəsini təmin etmək məqsədilə istifadə etdiyi pul vəsaitlərinin cəmidir.

Hüquqi kateqoriya kimi əmək haqqı işçinin, onunla bağlanmış əmək müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq öz vəzifəsini icra etdiyinə görə aldığı haqdır.

İqtisadi kateqoriya kimi əmək haqqı əməyin qiymətinin çevrilmiş formasıdır, onun həcmi aşağıdakılarla müəyyən olunur:

- işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin edən həyatı nemətlərin dəyərlə;

- əmək bazarında tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsilə;

- iqtisadiyyatda işçi qüvvəsinin fəaliyyətinin nəticəsi ilə.

Əmək haqqının strukturuna əsas əmək haqqından başqa, stimullaşdırıcı əlavələr, kompensasiya xarakterli ödənişlər, mükafatlar da daxildir. İşgötürən baxımından əmək haqqı müəssisədə çalışan işçi qüvvəsinin saxlanılmasına çəkilən xərc, istehsal etdiyi məhsulun maya dəyərinin və müəssisənin mənfəətinin müəyyən hissəsidir.

Əmək haqqının əsas xüsusiyyətlərindən biri onun eyni zamanda ikili funksiyaya malik olmasıdır. Bir tərəfdən əmək haqqı həm işçinin pul gəliri, eyni zamanda bütün ailənin əsas qazanc mənbəyidir. Buna görə də hər bir işçi daha yüksək gəlirli iş yeri

tapmaq üçün çalışır və öz iş yerində də əmək haqqının yüksəlməsinə səy göstərir. Digər tərəfdən istehsal xərclərinin bir hissəsi kimi sahibkar əmək xərclərini mümkün qədər daima azaltmağa çalışır.

Əmək haqqı işçiyə sərf etdiyi əmək müqavilində ödənilən mükafatdır və eyni zamanda işçini stimullaşdıran, onu səylə çalışmağa yönəldən bir alətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əmək haqqı əsasən aşağıda qeyd edilən dörd əsas funksiyayı yerinə yetirir:

- Təkrar istehsal funksiyası. Təkrar istehsal funksiyası şəxsi gəlirlərin formalaşmasını, işçilərin və onların ailələrinin tələbatlarının ödənilməsini təmin edir. Əmək haqqının səviyyəsi işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin etməlidir. Əmək haqqı əhalinin normal həyat səviyyəsinin təmin olunmasının əsas mənbəyi kimi çıxış edir;

- Stimullaşdırıcı funksiya. Stimullaşdırıcı funksiya fəaliyyət prosesində insanların qabiliyyətlərinin yaxşılaşdırılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək haqqı iqtisadi maraqların daşıyıcıları üçün maddi stimullar rolunda çıxış edir. İnsanların biliklərin keyfiyyət baxımından zənginləşdirilməsi hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olmasından asılı olmayaraq insanların əmək haqqlarının artırılmasına və bununla əlaqədar onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də əmək haqqının əldə olunması işin son nəticəsilə bağlı olmalıdır və öz gəlirlərinin artırılması istiqamətində insanların fəaliyyətini motivləşdirməlidir. Stimullaşdırıcı funksiya məhsulun istehsalının və onun keyfiyyətinin artırılmasına, işçilərin ixtisaslaşdırılmasına, onların bütün növ ehtiyatlardan səmərəli istifadəsinə yönəldir;

- Ehtiyat-yerləşdirici funksiya. Bu funksiya ölkənin regionları və iqtisadiyyatın sahələri üzrə, eyni zamanda müəssisə səviyyəsində əmək ehtiyatlarının səmərəli yerləşdirilməsinə və istifadəsinə imkan verir. Nəzərə alsaq ki, əmək ehtiyatlarının yerləşdirilməsi üzrə dövlət tənzimlənməsi minimuma endirilir, onda əmək bazarının səmərəli fəaliyyəti hər bir muzzdlu işçinin öz iş yerini sərbəst seçmə imkanının olması şəraitində mümkündür. Bu şəraitdə öz tələbatlarını maksimum dərəcədə ödəmək məqsə-

dilə işçilərin yerdəyişməsi onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində göstərdikləri səyin əsas şərtidir. Bu funksiyanın icrası işçilərin daha səmərəli sahələrdə çalışmasını, müəssisələrin müvafiq kadrlara olan tələbatının ödənilməsini, işçilərin öz şəxsi arzularını nəzərə almaqla onların konkret iş yerlərinə cəlb olunmasını təmin edir;

- Mövqə funksiyası. Mövqə funksiyasına əsasən əmək haqqının səviyyəsi işçinin sosial mövqeyinin, əmək bazarında peşənin nüfuzluğunun və müəssisənin mövqeyinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur;

- Ödəmə qabiliyyətinin formalaşması funksiyası;

- Sosial funksiya. Bu funksiya cəmiyyətdə sosial ədalətin bərpə olunmasına xidmət edir;

- Uçot funksiyası. Bu zaman əmtəənin istehsalında iştirak edən canlı əməyin istehsalın ümumi xərclərində tutduğu nisbət ölçülür.

Bütün bunlarla birgə cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində əmək haqqının prioritet funksiyaları kimi daha çox təkrar istehsal və stimullaşdırıcı funksiyası diqqəti cəlb edir.

XX əsrdə İEO-də əmək və kapital arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlərdə baş verən nəzərə çarpacaq keyfiyyət dəyişikliklərinə baxmayaraq əmək haqqının stabilləşdirilməsi və hətta azaldılması hesabına gəlirlərin əldə edilməsi kimi kapitalizm ünsürləri hələ də öz mənasını saxlayır. Bütün bunları nəzərə alaraq əmək haqqının tənzimlənməsi məsələsində və subyektlər arasında mövcud qarşılıqlı münasibətlərin həllində başlıca rol dövlətə məxsusdur. Müasir iqtisadiyyatda həmkarlar ittifaqı da yenidən bölgü prosesində aktiv iştirak edirlər.

Tarixən müxtəlif dövrlərdə iqtisadçılar öz əsərlərində əmək haqqı məsələsinə toxunmuş və ona iqtisadi kateqoriya kimi müxtəlif yanaşmalar mövcud olmuşdur. İlk dəfə olaraq əmək haqqı məsələsinə şərq mütəfəkkirlərinin əsərlərində izahlar verilmişdir. Orta əsrlərin dahi mütəfəkkiri İbn Haldun əməyə dəyər substansiyası kimi yanaşmışdır. Onun fikrincə əmək haqqı işçinin sərf etdiyi əməyin, işin pula ekvivalenti, dəyəri, qarşılığıdır və işçinin əmək haqqısı onun sərf etdiyi əməyin nisbətində, bu əməyə olan

tələbatın nisbətindədir. Başqa sözlə, işçi sərf etdiyi əməyin qarşılığını ala bilir.

Merkantelistlərin nümayəndəsi Tomas Men əmək haqqıya yalnız xərclərin azaldılmasının bir hissəsi kimi baxırdı. Əmək haqqının və buna uyğun olaraq həyat səviyyəsinin azaldılması onun ideologiyasının əsasını təşkil edirdi. Onun fikrincə bolluq və güc insanları nə qədər qəddar və məsuliyyətsiz edirsə, ehtiyac da bir o qədər əməksevər və ağıllı edir.

İlk dəfə olaraq əmək dəyər nəzəriyyəsinin əsasını qoyan klasik siyasi iqtisadın banisi Ulyam Petti öz əsərlərində əmək haqqına əməyin qiyməti kimi yanaşmış, əməyi dəyərin əsası hesab etmişdir. Ona görə əslində əməyin özünün dəyəri və qiyməti yoxdur və işçi kapitalistə öz əməyini yox əmək qabiliyyətini satır. Əməyin dəyərinin və ya əmək haqqının nəyə bərabər olduğunu tədqiq edərkən Petti elmdə vacib kəşf etmişdir ki, işçi gördüyü işin müqavilində bu işə bərabər dəyərin bir hissəsinə bərabər əmək haqqı alır, qalan hissə isə mülkiyyətçinin sərəncamına keçir.

Öz əsərlərində fiziokratlar isə əmək haqqını yaşayış minimumuna bərabər hesab edirdilər. Fiziokratların görkəmli nümayəndəsi Fransua Kene hesab edirdi ki, əmək haqqı insanların ən zəruri ehtiyaclarının qarşılınmasını təmin etməlidir və eyni zamanda, o sabit halda ən aşağı səviyyədə saxlanılmalıdır.

Görkəmli ingilis iqtisadçısı Adam Smit əmək haqqını işçi tərəfindən sahibkara satılan əməyə görə verilən mükafat hesab etmişdir. Onun zənnincə əmək bazarında əmtəə kimi məhsulun hazırlanması prosesi çıxış edir.

Adam Smit də əmək haqqıya əsərlərində geniş yer ayırmışdır. Gəlirin üç əsas növünü: əmək haqqı, mənfəət və rentanı qəbul edən Smit, bunları bir-birindən fərqləndirir. O, hesab edir ki, üç gəlirdən yalnız əmək haqqı əmək gəliridir, mənfəət və torpaq rentası isə fəhlənin əməyi ilə yaradılan əmək məhsulundan çıxmadır.

Fəhlənin gəliri olan əmək haqqı Smitə görə əməyin təbii qiymətidir, onun işinin mükafatlandırılmasıdır. O, əmək haqqının kəmiyyətini fəhlənin və onun ailəsi üçün zəruri olan yaşayış vasitələri dəyəri ilə müəyyən edir. Smit hesab edir ki, əmək haqqı insanın yaşaması üçün kifayət edən səviyyədə bir qədər yüksək

olmalı və özündə tarixi və mədəni ünsürləri də əks etdirməlidir. Onun fikrinə görə kortəbii bazar mexanizmi təbii əmək haqqını müəyyən səviyyədə saxlayır. A.Smitin "bazarlıq nəzəriyyəsi"nə görə "hər yerdə əmək haqqı və mənfəətlər bir-birindən fərqli olan iki tərəf arasındakı razılığa dayanır... Bu iki tərəfdən hansının normal şəraitlərdə daha üstün vəziyyətdə olduğunu və digər tərəfi öz şərtlərini qəbul etməyə məcbur edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək çətin deyildir". Smitin "yaşayış üçün minimum əmək haqqı" adını verdiyi və işçi ilə ailəsinin yaşayışına yetəcək bu əmək haqqı səviyyəsi uzun dövrdə əmək haqqının düşəcəyi minimum səviyyəni göstərir. O, əmək haqqının dəyişmə meyilini ölkənin təsərrüfat vəziyyəti ilə əlaqələndirir və cəmiyyətin üç vəziyyətini qeyd edirdi: 1. iqtisadi tərəqqi; 2. iqtisadi sabitlik; 3. iqtisadi tənəzzül. Smitə görə yüksək əmək haqqı tərəqqiyə işarədir, çünki bu, əmək məhsuldarlığının artması üçün stimül rolunu oynayır. O, əmək haqqının artımının əməyə stimulu azaldacağı və fəhlələri tənbel edəcəyi fikrinə qarşı çıxış edirdi. O, xalqın əsas hissəsinin muzzdlu fəhlələrdən ibarət olduğunu bildirərək yazırdı: "Əgər cəmiyyətin böyük bir hissəsi kasıb və bədbəxtdirsə, o, heç bir zaman xoşbəxt adlandırıla bilməz. Bundan başqa, bütün xalqı yedizdirən, geyindirən, yaşayışla təmin edən insanların dilənçi halında yaşamaları ən azından ədalətsizlikdir və onlar heç olmazsa orta yaşayışları üçün lazım olan vasitələrlə təmin olunmalıdırlar". Smit fəhlələrin yoxsulluğunun burjuaziyaya da ziyan vurduğunu izah etməyə çalışmış və əmək haqqının mənfəətə toxunmadan artırılmasının mümkünlüyünü qeyd etmişdi; və əməyə tələbin əmək haqqı fondunun böyüklüyü ilə bağlılığını göstərmişdir.

Öz əsərində əmək haqqı məsələsini bilavasitə təhlil edərək Rikardo yazır ki, bütün cisimlər alınır, satılır və onların kəmiyyəti bazardan asılı olaraq artıb-azala bildiyi kimi əmək də özünün təbii və bazar qiymətinə malikdir. Əməyin təbii qiyməti fəhlələrin yaşaması və saylarını artırıb-azaltmadan nəsillərini davam etdirməsi üçün zəruri olan qiymət hesab olunur. Bu səviyyədə həyat tərzini təmin etməsi üçün fəhlənin özünü və ailəsini yaşada bilmək qabiliyyəti təkcə onun əmək haqqı kimi aldığı pulun miqdarından deyil, həmin adla ala biləcəyi (yaşayış vərdişlərinə

görə) zəruri həyat vasitələrinin miqdarından bilavasitə asılıdır. Ona görə də əməyin təbii qiyməti bu şeylərin qiyməti ilə bağlıdır. Bunların qiyməti artdıqca əməyin təbii qiyməti artır, aşağı düşdükcə isə azalır.

Rikardo həmçinin göstərir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə əməyin təbii qiymətində həmişə yüksəlmə meyili vardır. Əmək və xammaldan başqa bütün əmtəələrin təbii qiyməti cəmiyyətin və əhalinin tərəqqisi ilə bağlı olaraq aşağı düşməyə meyil edir.

Əməyin bazar qiyməti tələb və təklif arasındakı təbii təsir nisbətinin dəyişməsilə ona ödənilən həqiqi qiymət hesab olunur. Lakin əməyin təbii qiymətilə bazar qiyməti arasındakı fərqlənmə peşə dəyişirsə dəyişən əmtəələrin qiyməti kimi onunla uyğunlaşma meyilinə malikdir.

Beləliklə, Rikardo hesab edir ki, fəhlə öz əməyini satır və əmək haqqını əməyin təbii qiyməti adlandırır. O, əmək haqqının minimum yaşayış vasitələrinin dəyərini keçməməsini qeyd edir. O, Maltusa əsaslanaraq hesab edir ki, əmək haqqı kapitalizmin özündən doğan spesifik qanunları üzündən deyil, ümumi təbii qanun nəticəsində sərt fiziki minimum hüdudlarında qalır. Belə ki, orta əmək haqqı yaşayış vasitələri minimumundan bir qədər artıq olan kimi fəhlələr daha çox uşaq törədib tərbiyə edə bilərlər, bu da əmək bazarında rəqabəti gücləndirmiş olar və əmək haqqı yenidən aşağı düşər. Onun fikrincə əməyin bazar qiyməti onun təbii qiymətindən yüksək olduqca fəhlə özünün çiçəklənən və xoşbəxt vəziyyətinə çatır, ona görə də daha çox artım imkanına malik olur. Əmək haqqının fəhlənin və onun ailəsinin yaşayış vasitələrinin dəyəri ilə müəyyən edilməsi Rikardo tərəfindən öz sələflərindən qəbul edilmişdir. O, Maltusun əhali nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini qəbul edir və əsas etibarilə cəmiyyətin üç əsas sinfinin ilkin gəlirləri olaraq əmək haqqı, mənfəət və renta haqqında Smitin baxışlarını inkişaf etdirmişdir.

Rikardonun fikrincə əməyin bazar qiymətinə tələb və təklif təsir göstərsə, onun əsasını əməyin təbii qiyməti, yaxud əməyin dəyəri təşkil edir. Onun təsəvvürünə görə əgər çörəyin qiyməti artdığı şəraitdə əmək haqqı artmazsa, fəhlələr acından ölməyə və onların nəslini kəsilməyə başlayar. Bu baxımdan o, dövlətin əmək bazarının fəaliyyətinə qarışması mövqeyindən çıxış edir.

Əmək haqqı səviyyəsinin artımını əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi ilə əlaqələndirən Marşall qeyd edirdi ki, bərabər şərait daxilində hər hansı sahədə xalis əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, digər sahələrdə real əmək haqqının yüksəldilməsinə səbəb olur.

Müxtəlif kateqoriyalı işçilər arasındakı münasibətə toxunan Marşall, göstərir ki, idarəetmə qabiliyyəti təklifinin artımı fiziki əməklə məşğul olanların əmək haqqını yüksəldir.

Belə şəraitdə təkmil rəqabətin rolu, bazarın ideal vəziyyəti nəzərə alınmalı, risk etməyin həddi müəyyənləşdirilməlidir.

Kapital və əmək arasındakı rəqabətə toxunan Marşall göstərir ki, onların tətbiqi sferasından asılı olaraq uzun və qısamüddətli gözləmələri arasındakı həddi nəzərə almaq lazımdır. Kapital artımı onun tətbiqinin son istehsal xərclərini azaldır və real əmək haqqını yüksəldir. Beləliklə də, qeyd olunur ki, işçilərin gəlirlərinin səviyyəsi avans edilmiş kapitalın həcmindən asılıdır.

Müasir dövrdə əmək haqqının iqtisadi kateqoriya kimi təhlil edərkən ədəbiyyatlarda əsasən iki istiqamət götürülür:

1) bu günün özündə də öz elmi və praktiki əhəmiyyətini itirməyən K.Marksın klassik iqtisadi nəzəriyyəsi ilə bağlı istiqamət;

Karl Marksa görə istehsal vasitələri sahibi ilə işçi arasındakı alqı-satqı prosesində əmək deyil, iş qüvvəsi, işçinin əməyə qabiliyyəti iştirak edir. Bu qabiliyyətin əmək prosesinə çevrilməsi isə xeyli gec baş verir. Buna görə də əmək haqqı əməyin haqqı, qiyməti deyil, iş qüvvəsinin qiymətidir. İş qüvvəsi qiymətinin əməyin qiyməti kimi görünməsi isə iki şərtlə əlaqədardır: əvvəla, sahibkar işçi işləyəndən, yəni əmək sərf edəndən sonra haqq ödəyir, ikinci tərəfdən ödənilən haqqın miqdarı işçinin müəssisədə olduğu vaxtdan və ya istehsal etdiyi məhsulun miqdarından asılı olur.

Əməyin məqsədəuyğun fəaliyyət kimi alınıb satıla bilməz. İşçi və onun canlı əməyi əmtəə deyildir, onlar dəyərin və təkrar yaradılan dəyərin əsası kimi çıxış edirlər. Hər bir işçinin əməyi zəruri və izafi əmək vaxtlarına bölünür. Zəruri əmək vaxtında işçi öz əmək haqqına münasib işi görür. İzafi iş vaxtını isə işçi kapital sahibinin gəlirinin yaradılmasına sərf edir. K.Marks əmək haqqını iş qüvvəsinin çevrilmiş forması adlandırmışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, marksist istiqamətində əmək

haqqının iqtisadi mənası ondan ibarətdir ki, o xüsusi əmtəə olan iş qüvvəsinin ekvivalentidir.

Bazar münasibətləri iqtisadi sistemində insanın şüurlu və məqsədyönlü, əqli-fiziki qabiliyyətlərinin toplusu sayılan əmək fəaliyyəti iş qüvvəsinin timsalında alınıb-satılır, deməli onun dəyəri və qiyməti vardır. Bu isə öz əksini müxtəlif ölkələrin inkişaf səviyyəsi, keçdiyi iqtisadi-sosial tərəqqi yolu, milli xüsusiyyətlər habelə xalqın mentalitetindən asılıdır

2. əmək haqqıya iqtisadi kateqoriya yanaşmada ikinci istiqamət daha çox qərb ölkələrində mövcud olan "Ekonomiks" ədəbiyyatlarda rast gəlinir ki, burada əmək haqqı əməyə görə ödənilən haqq kimi göstərilir;

Əsasında marjinal faydalılıq nəzəriyyəsi duran və tarixən marksist əmək-dəyər nəzəriyyəsinə ideoloji reaksiya kimi qərarlaşmış neoklassik qərb nəzəriyyəsi əmək haqqının iqtisadi mənasını açıqlayarkən istehsal amillərinin marjinal məhsuldarlıq nəzəriyyəsinə əsaslanır. Bu nəzəriyyənin banisi D.Klark hesab olunur. O özünə qədər işlənmiş marjinal faydalılıq nəzəriyyəsini istənilən sosial-iqtisadi sistemin təhlilindənən kəskin problemlərdən olan ilkin gəlirlər səviyyəsinə gətirmişdir.

O "marjinal inqilaba" öz xüsusi töhvəsini verərək marjinal məhsuldarlıq nəzəriyyəsinə əməyin və kapitalın marjinal məhsuldarlığı konsepsiyalarını əlavə etmişdir. D.Klark öz əsərlərində istehsal prosesində əmək və kapitalın getdikcə azalan məhsuldarlığını göstərməyə çalışırdı. Başqa sözlə desək D.Klarka görə istehsalın digər amillərinin dəyişməz qaldığı şəraitdə hər hansı bir amilin kəmiyyətinin artması istehsalın artımına azaldıcı təsir göstərir. Belə ki, kapitalın dəyişməz qaldığı vəziyyətdə istehsal prosesinə cəlb edilən hər əlavə əmək vahidi daha az istehsal həcmi yaradacaq. Bu zaman əmək haqqı əlavə cəlb edilən əməyin istehsal etdiyi məhsulun dəyərində bərabər olacaqdır.

"Məhsuldarlıq həddi" nəzəriyyəsində Klark əmək haqqı səviyyəsinin məhsuldarlıqdan asılı olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Klarkın konsepsiyasına görə ictimai gəlirlər "təbii qanunlarla" tənzimləndiyindən, hər bir sosial qrup, ədalətlik prinsipinə görə pay almaq imkanına malik olur.

Klark göstərir ki, cəmiyyətin illik gəliri üç mühüm hissəyə ayrılır.

- 1) əmək haqqının ümumi məbləğinə;
- 2) faizin ümumi məbləğinə;
- 3) məcmu mənfəət məbləğinə.

Müvafiq olaraq bu gəlirlər əməyi, kapitalı və istehsalı təşkil edənlərin sərəncamına keçir.

Klark göstərdi ki, əmək haqqının bazar səviyyəsi mövcuddur və o "təbii qanunla müəyyən edilir. Onun məbləğinin sahibkardan istər bicliklə, istərsə də tərsliklə əldə etmək imkanı" məhsuldarlıq səviyyəsinə görə məhduddur. Məhsuldarlıq isə tətbiq olunan amillərin kəmiyyətindən asılıdır. Burada da istifadə olunan hal vahid amillər son məhsuldarlığı müəyyən edici rol oynayır.

Beləliklə, müasir qərb nəzəriyyəsindən çıxış edərək əmək haqqı və gəlirlərin bölüşdürülməsi kapitalist cəmiyyətində aşağıdakı prinsip üzərində fəaliyyət göstərir:

Hər kəs marjinal töhfəsinə uyğun olaraq gəlir əldə edir.

Gəlirlərin bölüşdürülməsi nəzəriyyəsinin qərb tərəfdaşları istehsal amillərinin marjinal məhsuldarlığı prinsipindən çıxış edərək gəlirlərin bu cür bölüşdürülməsini ədalətli hesab edirlər. Bundan başqa onlar gəlirlərin bu cür bölünməsinə rəqabətli bazar iqtisadiyyatında təbii qanun kimi sübut etməyə çalışırlar. Bununla belə qərb ölkələrinin öz ədəbiyyatlarında belə bu nəzəriyyə olduqca əsaslı olaraq tənqid edilir.

Ədəbiyyat

1. K.Marks. "Kapital" əsəri, I, II, III, IV cildlər.
2. A.Marşall. "Siyasi iqtisadın prinsipləri", I-III cildlər, M.1993.
3. C.Keyns. Məşğulluğun və faizin ümumi nəzəriyyələri, M.1978
İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik. (T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayevin ümumi redaktəsi ilə), Bakı, 2001.
4. X.Kərimov. Azərbaycan iqtisadi fikir tarixinə dair, "Azərbaycan iqtisadiyyatı", Bakı, 1998.
5. Quliyev T.Ə. Əməyin İqtisadiyyatı. Bakı: Nağıl evi, 2003.
6. S.R.Bayramova, S.Ə.Qurbanova. Gəlirlər və əmək haqqı siyasəti. Dərslik Bakı-2009.
7. Quliyev F.T. Gəlirlər nəzəriyyəsi. Bakı, 2004.

Эволюция подходов к категории заработная плата

Эльдар Гядилов, докторант НИИЭР

Резюме

В статье были исследованы особенности подходов к категории заработная плата и высказанные мнения мировых экономистов относительно ее сущности в различные времена и в различных экономических системах.

Ключевые слова: заработная плата, стоимость труда, рабочая сила, стоимость рабочей силы, функции заработной платы, необходимые и избыточные рабочие времена, естественная стоимость труда, рыночная стоимость труда.

Evolution of approaches to a concept of wage

Eldar Gadirov, PhD student of ISRER

Abstract

The article explores features of approaches to a concept of wage and ideas presented by world economists on the essence of it at different times and in different economic systems.

Key words: wage, price of labor, labor, price of labor force, functions of wage, necessary and excess labor, natural price of labor, market price of labor.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОЦЕНИВАНИЕ ДИНАМИКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЭКСПАНСИИ

Я. В. Храпунова

аспирантка, Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины

Резюме

В последние годы все возрастающее внимание уделяется различным аспектам демографической экспансии, которая многими авторами увязывается с проблемами национальной безопасности. В этой связи большой теоретический и практический интерес вызывают вопросы построения системы статистических показателей демографической экспансии, которым, к сожалению, до сих пор уделяется недостаточно внимания.

Ключевые слова: *демографическая статистика, демографическая безопасность, экспансия, демографическая экспансия, оценка демографической экспансии, показатели демографической экспансии.*

С давних времен экспансия являлась одним из наиболее популярных способов передела мира. Расширение сферы своего господства или влияния за исторически сложившиеся границы или пределы широко использовалось, как для борьбы за свое существование, так и для достижения политических, экономических, идеологических, религиозных и др. целей.

Среди различных видов экспансии, на поверхности не затрагивающих передел мира, в последние годы особое внимание уделяется демографической экспансии. Руководители ведущих европейских стран (Бельгии, Великобритании, Германии, Италии, Франции, Швейцарии и др.) долгие годы, насаждавшие расовую, национальную и религиозную терпимость, толерантность, вдруг как по мановению волшебной палочки забыли о своих прежних цивилизованных пристрастиях и в один голос заговорили о «мусульманской угрозе» Западу, отказе в строительстве минаретов, запрещении появления в

общественных местах в национальной одежде, обязательном принудительном выдворении лиц отдельных национальностей, разрушении веками формировавшейся европейской культуры и насущной необходимости жесткого регулирования миграционных потоков, реализующих демографическую экспансию из слаборазвитых регионов земного шара [1].

Целый ряд специалистов, политических и общественных деятелей, среди которых обязательно следует назвать Ш.Громана, А.Гордона, И.Беркута, В.Пехтина, Ж.Пучинину и др., пытаются привлечь внимание+ как правительств собственных стран, так и международных организаций к проблемам экспансии качественно иного рода, которая связана с населением и, по их мнению, способна серьезно трансформировать сложившиеся мировые пропорции.

Демографическая экспансия – это процесс сокращения удельного веса коренных жителей в обществе, а также снижения их роли в политической, социально-экономической жизни за счет естественного и миграционного движения некоренных жителей, не желающих принимать социальные, этнические, религиозные и другие устои и традиции, исторически сложившиеся на данной территории [4].

Существует достаточно распространенное мнение (особенно в среде правозащитников и соответствующих организаций), что любые разговоры о демографической экспансии, включая разнообразные количественные оценки ее состояния и последствий, является практическим воплощением ксенофобских идей, подрывающих нормальные межнациональные контакты.

Нельзя не прислушиваться и к противоположной точке зрения, полагающей, что актуальность любого (в том числе и статистического) мониторинга демографической экспансии обусловлена реальными угрозами для коренной популяции, среди которых называются: утрата исторически сложившихся доминирующих демографических, политических, социально-экономических, этнических, религиозных позиций; утрата части исконной, исторически сложившейся территории проживания; утрата государственного суверенитета (как

крайняя форма проявления).

Чтобы попытаться охарактеризовать состояние процессов, связанных с демографической экспансией, требуется использовать определенные статистические индикаторы, способные отобразить изменение статус-кво коренного этноса. Для этой цели предлагаются самые разнообразные показатели (табл. 1).

Анализ содержания различных точек зрения по вопросу статистической характеристики демографической экспансии позволяет выявить целый ряд особенностей.

Во-первых, значительная часть специалистов акцентирует внимание не на причинах, а на конечных результатах исследуемого процесса, используя либо абсолютные, либо относительные показатели представительства некоренного населения, которые чаще всего рассматриваются в динамике. С нашей точки зрения подобный подход носит очевидный, но не последовательный характер. Конечно, изменение удельного веса некоренного населения в общей численности жителей в явном виде отражает последствия демографической экспансии. Однако в этом случае за кадром остаются те непосредственные явления и процессы, которые собственно и проводят к трансформации позиций коренного населения.

Во-вторых, не так часто, как этого хотелось, но все же встречаются подходы, ориентированные на сопоставление разнообразных показателей естественного и миграционного движения, воспроизводства коренного и некоренного населения, проживающего на определенной территории. Данная позиция базируется на понимании того, что именно несовпадение характеристик рождаемости, смертности, прибытия, убытия, средней продолжительности жизни, в конечном счете, и приводят к сокращению удельного веса коренных жителей и снижению их роли в социально-экономической жизни общества. Правда, упор здесь обычно делается на рождаемость, что сужает представление о реальных путях практической реализации демографической экспансии.

Таблица 1

**Точки зрения на статистическую характеристику
демографической экспансии**

Авторы	Предлагаемые показатели
<p>Ш. Громан, Бельгия (<i>Электронный ресурс:</i> http://languages-study.com)</p>	<p>1) удельный вес среди детей и молодежи (учащихся школ) представителей некоренного населения, лиц некоренной религиозной принадлежности.</p>
<p>И. Беркут, Украина (<i>Электронный ресурс:</i> http://bratbook.com.ua)</p>	<p>1) удельный вес некоренного населения или лиц некоренной религиозной принадлежности в общей численности жителей; 2) наличие неформальных параллельных институтов власти некоренного населения; 3) количество выступлений (акций, шествий и т.п.) некоренного населения с требованиями к официальным властям.</p>
<p>А. Гордон, Израиль (<i>Электронный ресурс:</i> http://gazeta.rjews.net)</p>	<p>1) численность некоренного населения; 2) динамика численности некоренного населения; 3) удельный вес некоренного населения; 4) динамика удельного веса некоренного населения.</p>
<p>Ж.Пучинина, Россия (<i>Электронный ресурс:</i> http://darial-online.ru)</p>	<p>1) численность некоренного населения; 2) динамика численности некоренного населения; 3) количество домохозяйств (дворов) некоренного населения; 4) соотношение уровней рождаемости коренного и некоренного населения.</p>

В-третьих, и совсем уже ограниченное число авторов пытаются выйти за рамки чисто демографических процессов и говорят о необходимости оценки политических, экономиче-

ских, социальных и последствий изменения соотношения коренных и некоренных жителей. Они полагают, что увеличение представительства некоренного населения находит свое проявление в самых различных сферах общественной деятельности и по тем или иным причинам может не соответствовать интересам коренной популяции. В целом, несмотря на различие встречающихся трактовок, их объединяет то обстоятельство, что пока они не позволяют получать всестороннюю и комплексную статистическую характеристику демографической экспансии.

В этом аспекте возникает насущная потребность разработки и обоснования системы показателей демографической экспансии, которая в силу своей сложности и многообразия форм проявления вряд ли может быть идентифицирована при помощи одного или даже группы частных параметров. Формирование подобной системы показателей требует времени и совместных усилий представителей различных школ и направлений, включая статистику, демографию, социологию, политологию и ряд других наук [2].

По-нашему мнению, в общем виде систему показателей демографической экспансии можно представить следующим образом (рис. 1).

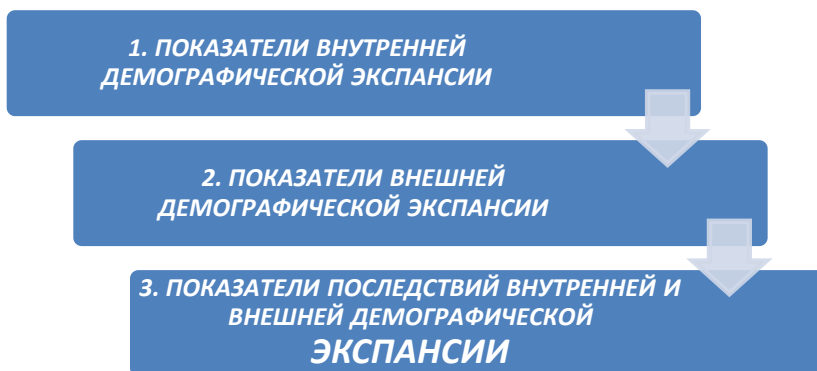

Рис. 1. Структура системы показателей демографической экспансии

Показатели внутренней демографической экспансии ориентированы на то, чтобы охарактеризовать ситуацию, сложившуюся внутри самой популяции, то есть отобразить, как различаются результаты тех или иных демографических процессов у коренных и некоренных жителей страны. По своей сути они являются предвестниками или факторами, приводящими к трансформации демографической обстановки в контексте экспансии рассматриваемой применительно к населению.

Показатели внешней демографической экспансии, с одной стороны, накладываются на показатели внутренней демографической экспансии, то есть дополняют, корректируют ее результаты, а, с другой стороны, свидетельствуют о том, какие компоненты вне самой популяции, попадая в ее состав, также приводят к экспансии в области населения.

Показатели последствий внутренней и внешней демографической экспансии призваны акцентировать внимание на конечных результатах изменений демографической ситуации, а именно, характеризовать к чему приводят процессы подобного рода, как в населении, так и в других сферах общественной жизни [7].

Говоря о конкретном наполнении каждого из выделенных выше разделов системы показателей демографической экспансии можно назвать следующие важнейшие индикаторы (табл. 2).

Совершенно очевидно, что в табл. 2 представлены только основные показатели, характеризующие течение процессов внутренней и внешней демографической экспансии, а также их конечные результаты. Дополнение и уточнение приведенной выше конструкции объективно должно быть неразрывно связано с проведением всесторонних теоретических и прикладных исследований сущности, механизма и форм проявления демографической экспансии в современном мире, которые до сих пор не изучены должным образом, а поэтому еще не осознаны все направления рассматриваемого процесса, нуждающиеся в адекватной количественной оценке.

Таблица 2

**Содержание системы показателей
демографической экспансии**

1. Показатели внутренней демографической экспансии	2. Показатели внешней демографической экспансии	3. Показатели последствий внутренней и внешней демографической экспансии
<ul style="list-style-type: none"> • соотношение уровней рождаемости коренного и некоренного населения; • соотношение уровней смертности коренного и некоренного населения; • соотношение уровней замещения поколений коренного и некоренного населения; • соотношение уровней средней продолжительности жизни коренного и некоренного населения; • соотношение коэффициентов естественного прироста коренного и некоренного населения и др. 	<ul style="list-style-type: none"> • уровень и динамика численности некоренного населения, прибывшего на данную территорию за год; • совокупная численность некоренного населения, прибывшего на данную территорию за определенный период времени (накопленная величина); • отношение численности некоренного населения, прибывшего на данную территорию за год, к среднегодовой численности коренного населения; • уровень и динамика коэффициента миграционного прироста некоренного населения и др. 	<ul style="list-style-type: none"> • удельный вес коренного населения в общей численности жителей; • динамика удельного веса коренного населения в общей численности жителей; • удельный вес коренного населения в общем приросте численности жителей; • динамика удельного веса коренного населения в общем приросте численности жителей; • соотношение темпов прироста коренного и некоренного населения; • удельный вес коренного населения в органах государственной и местной власти; • удельный вес коренного населения в ключевых секторах экономики; • удельный вес коренного населения в бизнесе и частной собственности (земля, недвижимость, финансы и т.п.); • динамика расширения территориальных анклавов проживания некоренного населения и др.

Одновременно не следует упускать из вида то обстоятельство, что в настоящее время даже многие из простейших показателей демографической экспансии, рассмотренные в табл. 2, не могут быть получены из действующих источников официальной статистической информации. К большому сожалению, сведения о численности и структуре жителей по национальностям в Украине обычно приводятся в публикациях материалов переписей населения, то есть примерно один раз за несколько лет, а во многих странах мира вообще не принято собирать данные о национальном составе жителей.

Еще сложнее осуществить на постоянной основе сопоставление различных показателей естественного и миграционного движения, а также воспроизводства коренного и некоренного населения. По этой причине не только затруднен, а чаще и вообще невозможен расчет многих показателей демографической экспансии. Общество попросту сталкивается с той ситуацией, когда важнейший процесс, протекающий в населении и имеющий политический, социально-экономический подтекст, незаслуженно если и не полностью, то, по крайней мере, частично остается вне поля зрения статистической практики.

С теоретической точки зрения также возможен подход, ориентированный на построение одного, обобщающего, интегрального индикатора демографической экспансии общества:

n

$$\text{СИУДЭ} = \sum_{i=1}^n B_i d_i,$$

i=1

где **СИУДЭ** – средний интегральный уровень демографической экспансии;

i – число частных показателей, включенных в расчет СИУДЭ;

B_i – баллы начисленные за тот или иной частный показатель, характеризующий отдельные стороны демографической экспансии;

d_i – вес частного показателя, включенного в расчет СИУДЭ.

Его логика сводится к тому, чтобы получить среднюю взвешенную оценку в баллах из некоторого числа частных показателей демографической экспансии. Правда при этом приходится решить целый ряд сложных и неоднозначных вопросов:

1) какие частные показатели, отражающие состояние и развитие рассматриваемого процесса необходимо включать в состав интегрального индикатора демографической экспансии общества?

2) каким должен быть механизм начисления баллов за достижение или не достижение определенных уровней отобранных частных показателей демографической экспансии?

3) какими должны быть веса (пропорциональными или непропорциональными) частных показателей, включенных в расчет интегрального индикатора демографической экспансии общества?

4) следует ли отдельно рассматривать внутреннюю и внешнюю демографическую экспансию или интегральный индикатор данного процесса должен носить общий характер?

Рассмотренный алгоритм не является принципиально новым в том отношении, что он уже апробировался применительно к сводной оценке демографической безопасности общества [3]. Однако в плоскости демографической экспансии (по сравнению с демографической безопасностью) его применение значительно усложняется установлением и обоснованием предельно-критических значений частных показателей, включенных в расчет [5]. Например, если при вычислении интегрального уровня демографической безопасности такие показатели, как общие коэффициенты рождаемости и смертности, коэффициент младенческой смертности, средняя продолжительность предстоящей жизни населения и др. можно «привязывать» к ориентирам экономически развитых стран мира, то с демографической экспансией дело обстоит сложнее и носит субъективный характер. Скажем, каким должен быть удельный вес коренных жителей в общей численности населения (или среди собственников земли и т.д.) не знает никто. А любые попытки выработки

единых унифицированных критериев в данном конкретном случае наталкиваются на острые межэтнические и межконфессиональные споры и противоречия.

Так, например, А.Гордон (табл. 1) в своей статье «Демография, ассимиляция и закон о возвращении», всесторонне рассуждая о демографической экспансии арабов, отмечает: «Согласно общепринятым в мире демографическим критериям, если национальное меньшинство составляет более 30 процентов, то государство определяется как бинациональное» [6]. Следуя этой логике, уровень удельного веса некоренных жителей в 30% считается как некая предельная граница демографической экспансии, после преодоления которой происходит качественная трансформация обстановки (как минимум в плане ее интерпретации). Однако величина в 30% носит условный характер и, скорее всего, не может быть четко обоснована при помощи каких-либо критериев.

В заключение, требуется отметить, что на современном этапе развития цивилизации демографическая экспансия является не отдаленной теоретической возможностью, а устойчивой объективной реальностью для целого ряда не только экономически развитых, но и развивающихся государств земного шара. Она оказывает заметное влияние на трансформацию геополитической обстановки, серьезное и быстрое изменение традиционных устоев жизни, столетиями формировавшихся в отдельных частях света.

Поэтому демографическая экспансия должна быть постоянным объектом всесторонних статистических исследований, которые сложно реализовать без разработки соответствующей системы показателей, позволяющей оценить характер, направления, скорость и результаты демографических процессов, приводящих к ослаблению влияния коренного населения, исторически проживающего на определенной территории.

Литература

1. Вакуленко Е.С., Цимайло В.В. Учет нелегальной миграции: методы и оценки. Электронный ресурс: <http://demoscope.ru>.
2. Карманов М.В., Давлетшина Л.А. Система показателей демографической экспансии // Материалы второй международной научно-практической конференции «Социально-экономическое развитие регионов России», М.: МЭСИ, 2012.
3. Карманов М.В., Карманов А.М., Смелов П.А. Особенности интегральной оценки демографической безопасности общества // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. № 4, 2009.
4. Карманов М.В., Смелов П.А. Демографическая экспансия как способ передела современного мира // Инновации и инвестиции, № 4, 2011.
5. Кузин С.И. Проблемы демографической ситуации в России. // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. № 6, 2013.
6. Шахотько Л.П., Привалова Н.Н. Демографическая безопасность: сущность, задачи, система показателей и механизм реализации // Вопросы статистики, № 7, 2001.
7. Электронный ресурс: <http://gazeta.rjews.net>.

Reference:

- 1) Vakulenko E. S. Assessment of the illegal migration: methods and evaluation / E. S. Vakulenko, V. V. Tsymailo [electronic resource] – Access mode: <http://demoscope.ru>.
- 2) Gordon A. Demographics, assimilation and the Law of Repatriation [electronic resource] – Access mode: <http://www.rjews.net/gazeta/gordon.shtml>.
- 3) Karmanov M. V. The system of indicators of demographic expansion / M. V. Karmanov, L. A. Davletshyna // Materials of the Second International Scientific and Practical Conference “Social and economic development of regions of Russia”. - М.:

- MESI, 2012.-P. 41-52.
- 4) Karmanov M. V. The features of integral evaluation of society demographic security / M.V.Karmanov, A.M.Karmanov, P.A.Smelov // Economics, Statistics and Informatics: Vestnik UMO. - 2009. - № 4. – P.16-24.
 - 5) Karmanov M. V. Demographic expansion as a way of redistribution of the modern world / M. V. Karmanov, P. A. Smelov // Innovations and investments – 2011- № 4–P.12-18.
 - 6) Kuzin S. I. The issues of the demographic situation in Russia / S. I. Kuzin //Economics, Statistics and Informatics: Vestnik-UMO. – 2013. - № 6. – P. 8-13.
 - 7) Shakhotko L.P. Demographic security: the nature, objectives, indicators and system of implementation mechanism / L.P.Shakhotko, N.N.Privalova // The questions of statistics. – 2001. - №7. – P.10-14.
 - 8) Census and statistics [electronic resource] –Access mode: <http://gazeta.rjews.net>.

Statistical evaluation of the demographic expansion dynamics

Y. V. Khrapunova

Postgraduate student, Scientific and Research Institute of Economics at the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

Abstract

In recent years, increasing attention is devoted to various aspects of demographic expansion, which many authors linked to national security issues. In this regard, considerable theoretical and practical interest is aroused questions about development and implementation of statistical indicators' system of demographic expansion, which, unfortunately, is still neglected.

Keywords: demographic statistics, demographic security, expansion, demographic expansion, assessment of demographic expansion, indicators of demographic expansion.

TEXNOPARKLARDA TEKNOLOGİYA VƏ MODELLEŞMƏ

Seymur Allahverdiyev
İİETİ-nin doktorantı

Rəyçi: iqtisad elmləri namizədi, Samirə Abbasova

Açar sözlər: texnopark, başlanğıc sərmayəsi, innovasiya sistemi, texnologiya transferi

GİRİŞ

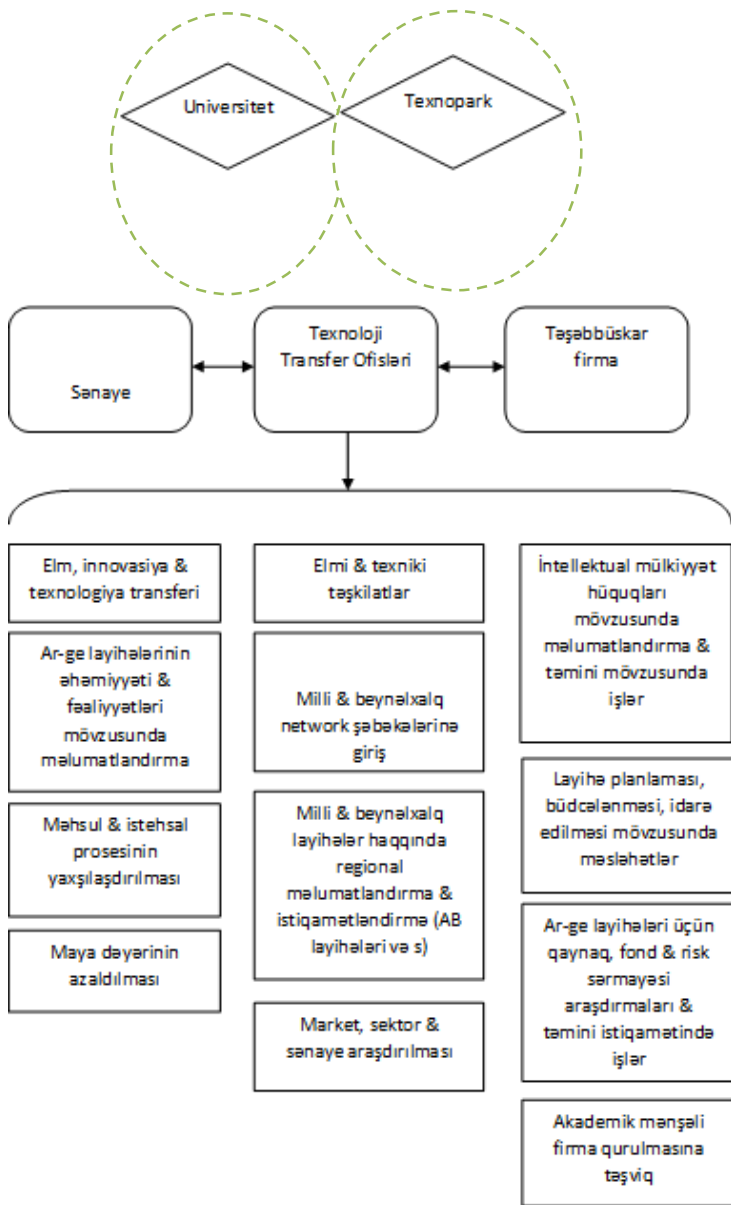
Sənayenin inkişafının ən fundamental tələbatlardan biri irəli texnologiyaya sahib olmaqdır. İqtisadçıların fikrincə texnologiya iki yolla əldə edilə bilər:

- Texnologiya transferi (üfüqi yol);
- Texnologiya İstehsalı (şaquli yol).

Texnologiya transferi - yeni bir istehsal vahidinin qurulması və işlədilməsi üçün lazımlı olan və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qıt olan və ya heç olmayan texniki məlumatların transferi olaraq təyin olunmaqdadır.

1. Texnologiya transferində fərqli üsullar istifadə edilir. İstifadə edilən müəyyən üsullar aşağıdakılardır:

- Bilavasitə xarici sərmayə investisiyaları;
- Investisiya malların idxalı;
- Ortak investisiya (Joint-Venture);
- Açar təslimi layihələri;
- Sınaq əməkdaşlıq müqavilələri;
- Texniki kömək proqramları (mütəxəssis və məsləhətçi gətirilməsi, təhsil);
- Xarici mütəxəssis məşğulluğu və yerli personalın təhsili;
- Sənədlər, sərgilər, sərgilər və konfranslar;
- Analoq və ya plagiat; [1]
- Lisenziya razılaşmaları (patent, know-how və ticarət nişanları satın alınması).

Şəkil: Texnoloji transfer idarəetmə formalarının funksiyaları [2]

Ölkələr yeni texnologiyaya sahib ola bilmək üçün fərqli yollara əl atırlar. Bəzi ölkələr bu məqsədlə, "texnologiya transfer ofisləri" qurmuşlar. ABŞ-da Maryland Universitetində 1986-cı ildə qurulan Texnologiya ticariləşdirmə Ofisi (Office of Technology Commercialization-OTC) bu ofislərin ilkləri arasında iştirak etməkdədir. İsveçrədə, Bern və Sürix Universitetləri tərəfindən 1999-cu ildə qurulmuş olan Unitectra adındakı texnologiya transfer ofisi də müvəffəqiyyətli bir nümunə olaraq göstərilməkdədir.

Texnologiya İstehsalı - Texnologiyaya sahib olmanın digər yollarından biridir. Texnologiya istehsalı, Araşdırma – İnkişaf (Research & Development-R & D) və innovasiya (innovation) ilə həyata keçirilir.

Araşdırma - hər hansı bir mövzuda yeni bir məlumat əldə etməyə istiqamətli elmi bir fəaliyyətdir. İnkişaf isə mövcud informasiya, üsul və ya texnologiyayı, yeni əldə edilən məlumat istiqamətində daha irəliyə aparır.

Latınca "innovatus" sözündən gələn innovasiya, hər cür mövzuda ortaya çıxan yeni və fərqli bir vəziyyəti ifadə edir. Webster lüğətində; "yeni və fərqli bir nəticə" olaraq təyin olunan innovation sözü Azərbaycan dilində isə innovasiyadır. Azərbaycan dili lüğətində sözə; 'yenilik' qarşılığı verilmişdir. İnnovasiya sözü, bir dəyər meydana gətirən yeniliyi ifadə edir, yalnız hər yenilik dedikdə eyni şey başa düşünülməməlidir.

Yenilik yeni və faydalı bir məhsulun yaradılması və bazara təqdim edilməsi ilə əlaqədar məlumatı əhatə edən proses olaraq təyin olunmaqdadır. Oslo təlimatında isə yenilik yeni və ya əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmış bir məhsul (mal və ya xidmət) və ya proses, yeni bir marketinq üsulu ya da yeni bir təşkilati üsulun müəssisə içi tətbiqlərdə, iş yeri təşkilatında və ya xarici əlaqələrdə reallaşdırılması olaraq təyin olunmuşdur.

Texnologiyanın tətbiqi işin daha qısa zamanda edilməsinə imkan tanınması halında texnoloji inkişaf olaraq qiymətləndirilə bilər.

İnnovasiyanın özünün müvəffəqiyyətli olması halında, yeni iqtisadi dəyər yaradacaq olan, yeni məhsul və ya istehsal üsullarının bazara gətirilmə müddətidir.

İnnovasiyanın təsnifatı [3]

Meyar	İnnovasiyanın növləri
Yayıma dərəcəsi	Tək - tək
	Diffuz halında (qarışıq)
İstehsal dövründə yerinə görə	Xammal
	Məhsul
	Təminedicisi (təminat)
	Əvəzedici
Varislik yolu ilə keçməyə görə	Kəşf edilmişdir
	Ləğv edilmişdir
	Əvəz edilmişdir
	Qayıdanlar
	Kombine edilmişdir
Bazar payının əhatə olunma dərəcəsinə görə	Lokal
	Sistemli
	Geniş
Yeniliyin potensialı və dərəcəsinə görə	Radikal
	Təkmilləşdirici
	Kombine edilmiş
	İmitativ
Müəssisənin fəaliyyət sferasına görə	Texnoloji (istehsal)
	İqtisadi (ticarət)
	Sosial (idarəetmə)

Texnoparklar fərqli meyarlara görə modellərə ayrılır. Əvvəla mülkiyyət əsaslı modellərə baxaq. Texnoparkların sahibliyinə baxıldığında standart bir model yoxdur. Universitetlər, yerli rəhbərliklər (bələdiyyə və qubernatorluq), ticarət şirkətlər, banklar, cəmiyyət təşkilatı xüsusiyyətində peşə təşkilatları, cəmiyyətə faydalı dərnəklər və fondlar, bu tip parklarda müxtəlif nisbətlərdə mülkiyyət sahibi olmaqdadır.

Texnopark müştəriləri fəaliyyətinin əsasını istehsal fəaliyyəti təşkil edir. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsilə bağlı olan problemləri həll etmək üçün Universitetlərin nəzəndə yaradılan kiçik servis xidməti müəssisələri universitetlər ərazisində yerləşdirilən

kiçik müəssisələrə geniş servis xidmətləri göstərir. Məhz sonuncu texnoloji park yaxud qısa şəkildə texnopark adlanır. Yaradılan bu birliyin sərəncamında kifayət qədər torpaq sahəsi olur.

Dünyada yaradılan texniki parklar öz fəaliyyətlərinə görə bir – birindən fərqlənirlər.

Texnoparklar ölkədən ölkəyə dəyişən fərqli modellərə və təşkilat strukturlarına sahibdirlər. Digər tərəfdən fərqli meyarlar istifadə fərqli təsnifatlar da ortaya çıxmaqdadır.

Texnoparklar fərqli meyarlara görə modellənə bilər. Aşağıda əvvəl mülkiyyət əsaslı bir təsnifat edilmişdir. Texnoparkların sahibliyinə baxıldığında standart bir model yoxdur. Universitetlər, yerli rəhbərliklər (bələdiyyə), ticarət şirkətlər, banklar, cəmiyyət təşkilatı xüsusiyyətində peşə təşkilatları, cəmiyyətə faydalı dərnəklər və fondlar, bu tip parklarda müxtəlif nisbətlərdə mülkiyyət sahibi olmaqdadır.

Elm parkının ən az 5 il boyunca qazanclı olması gözlənildiyini start-up və ya seed capitalın təmini problemi ortaya çıxmaqdadır. Bu səbəblə başabaş (break-even) nöqtəsinə qədər ictimai dəstəyi və ya beynəlxalq dəstək dərhal bütün elm parklarında söz mövzusu olmuşdur. Qısa dövrdə onsuz da gəlir naminə çox yaradılan məşğulluq daha doğru bir meyardır. Texnoparkın işlədilməsi mənfəət məqsədli və ya mənfəət məqsədli olmayan bir idarəçi – işletici şirkət (management company) tərəfindən boynuna götürülməkdədir. Bu şirkətin idarə təcrübəsi, parkın müvəffəqiyyətində əhəmiyyətli bir yerə malikdir. Ancaq parka gələn firmaların təmini və arzuları da parkın müvəffəqiyyətini təyin edir. Bu məzmununda, texnoparklarda qurulan və həyatda qalan firma sayı uğur kriteriyalı olaraq istifadə edilir. [4]

Dövlət əsaslı model

Texnoparkın quruluşunu dövlətin birbaşa boynuna götürdüyü modeldir. Dövlət lazım olsa qeyri-hökumət təşkilatları ilə də əməkdaşlıq edərək texnoparkın infrastrukturunu meydana gətirir. Bununla yanaşı dövlət, texnoparkda iştirak edəcək təşkilatlara, vergi və kredit güzəştləri də təmin edə bilər.

Universitet əsaslı model

Universitetlər öz ərazilərində və öz resursları hesabına texnopark yaratmaq imkanına malikdirlər. Bu modeldə texnoparkın qurulma və işlədilmə müddətində əsas təyin edici təşkilat universitet olduğu üçün, parkın işlədilməsini də xarici müdaxilənin müstəqil olaraq icra edir. Bu model, xarici müdaxilə və mənfəət narahatlıqlarından müstəqil olaraq elmi araşdırmaya söykənən layihələrin həyata keçirilməsi üstünlüyü təmin etməsinin yanında, iş dünyasından təxris olma kimi bir riskə də məruz qala bilər.

Özəl sektora dayanıqlı model

Universitetlərlə maliyyə quruluşu güclü olan şirkətlərin əməkdaşlığa söykənmiş olaraq qurulan Texnopark modelidir. Bu modeldə texnoparkın qurulmasını təmin edən şirkət, rəhbərlikdə yüksək paya malikdir. Texnopark layihəsində iştirak edəcək firmaların seimindədə də qurucu şirkət söz sahibidir.

Yerli rəhbərliyə dayanıqlı model

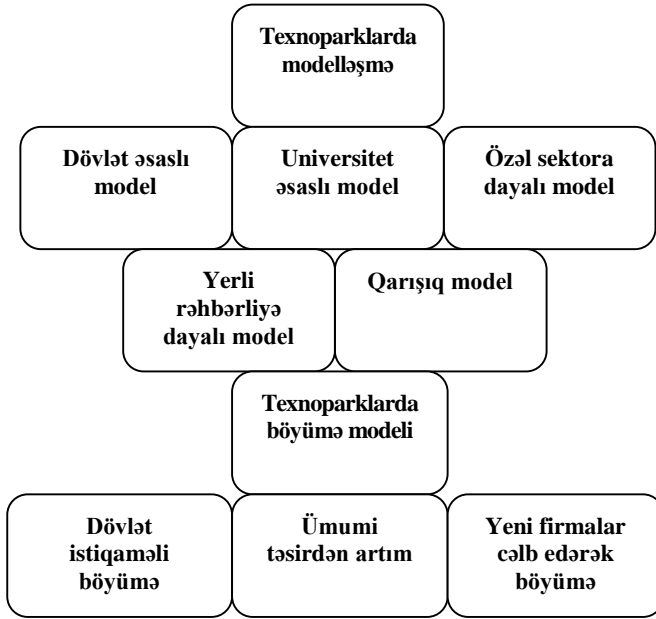
Bəzi böyük şəhərlərdə regionun iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün yerli rəhbərliklər tərəfindən texnopark qurula bilər. Bu modeldə yerli rəhbərliklər texnoparkın quruluş xərclərini həm öz hesablarına, həm də beynəlxalq təşkilatların maliyyə dəstəkləri ilə təmin edə bilər.

Qarışıq model

Cəmiyyət təşkilatları və özəl sektor təşkilatlarının birlikdə qurduqları bu modeldə ortaqların sərmayə və rəhbərlikdəki payları fərqli ola bilər. Dünyada texnoparklar dövlət liderliyində qurulmaqla yanaşı, ən az bir universitet və ya tədqiqat institutu ilə üzvi əlaqə olan yerli rəhbərliklər və özəl sektorlarla fəaliyyət göstərir. Bu istiqamətdə dəyərləndirmə qarışıq modellər adlanır. [5]

Nəticə

Beləliklə, universitetlərdə çıxarılan məlumatın ən təsirli şəkildə sənaye quruluşlarına köçürülməsi şəklindəki əsas fəlsəfi hissəsi dəyişməməklə birlikdə, texnoparklar, quruluşuna liderlik edənlər baxımından qruplara bölmək olar [6]

Şəkil: Texnoparkların modelləşdirilməsi

Ədəbiyyat

1. <http://www.irc-anatolia.org.tr/web/index.php?id=2364> (19.11.2008).
2. Türkiyə İstatistik Kurumu Resmi Web sitesi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=357>
3. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <http://www.sanayi.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfaNo=2544>
4. Положение об университетском технопарке, разработано Ассоциацией «Технопарк» по поручению Минобразования России, 1999 г.
5. BALDUCCHI, Jean-Franzois-ANGOT, "Promoting Growth and Competitiveness: From Science and Technology Parks to Competitiveness Clusters, Is There Really Something New Happening in
6. European Innovation Scoreboard 2007

Технологии и моделирование в технопарке

Сеймур Аллахвердиев

докторант НИИЭР

Резюме

Как мы знаем научные центры, является основой для развития технологий и технопарков на основе действующих в различных моделях. Промышленность является одной из самых основных потребностей. Создание индустриальных парков в промышленности для обеспечения производства конкурентоспособной продукции на рынке

Ключевые слова: технопарк, первоначальный капитал, инновационная система, передача технологии

Technologies and modeling in technopark

Seymur Allahverdiyev

Ph.D. student of ISRER

Abstract

As we know science centers, is the basis for the development of technology and industrial parks on the basis of existing in different models. Industry is one of the most basic needs. Creation of industrial parks in the industry to ensure the production of competitive products on the market

Keywords: industrial park, initial capital, innovative system, technology transfer

AZƏRBAYCANDA SƏNAYE PARKLARININ YARADILMASI MƏQSƏDİLƏ REGIONAL POTENSİALIN TƏDQIQI

Nərminə İSMAYILOVA
İİETİ-nin dissertantı

Xülasə

Məqələdə sənaye parklarının əsas rəqabət üstünlükləri, ölkədə sənaye parklarının yerləşdirilməsini müəyyən etmək üçün həm iqtisadi rayonlar, həm də inzibati rayonların səviyyəsində məhsulun ümumi buraxılışında sənaye məhsulunun xüsusi çəkisi hesablanaraq regional potensialı, sənaye parklarının Azərbaycanın regionlarında yaradılması imkanları tədqiq edilmiş və onların ixtisaslaşmasına dair təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: sənaye parkı, rəqabət üstünlükləri, ixtisaslaşma, regional potensial

GİRİŞ

Son illər ölkəmizdə sənaye parklarının yaradılması təməyülü müşahidə edilir. Ölkədə 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan edilməsi ilə bağlı qəbul edilmiş Tədbirlər Planı, “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin 2014-2016-cı illər üçün Strateji Plan kimi bir sıra sənədlərdə yeni sənaye parklarının yaradılması və mövcud olanların fəaliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində müvafiq işlərin davam etdirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır. Bu işə regionlarda sənaye parkının yaradılması məqsədilə potensialın tədqiq edilməsini səciyələndirmişdir.

1. Sənaye parklarının əsas rəqabət üstünlükləri və regional potensial

Ölkənin regionlarında sənaye parklarının yerləşdirilməsi istiqamətlərinin aşkar edilməsi məqsədilə ilk növbədə sənaye parklarının əsas rəqabət üstünlüklərini tədqiq etmək və regional (həm iqtisadi rayonlar, həm də inzibati rayonlar) səviyyədə

potensial imkanları əks etdirən statistik göstəriciləri təhlil etmək zəruridir.

Beləliklə, böyük miqdarda investorların cəlb edilməsi üçün sənaye parkı aşağıdakı rəqabət üstünlüklərinə malik olmalıdır: satış bazarlarının coğrafi yaxınlığı, əmək ehtiyatlarının mövcudluğu, müvafiq peşəkar səviyyəsi və dəyəri, maliyyə tərəfdaşlarının mövcudluğu, nəqliyyat mümkünlüyü, əsas nəqliyyat növlərinin (avtomagistrallar, dəmir yolu, aeroportlar, dəniz limanları, çay kanalları, boru kəmərləri) yaxınlığı və inteqrasiyası, enerji ehtiyatları ilə artıq təmin olunma, zəruri kommunikasiyaların çəkilmə imkanı, rezidentlərin inzibati və icazə prosedurlarının keçməsinin sadələşdirilmiş qaydası, xammal mənbələrinə yaxınlığı, istehlakçıya yaxınlığı, yaşayış və sosial infrastrukturun yaxınlığı, istehsalı genişləndirmə və (və ya) şaxələndirmə imkanı, qabaqcıl mühəndislik qərarları və sairə [4, 3].

Regional səviyyədə potensial imkanları müəyyən etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında statistik göstəricilər təhlil edilmiş və aparılmış hesablamalar nəticəsində əldə edilmiş nəticələr cədvəl 1.1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1.1

Regionlar üzrə 2012-ci ildə sənaye məhsulunun istehsalının xüsusi çəkisi (%)

Ölkə və regionlar üzrə	Əsas sahələr üzrə ¹⁾ məhsulun ümumi buraxılışı mln. manat **	Sənaye məhsulu		Kənd təsərrüfatı məhsulu	
		*, min manat	xüsusi çəkisi (%)	min manat	xüsusi çəkisi (%)
Azərbaycan Respublikası	61480.3	34565039.5		4844628.4	
Bakı şəhəri	44458.9	30876683.4	69.4	27493.0	0.1
İqtisadi rayonlar:					
Abşeron iqtisadi rayonu	1224.6	512819.1	41.9	77237.9	6.3
Xızı rayonu	49.5	2380.9	4.8	31888.8	64.4
Abşeron rayonu	491.2	111399.6	22.7	42511.3	8.7

Sumqayıt şəhəri	683.9	399038.6	58.3	2837.8	0.4
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	2552.0	332818.1	13.0	829782.8	32.5
Gəncə şəhəri	607.6	191345.0	31.5	2615.4	0.4
Qazax rayonu	144.7	13404.3	9.3	47292.1	32.7
Ağstafa rayonu	113.1	4385.8	3.9	41818.8	37.0
Tovuz rayonu	314.6	6677.1	2.1	165420.0	52.6
Şəmkir rayonu	558.4	18171.3	3.3	226166.9	40.5
Gədəbəy rayonu	274.2	66085.2	24.1	162744.7	59.4
Daşkəsən rayonu	55.6	5680.7	10.2	25171.4	45.3
Samux rayonu	91.3	5076.6	5.6	42955.1	47.0
Göygöl rayonu	147.8	12302.7	8.3	41306.8	27.9
Goranboy rayonu	235.2	8385.6	3.6	72757.0	30.9
Naftalan şəhəri	9.5	1303.8	13.7	1534.6	16.2
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	1476.4	75734.7	5.1	449528.5	30.4
Balakən rayonu	149.6	6095.5	4.1	53563.2	35.8
Zaqatala rayonu	466.8	19114.4	4.1	93568.5	20.0
Qax rayonu	139.2	5500.7	4.0	41184.4	29.6
Şəki rayonu	365.4	25249.0	6.9	161988.6	44.3
Oğuz rayonu	129.1	2479.1	1.9	31537.0	24.4
Qəbələ rayonu	226.3	17296.0	7.6	67686.8	29.9
Lənkəran iqtisadi rayonu	1116.9	65844.2	5.9	490737.4	43.9
Astara rayonu	133.7	11525.6	8.6	63878.1	47.8
Lənkəran rayonu	323.3	18520.7	5.7	103469.6	32.0
Lerik rayonu	82.5	564.0	0.7	33032.7	40.0
Yardımlı rayonu	49.3	617.8	1.3	23185.4	47.0
Masallı rayonu	253.6	27326.4	10.8	108383.6	42.7
Cəlilabad rayonu	274.5	7289.7	2.7	158788.0	57.8
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1314.7	77136.1	5.9	499331.4	38.0
Qusar rayonu	217.2	3535.1	1.6	64736.3	29.8
Xaçmaz rayonu	372.5	34656.0	9.3	175084.2	47.0
Quba rayonu	344.6	19770.4	5.7	124911.7	36.2
Şabran rayonu	283.9	11991.0	4.2	76749.6	27.0
Siyezən rayonu	96.5	7183.6	7.4	57849.6	59.9
Aran iqtisadi rayonu	4328.1	821526.0	19.0	1435496.8	33.2
Göyçay rayonu	216.4	17816.2	8.2	91438.8	42.3
Beyləqan rayonu	155.5	9937.0	6.4	70794.0	45.5
Ağcabədi rayonu	211.6	15083.4	7.1	94617.4	44.7
Bərdə rayonu	234.6	10398.8	4.4	110825.9	47.2
Neftçala rayonu	146.8	27146.2	18.5	64047.0	43.6
Biləsuvar rayonu	179.1	12203.6	6.8	84490.7	47.2
Salyan rayonu	285.3	53546.0	18.8	88311.2	31.0
Yexlax şəhəri	193.7	11564.1	6.0	75911.8	39.2
Mingəçevir şəhəri	342.5	174054.1	50.8	1271.2	0.4
Ağdaş rayonu	266.4	8024.1	3.0	126119.0	47.3

Ucar rayonu	128.6	3976.6	3.1	57544.1	44.7
Zərdab rayonu	97.2	1797.3	1.8	42753.9	44.0
Kürdəmir rayonu	328.2	38419.4	11.7	102976.6	31.4
İmişli rayonu	397.8	139608.8	35.1	93383.3	23.5
Saatlı rayonu	212.2	14634.0	6.9	102078.4	48.1
Sabirabad rayonu	316.0	4586.9	1.5	150658.7	47.7
Hacıqabul rayonu	260.8	3143.1	1.2	75455.5	28.9
Şirvan şəhəri	355.4	275586.4	77.5	2819.3	0.8
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	370.2	14508.0	3.9	188417.3	50.9
Cəbrayıl rayonu	26.5	569.0	2.1	9964.0	37.6
Füzuli rayonu	101.1	3508.8	3.5	49203.1	48.7
Ağdam rayonu	112.3	4797.0	4.3	65895.2	58.7
Tərtər rayonu	107.4	5282.0	4.9	45120.8	42.0
Xocalı rayonu	7.5	-	-	5909.8	78.8
Şuşa rayonu	6.3	-	-	4675.0	74.2
Xocavənd rayonu	9.1	351.2	3.9	7649.4	84.1
Xankəndi şəhəri	-	-	-	-	-
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	81.9	83.7	0.1	39631.9	48.4
Kəlbəcər rayonu	28.5	-	-	23028.5	80.8
Laçın rayonu	18.2	15.4	0.1	15894.0	87.3
Qubadlı rayonu	12.7	-	-	232.8	1.8
Zəngilan rayonu	22.5	68.3	0.3	476.6	2.1
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	525.1	13233.7	2.5	214149.0	40.8
Qobustan rayonu	75.9	1006.1	1.3	43240.2	57.0
İsmayılı rayonu	133.6	3123.5	2.3	62600.9	46.9
Ağsu rayonu	145.7	4795.9	3.3	63592.4	43.6
Şamaxı rayonu	169.9	4308.2	2.5	44715.5	26.3
Naxçıvan iqtisadi rayonu	2679.5	799492.4	29.8	317714.0	11.9
Naxçıvan şəhəri	1459.4	580881.0	39.8	8151.9	0.6
Sədərək rayonu	55.4	3972.5	7.2	11604.6	20.9
Şərur rayonu	394.4	78038.8	19.8	100974.6	25.6
Babək rayonu	285.4	97738.4	34.2	66095.7	23.2
Şahbuz rayonu	95.4	9763.9	10.2	35349.1	37.1
Culfa rayonu	139.3	6894.6	4.9	42577.7	30.6
Ordubad rayonu	135.5	7633.7	5.6	24667.6	18.2
Kəngərli rayonu	114.7	14569.5	12.7	28292.8	24.7

Mənbə: hesablamalar [http://www.stat.gov.az/source/ regions/](http://www.stat.gov.az/source/regions/) əsasında aparılmışdır.

Qeyd:

1. * ev təsərrüfatları və çörəkbişirmə haqqında məlumatlar daxil edilməklə

2. ** Ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı səviyyəsində aparılan hesablamaların nəticələri nəzərə alınmışdır yalnız ölkə üzrə ümumi rəqəmlərdə

3. ¹⁾ Sənaye, tikinti-quraşdırma işləri, kənd təsərrüfatı, ticarət xidmətləri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, informasiya və rabitə

Cədvəl 1.1.-dənaydın olur, 2012-ci ildə sənaye məhsulunun əsas sahələr üzrə məhsulunun ümumi buraxılışında xüsusi çəkisi Bakı şəhərində 69,4%, Abşeron iqtisadi rayonunda 41,9% (Abşeron rayonunda 22,7%, Sumqayıt şəhərində 58,3%), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun Gəncə şəhərində 31,5%, Aran iqtisadi rayonunun Mingəçevir şəhərində 50,8%, İmişli rayonunda 35,1%, Şirvan şəhərində 77,5%, Naxçıvan iqtisadi rayonunda 29,8% (Naxçıvan şəhərində 39,8%, Babək rayonunda 34,2%) təşkil etmişdir.

Bunu nəzərə alaraq sadalanmış şəhər və rayonlara sənaye inkişafının perspektivli mərkəzləri qismində baxılmışdır.

2.Sənaye parklarının Azərbaycanın regionlarında yaradılması imkanlarının tədqiqi

Ölkə ərazisində potensial sənaye parklarının yerləşdirilməsinin müəyyən edilməsi qeyd edilmiş əsas rəqabət üstünlüklərindən qaynaqlanmışdır. İqtisadiyyatın inkişafında kiçik və orta müəssisələrin rolunu nəzərə alaraq bu üstünlüklərə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin göstəriciləri də əlavə edilmişdir. Qeyd edək ki, nəqliyyat imkanlarına dair məlumatlar <http://www.gomap.az> [6] internet-mənbəyə əsasən, digər məlumatlar isə (statistik göstəricilər və enerji ehtiyatları ilə təmin olunma göstəriciləri) Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (<http://www.stat.gov.az>) [9] məlumatlarından istifadə və təhlil edilməsi əsasında verilmişdir. Regionların sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri cədvəl şəklində qruplaşdırılmışdır ki, onun əsasında sənaye parkının ixtisaslaşmasına dair təkliflər verilmişdir.

2.1. Bakı şəhərində sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.1

Bakı şəhərində sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

<p>İxtisaslaşma (xammal bazası)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – mədənçixarma sənayesi (çınqıl, qırmadaş, xırda çaydaşı – 2012-ci ildə ölkə üzrə istehsalı - 65,8%, əhəngdaşı – yalnız burada istehsal edilir), – yeyinti sənayesi (duz – 80%, kolbasaməmulatı – 54,7%; hissə verilmiş, qaxacvə duzlu balıq – 91,3%; bitkiyağları – 97,4%; kərə yağı – 77,4%; pendirvə kəsmik – 19,7%; un – 50,1%; təzə şirniyyat məmulatı və pirojnalar – 92,5%; makaron məmulatı – 40,3%; təbii çay – 96,6%) – içki istehsalı (brendi (konyak) – 19,2%; araq – 42,1%; səməni pivəsi – 6%; mineral və qazlı sular – 3%; alkoqolsuz içkilər – 99,9%) – tütün məmulatlarının istehsalı (papiros və siqaretlər – 98,5%), – toxuculuq sənayesi (satış üçün qablaşdırılmamış pambıq iplik – 56,5%; hazır pambıq parçalar – 21,5%; pambıq yataq ağırları – 29,9%; pambıq yeməxana ağırları – 100%; xalça və xalça məmulatları – 32,5%) – geyim istehsalı (trikotaj corab məmulatı – 34,9%) – ağac emalı və ağac məmulatları (taxta pəncərə və qapı blokları – 41,8%) – məişət kimya məhsullarının istehsalı (yuyucu və təmizləyici vasitələr – 19,4%) – rezin və plastik məmulatlar (plastik qapı və pəncərə blokları – 25,1%; bərk polietilen borular, şlanqlar və s. – 34,4%) – tikinti materiallarının istehsalı (səment – 94,2%; tikinti gipsi – 91,6%; hörmə üçün hazır beton qarışığı – 51,8%; asfalt, bitum, əsaslı bitumlu qarışıqlar – 68,6%; inşaat üçün digər daş, qum daşları – 11,9%; əhəng – 99,4%) – maşın və avadanlıqdan başqa hazır metal məmulatların istehsalı (alüminium qapı və pəncərə blokları – 69,3%; qara metallardan tikinti taxtabəndləri üçün dirəklər və oxşar avadanlıqlar – 100% 2011-ci ildə, 2012-ci ildə isə ölkə üzrə
	<p>istehsal ümumiyyətlə olmamışdır)</p> <ul style="list-style-type: none"> – kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı (kassa aparatları – 100%) – maşın və avadanlıqların istehsalı (ştanqlı quyu nasosları – 100%; mancanaq dəzgahları – 100%; məişət soyuducuları – 54,9%) – mebel istehsalı (taxta karkaslı oturmaq üçün üz çəkilmiş mebel – 4,3%; ofis tipli taxta mebel – 16,6%)

	– energetika (elektrik enerjisinin istehsalı – 21,9%; istilik enerjisi – 84,6%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıyaalınması məlumatları əsasında)	– 3,7% ali təhsillidir – 11,5% orta ixtisas təhsillidir – bir işçinin orta aylıq əmək haqqı – 800,5 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	– kss - 35,7%, 34,7% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 63%. – ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 35,4% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 40%
Nəqliyyat mümkünlüyü	– dəmir yol vağzalları (700.18 m, Biləcəri isə 7.43 km) – dəmir yol stansiyaları (710.61 m, Bülbülə - 12.64 km, Bakıxanov - 11.03 km, Dövlət Dəmiryolu Bakı yük stansiyası - 6.29 km) – aeroport (Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu - 19.77 km) – aerodrom (Sanqaçal Qəsəbə Aerodromu - 43.20 km) – vertolyot meydançası (35.88 km, Pirallahı - 43.33 km) – limanlar (Bakı limanı, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı - 1.23 km, Hövsanı - 20.01 km, Bərə terminalı - 1.14 km) – Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) dəhlizi – dəmir və yol – Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu
Enerji ehtiyatları ilə təmin olunma	– Modul tipli elektrik stansiyalar (306 MVt və 104.4 MVt) – Şimal DRES-də buxar-qaz turbinli elektrik stansiyası (400 MVt) – İstilik Elektrik Mərkəz-1 (qaz turbinli istilik elektrik qurğusu - 53.5 min KVt və buxar istehsalı qurğusu - saatda buxar istehsalı 200 ton) – Bakı istilik mərkəzində yeni qaz-turbin qurğusu (53.5 MVt və saatda buxar istehsalı 200 ton) – 35 KVt və ondan yuxarı gücü olan aşağı gərginlikli transformator yarımstansiyaları (40 min KVA, 45 MVt və 86.3 min KVA)

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Universal sənaye parkının yaradılması vasitəsilə şəhərin qəsəbə zonasının inkişaf təmayülünün davam etdirilməsini təklif edirik. Burada istehsalların lokallaşdırılmasının əsas amili ekoloji

təmizlik nöqtəyi-nəzərindən uyğunluqdur.

Bir variant olaraq fəaliyyət istiqamətləri mədənçıxarma sənayesi, tikinti sektoru, maşın və avadanlıq və hazır metal məmulatların istehsalı, ağac emalı və ağac məmulatları, məişət kimya məhsullarının istehsalı, rezin və plastik məmulatlar, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı, mebel istehsalı olabilən universal sənaye parkı ilə təmsil olunur.

Yalnız bu ərazidə əhəngdaşının istehsalı kimya sənayesində texnoloji xammal kimi, metallurgiya sənayesində flüslər kimi əhəngi, yol tikintisi və beton istehsalında istifadə edilən əhəngdaşından olan çinqılı istehsal etmək məqsədilə müəssisələrin təşkilini şərtləndirir, topa texnoloji əhəng parçalanmış şəkildə tikintidə, turş axarların neytrallaşdırılması, torpaqların turşulanması (payız və yaz şumlanması) məqsədilə və ev heyvanları və quşları üçün yemə əlavə kimi tətbiq edilir, əhəngdaşının xirda dənəli növləri heykəllərin yaradılmasında tətbiq edilir, soda istehsal edilir [8].

Yaxud fəaliyyəti yeyinti məhsulları (həmçinin balıqyeytirmə və balıq emalı), yeyinti inqrediyentləri, içkiləri, tütün məhsulları, toxuculuq sənayesi, geyim, yeyinti qablaşdırmanın istehsalında fokuslaşa bilən digər universal sənaye parkının yaradılması. Əlavə olaraq ərazinin zonalaşdırılmasını aparmaq olar: yeyinti istehsallarını yerləşdirmək üçün zonanı yüngül (toxuculuq) sənaye və logistika zonasından ayırmaq.

2.2. Abşeron rayonunda sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.2

Abşeron rayonunda sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	– mədənçıxarma sənayesi (bentonit – 1.09%) – yeyinti sənayesi (kolbasaməmulatı – 38,9%; dondurulmuş bütövdənizbalığı – 87,6%; hissə verilmiş, qaxacvə duzlubalıq – 8,7%; nəre kürüsü – 2009-2011-ci illərdə payına 100% düşmüşdür (2012-ci ildə isə ölkə üzrə istehsal ümumiyyətlə olmamışdır); kərə yağı – 4%; pendirvə kəsmik – 0,9%) – içki istehsalı (brendi (konyak) – 38,8%; araq – 0,4%; üzüm şərabi – 10,1%; səmənipivəsi – 90,5%;
------------------------------	--

	<p>mineralvə qazlı sular – 0,1%)</p> <ul style="list-style-type: none"> – ağac emalı və ağac məmulatları (taxtapəncərə və qapı blokları – 4,1%) – məişət kimya məhsullarının istehsalı (yuyucuvə təmizləyicivəsətilər – 79,4%) – rezin və plastik məmulatlar (plastik qapı və pəncərə blokları – 2,5%) – tikinti materiallarının istehsalı (səment – 5,4%; əhəng – 0,4%; tikinti gipsi– 0,7%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıyaalınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> – 14,5% ali təhsillidir – 10% orta ixtisas təhsillidir – işçilərin orta aylıq əmək haqqı – 372,2 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> – kss- 2,1%, 2,114% isə ölkə üzrə fiziki şəxslərdə sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 1,4%. Həmin göstəricilər Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 26,9%, 26,5% və 29,4%. – ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 3,1% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 3,6%. Analoji göstəricilər Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 25,8% və 59%
Nəqliyyat mümkünlüyü	– dəmir yol stansiyaları (Görədil, Təpə, Güzdək, Xırdalan, Sarıca, Sarı qaya)

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2007, 2008 və 2009-cu illərdə Abşeron rayonunda müvafiq olaraq 32,2%, 42,5% və 36,4% ofis tipli taxta mebel istehsal olunmuşdur. 2010-2012-ci illərdə isə istehsal yox idi.

Bu regionda yeyinti sənayesinin (həmçinin balıqyığıdır və balıq emalı) müasir obyektləri və onlara mənfəət təsiri olmayan istehsal obyektlərinin yerləşdirilməsinə yönələn sənaye parkı təşkil etmək təklif edirik. Bu əcazçılıq istehsalı (preparat və materiallar), yeyinti inqrediyentləri, yeyinti qablaşdırmasının istehsalı ola bilər.

2.3. Sumqayıt şəhərində sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.3

Sumqayıt şəhərində sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> - yeyinti sənayesi (un – 0,5%; yarma – 93,2%; təzə şirniyyat məmulatı və pirojnalar – 2,4%; makaron məmulatı – 34%) - ağac emalı və ağac məmulatları (taxta pəncərə və qapı blokları – 26,1%; taxta lövhə parket – 65%) - kimya sənayesi (kaustik soda, etilen, propilen, izopropil spirit – yalnız burada istehsal olunmuşdur; məişət kimya məhsullarının istehsalı (yuyu-cu və təmizləyici vasitələr – 1,2%)) - rezin və plastik məmulatlar (bərk polietilen borular, şlanqlar və s. – 64,1%; plastik qapı və pəncərə blokları – 2,9%) - tikinti materiallarının istehsalı (hörmə üçün hazır beton qarışığı – 0,3%) - mebel istehsalı (taxta karkaslı oturmaq üçün üz çəkilmiş mebel – 7,8%; ofis tipli taxta mebel – 1,1%) - enerjetika (elektrik enerjisinin istehsalı – 9,7%; istilik enerjisi – 4,7%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıya alınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> - 15,8% ali təhsillidir - 11,8% orta ixtisas təhsillidir - bir işçinin orta aylıq əmək haqqı – 389,1 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> - kss- 5,6%, 5,7% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 3,1%. Həmin göstəricilər Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 71%, 71,4% və 67,9%. - ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 8,9% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 2,4%. Analoji göstəricilər Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 73,5% və 39,9%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> - dəmir yol stansiyaları (Sumqayıt - 3.91 km, Sumqayıtçay - 6.53 km)
Enerji ehtiyatları ilə təmin olunma	<ul style="list-style-type: none"> - Elektrik stansiya (525 MVt) - 220/110/10 KV yüksək gərginlikli transformator yarımstansiyası - yarımstansiya bərpa edilmişdir (400 MVt)

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2005-2006-cı illərdə Sumqayıt şəhərində ölkə üzrə müvafiq olaraq 57% və 22% pambıq yeməxana ağıları, 2005-2007-ci illərdə isə 100% tikinti şüşə istehsal olunmuşdur.

Burada ağac emalında (yüksəktexnoloji ağac emalı, taxtaşalban, yönümlü yonqar plitə, pellet və s. istehsalında), rezin və plastik məmulatlar, mebel və furniturun istehsalında ixtisaslaşan universal sənaye parkının yaradılmasını (və ya mövcud sənaye parkının ixtisaslaşmasına sadalanmış istiqamətlərin əlavə edilməsini) təklif edirik.

2.4. Naxçıvan iqtisadi rayonunda sənaye parkının yaradılmasiperspektivi

Cədvəl 2.4

Naxçıvan iqtisadi rayonunda sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> - mədənçixarma sənayesi (çınqıl, qırmadaş, xırda çaydaşı – 0,5%) - yeyinti sənayesi (duz – 19,9%, kolbasaməmulatı – 1,7%; pendirvə kəsmik – 1,1%; un – 1,2%; təzə şirniyyatməmulatı və pirojnalar – 5,1%; makaronməmulatı – 1,4%) - içki istehsalı (araq – 9,7%; səmənipivəsi – 0,9%; mineralvə qazlı sular – 73,3%) - bütün məmulatlarının istehsalı (papirosvə siqaretlər – 1,5%) - toxuculuq sənayesi (xalçavə xalçaməmulatları – 16,3%) - ağac emalı və ağac məmulatları (taxtapəncərə və qapı blokları – 20,3%) - rezin və plastik məmulatlar (plastikqapı və pəncərə blokları – 12,5%) - tikinti materiallarının istehsalı (tikinti şüşəsi – 100%; hörmə üçünhazırbetonqarışığı – 44,8%) - maşın və avadanlıqdan başqa hazır metal məmulatların istehsalı (alüminiumqapı və pəncərə blokları – 20,6%)
	<ul style="list-style-type: none"> - mebel istehsalı (metal karkaslı oturmaq üçün üz-lənməmiş mebel – 100%) - energetika (elektrik enerjisinin istehsalı– 3,5%; istilik enerjisi – 7,2%)

Kadr potensialı (2009-cu il əhəlinin siyahıyaalınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> – 12% ali təhsillidir – 5,1% orta ixtisas təhsillidir – işçilərin orta aylıq əmək haqqı – 347,8 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> – kss- 4,1%,4,2% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 6,1%. – ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 6,4% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 28%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> – demir yol vağzalları (Naxçıvan şəhəri, Şərur rayonu) – beynəlxalq aeroport (Babək rayonu) – Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) dəhlizi – demir və yol
Enerji ehtiyatları ilə təmin olunma	<ul style="list-style-type: none"> – Vayxır su elektrik stansiyası (Naxçıvan MR, 4.5 MVt) – multipli elektrik stansiya (Naxçıvan şəhəri, 87 MVt) – 110 KVt-lıq yarımstansiya (Culfa rayonu) – 10-35 KVt-lıq yarımstansiyalar (Sədərək rayonu – 250 KVA və Kəngərli rayonu – 6300 KVA)

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2005-2006-cı illərdə burada ölkə üzrə 55,9% və 46,8% pambıq yataq aqları, 2011-ci ildə isə 39,6% taxta lövhə parket istehsal olunmuşdur.

Son iki ildə məhz bu ərazidə tikinti şüşəsinin istehsalının mövcudluğu mineral pambığın istehsalı üzrə müəssisənin yaradılmasını şərtləndirir. Mineral pambıqdan istilik keçirməyən və səsi izolə edən məmulatlar istehsal edirlər, həmçinin onu +700°C-dək temperaturu üzrləri izolyasiya etmək üçün tikintidə və sənayedə istilik keçirməyən material kimi istifadə edirlər [8]. Bundan əlavə mineral pambıq sendviç-panellər üçün hal-hazırda daha çox tələb olunan qızdırıcılardan biridir [8].

Sənaye inkişafının perspektivli mərkəzləri qismində həmçinin Gəncə şəhəri, Şirvan şəhəri, Mingəçevir şəhəri və İmişli rayonu baxılmışdır.

2.5. Gəncə şəhərində sənaye parkının yaradılması perspektivi

2005-2006-cı illərdə burada ölkə üzrə 32,2% və 30,6% xalça və xalça məmulatları, 2009-2010-cu illərdə isə 34,2% və 23%

alüminium qapı və pəncərə blokları istehsal olunmuşdur. 2009-2012-ci illər ərzində ölkə üzrə yalnız burada istehsal olunan təbaşirin istehsalı olmamışdır.

Cədvəl 2.5

Gəncə şəhərində sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> - mədəncixarma sənayesi(bentonit – 44.4%) - yeyinti sənayesi (kolbasaməmulatı – 4%; un – 14%; makaronməmulatı – 24,4%) - içki istehsalı (brendi (konyak) – 5,6%; araq – 36%; üzüm şərabi – 63,2%) - toxuculuq sənayesi (satış üçünqablaşdırılmamış pambıqplik – 30,4%; hazırpambıqparçalar – 45,1%) - geyim istehsalı (trikotaj corab məmulatı – 65,1%) - kimya sənayesi (alüminium oksidi – yalnız burada istehsal olunur) - rezin və plastik məmulatlar (plastik qapı və pəncərə blokları – 3,4%) - tikinti materiallarının istehsalı (sement – 0,3%; tikinti gipsi – 5,8%; hörmə üçün hazır beton qarışığı – 0,01%) - mebel istehsalı (taxta karkaslı oturmaq üçün üz çəkilmiş mebel– 0,2%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıyaalınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> - 18% ali təhsillidir - 11% orta ixtisas təhsillidir - bir işçinin orta aylıq əmək haqqı – 272,6 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> - kss - 4,1%,4,2% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 1,9%.Həmin göstəricilər Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 33,3%, 33,1% və 30,9%. - ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 4,8% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 1,9%. Analoji göstəricilər Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 41,7% və 33,2%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> - dəmir yol vağzalları(3.04 km) - dəmir yol stansiyaları (Qırıqlı - 7.55 km vəSaray- 1.29 km) - dəmir yol anbarları (3.25 km-dən çox) - aeroport (7.96 km) - Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) dəhlizi – dəmir, yaxınlıqda isə yol - Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasına əsasən Gəncə şəhərində metal (alüminium) məmulatların istehsalı üzrə sənaye şəhərciyinin yaradılması nəzərdə tutulur [1].

Bentonitin emalı üzrə müəssisənin təşkil edilməsini təklif edirik. Bentonitin əsas komponenti olan montmorillonitin modifikasiyasından sonra onu neft-qaz, yeyinti, kosmetik, farmakologiya və tikinti sənayesində tətbiq edirlər. Beləliklə, bentonit yeyinti sənayesində yeyinti əlavəsi qismində (yapıxmaq və kəsəkliliyə mane olur), buruq məhlulun hazırlanması üçün, tökmə işində, neft məhsulları və dəmir filizinin emalında, keramika istehsalında, məhlulların şəffaflaşdırılması üçün tətbiq edilir. Həmçinin bentonit bioloji aktiv maddədir ki, onun yem və gübrələrlə torpağa əlavə edilməsi heyvani və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırır. Bentonit filtrasiya ilə mübarizə üçün hidrotikintidə istifadə edilir, kanalları ekranlayırlar; suda-quruda yaşayan heyvanlar və digər su ünsürləri nümayəndələrinin ev şəraitində saxlanması üçün müxtəlif növ terrarium, palüdarium, arvarium və digər cihazların bəzədilməsi üçün istifadə edilir. Şərabçılıqda üzüm şirəsinin, şərab materiallarının şəffaflığının sürətləndirilməsi və şərabların zülali bulanmaya qarşı sabitləşdirilməsi üçün istifadə edilir. Bentoniti həmçinin şampan istehsalında remüaj şəraitlərin yaxşılaşdırılması üçün tiraj qarışığına əlavə edirlər [8].

Qeyd edək ki, 2012-ci ildə ölkədə istehsal edilmiş bentonitin 54,5%-i həmin Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun Qazax rayonunun payına düşür (Gəncə şəhərindən Qazax rayonuna qədər məsafə 95,06 km təşkil edir).

2.6. Şirvan şəhərində sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.6**Şirvan şəhərində sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri**

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> - yeyinti sənayesi (bitki yağları – 2,5%) - toxuculuq sənayesi (pambıqlıfi (kardovə daraqladarmış) – 15,8%) - rezin və plastik məmulatlar (plastıq qapı və pəncərə blokları – 1,3%) - tikinti materiallarının istehsalı (hörmə üçün hazır beton qarışığı – 0,07%) - maşın və avadanlıqdan başqa hazır metal məmulatların istehsalı (alüminium qapı və pəncərə blokları – 10,1%) - energetika (elektrik enerjisinin istehsalı – 12,7%; istilik enerjisi – 0,1%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıya alınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> - 8,1% ali təhsillidir - 10,4% orta ixtisas təhsillidir - bir işçinin orta aylıq əmək haqqı – 530,6 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> - kss - 1,2%, 1,2% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 0,9%. Həmin göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 6,5%, 6,4% və 8,8%. - ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 1,3% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi – 3,5%. Analoji göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 10,6% və 30,8%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> - dəmir yol stansiyası (216.45 m) - Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) dəhlizi – dəmir və yol

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

2005-ci ildə ölkə üzrə 14,3% trikotaj corab məmulatı, həmçinin 93,2% əhəng burada istehsal olunmuşdur.

Regionun sahəvi ixtisaslaşması ya yeyinti və toxuculuq istehsalları sahələri, ya da rezin və plastik məmulatlar, tikinti materialları, maşın və avadanlıqdan başqa hazır metal məmulatların istehsalı və energetika sahələrində müəssisələri birləşdirən universal sənaye parkları yaratmağa imkan verir.

2.7. Mingəçevir şəhərində sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.7

Mingəçevir şəhərində sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> – içki istehsalı (səməni pivəsi – 0,12%) – rezin və plastik məmulatlar (plastikqapı və pəncərə blokları – 0,29%; bərkpolietilenborular, şlanqlar və s. – 1,48%) – mebel istehsalı (taxtakarkaslı oturmaq üçün üz çəkilmiş mebel – 0,28%; ofistiplitaxtamebel – 0,07%) – energetika (istilik enerjisinin istehsalı – 0,53%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhəlinin siyahıya alınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> – 12% ali təhsillidir – 14% orta ixtisas təhsillidir – işçilərin orta aylıq əmək haqqı – 324,5 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> – kss - 1,6%, 1,7% isə ölkə üzrə fiziki şəxslərdən sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nin məhsul buraxılışı - 0,5%. Həmin göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 9%, 9,1% və 5%. – ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 2,1% və ölkə sənayesi üzrə kss-nin buraxılmış məhsulun həcmi - 0,8%. Amaloji göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 17% və 7,3%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> – dəmir yol vağzal (1.80 km) – dəmir yol stansiyası (15.18 km) – dəmir yol keçidi – Yevlax aeroportu (9.17 km)
Enerji ehtiyatları ilə təminat olunma	<ul style="list-style-type: none"> – İstilik elektrik stansiyasının dördüncü enerji bloku yenidən qurulmuşdur (330 MVt) – Generatorlar (30 MVt, 106 MVt) – Mingəçevir su elektrik stansiyasında generator (70.4 MVt)

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yekun nitqində sənaye mərkəzi olduğuna görə Mingəçevir şəhərinin də sənaye parkları yaradılan mərkəzlər siyahısına əlavə edilməsini vurğulamışdır. Bu məqsədlə və həmçinin üstünlük təşkil edən sənaye məhsulunun xüsusi çəkisinə dair təhlildə qeyd edildiyi üçün Mingəçevir şəhəri də sənaye parkının yaradılması və inkişafı üzrə potensial mərkəz qismində baxılmışdır.

Lakin 2005-2012-ci illər çərçivəsində (məhsuldan asılı olaraq) mədənçıxarma sənayesi son 6 ildə, emal sənayesi üzrə isə yüngül sənaye istehsalı - toxuculuq son 3-5 ildə, ağac emalı və ağacdən məmulatlar son 4 ildə, tikinti materialları son 5-7 ildə, bəzi qida məhsulları son 3-5 ildə - olmamışdır.

Qeyd edək ki, ölkə üzrə 2005-ci ildə Mingəçevir şəhərinin payına istehsal edilmiş satış üçün qablaşdırılmamış pambıq iplik 78,76% və hazır pambıq parçalar 73,61%, pambıq yeməxana ağıları 2008-ci ildə 100% düşürdüsə, 2010-cu ildə istehsal edilmiş qara metallardan tikinti taxtabəndləri üçün dirəklər və oxşar avadanlıqlar 89,51% düşmüşdür (nəzərə alaraq ki, 2005-ci ildə pay 0,03% təşkil etmişdir).

Bu formalaşan klaster çərçivəsində sahəvi xüsusiyyətə malik olan ixtisaslaşdırılmış sənaye parkı ola bilər ki, bura sənaye bazasını tamamlayan və ya inkişaf edən investorlar dəvət edilə bilər.

Mingəçevir şəhərində vaxtilə toxuculuq sənayesinin mövcudluğu və hal-hazırda kompüter, digər elektron avadanlıqlar və elektrik enerjinin istehsalının, həmçinin ixtisaslı kadrların mövcudluğunu nəzərə alaraq Rusiyanın Yaroslavl vilayətində fəaliyyət göstərən “Sinerji” İnnovasiya parkının analogiyası üzrə sənaye-innovasiya parkını yaratmaq təklif edirik. Bu parkın əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir: 1) texniki parçalar klasteri (texniki toxuma mallar (parçalar) istehsalı müəssisələri; texniki təyinatlı yüksək möhkəm yüngülləşdirilmiş konstruksiyalar üçün yeni çox funksiyalı tekstil kompozisiya materiallarının yaradılması; toxuculuq sənayesi üçün xammal və avadanlıq təchizatçıları), 2) informasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı, 3) perspektiv alternativ energetika, 4) digər istiqamətlər. Parkın rezidentlərinin 2013-cü ilin yanvar ayına olan məlumatına əsasən 22%-i reklam məhsulu, 18%-i mebel, 14%-i innovasiyalı istehsal, 14%-i tikiliş, 14%-i tikinti və naxış materialları, 18%-i isə digər istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olmuşlar [2]. Əlavə olaraq milli sənaye-innovasiya parkına spesifiklik vermək üçün ağac emalı və ağac məmulatları, mebel, tikinti materialları və metal avadanlıqlarının istehsalı sahələrini də daxil etmək təklif edirik.

Sənaye parkının yerləşdirilməsinə dair isə Rusiya Federasiyasının Moskva vilayətində yerləşən “Deqa Klaster Noginsk”

sənaye parkının təcrübəsindən nəticələnərək, orada istilik-el-ektrik mərkəzinin mövcudluğuna görə “Meqafon” şirkəti öz data-mərkəzini yerləşdirmişdir [5], sənaye parkının Mingəçevir şəhərində elektrik stansiyalarının yaxınlığında yerləşdirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

2.8. İmişli rayonunda sənaye parkının yaradılması perspektivi

Cədvəl 2.8

İmişli rayonunda sənaye parkının formalaşdırılması üçün istehsal gücləri

İxtisaslaşma (xammal bazası)	<ul style="list-style-type: none"> – mədənçixarma sənayesi(çınqıl, qırmadaş, xırda çaydaşı – 13,8%) – toxuculuq sənayesi (pambıqlıfi (kardovə daraqladarammış) – 4,8%) – rezin və plastik məmulatlar (plastikqapı və pəncərə blokları – 0,3%) – tikinti materiallarının istehsalı (hörmə üçünhazırbetonqarışığı – 1,1%; asfalt, bitum, əsaslı bitumluqarıışıqlar – 29%) – energetika (elektrikenerjisinin istehsalı– 0,2%)
Kadr potensialı (2009-cu il əhalinin siyahıyaalınması məlumatları əsasında)	<ul style="list-style-type: none"> – 5,6% ali təhsillidir – 3,6% orta ixtisas təhsillidir – işçilərin orta aylıq əmək haqqı – 350,8 manat
Kiçik sahibkarlıq subyektləri (kss)	<ul style="list-style-type: none"> – kss - 1% cmn, təqribən 1% isə ölkə üzrə fiziki şəxslər-fərdi sahibkarlardır. 2012-ci ildə ölkə üzrə kss-nın məhsul buraxılışı - 0,7%.Həmin göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 5,6%, 5,4% və 6,7%. – ölkə sənayesi üzrə kss sayı - 1,1% və ölkə sənayesi üzrə kss-nın buraxılmış məhsulun həcmi -1%. Analoji göstəricilər Aran iqtisadi rayonu üzrə - müvafiq olaraq 8,7% və 8,8%
Nəqliyyat mümkünlüyü	<ul style="list-style-type: none"> – dəmir yol vağzalı (734.57 km) – dəmir yol stansiyaları (Vətəqə- 14.79 km və Becarə - 14.83 km) – Ağcabədi aeroportu (55 km-dən çox)
	– Avropa-Qafqaz-Asiya (TRACECA) dəhlizi – dəmir, yaxınlıqda isə yol
Enerji ehtiyatlarla təmin olunma	– 35 KVt və çox gücü ilə yarımstansiya

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Yaradılacaq sənaye parkının ixtisaslaşmasını pambıq lifinin emalı vasitəsilə toxuculuq materiallarının hazırlanmasında müəyyənləşdirməyi təklif edirik. Bu geyim istehsal etmək, yataq ləvazimatları, dəsmalları hazırlamaq məqsədilə istifadə edilən müxtəlif yumşaq canına çəkən (hopduran) parçaların istehsalı, yorğanlar üçün aşqarlar (doldurucu) qismində tətbiqidir. Həm də 2012-ci ildə ölkə üzrə istehsal edilən pambıq lifinin 31,2%-i İmişli rayonunun yaxınlığında yerləşən Saatlı rayonununpayına düşmüşdür. Qeyd edək ki, pambıq lifi yeni nəslin ən ekoloji təmiz hipoaallergen doldurucusudur ki, son zamanlar onun bu qismində məşhurluğu xeyli artmışdır [7]. Həmçinin asfalt döşəmələr, lak və boya materialları (bitumlu laklar, bitumlu minalar), hidroizolyasiya üçün mastikalar, bitum əsasında elastik kirəmitdən yumşaq damlar (dam üçün maliyyə cəhətdən ən sərfəli materiallardan birini), rulon taxtapuş materialların hazırlanmasını.

Nəticə

Beləliklə, tədqiqatda aparılmış hesablamalar əsasında (məhsulun ümumi buraxılışında sənaye məhsulunun xüsusi çəkisinin hesablanması vasitəsilə) müəyyən edilmiş ölkənin potensial regionlarında - Bakı şəhərində, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə Abşeron rayonu və Sumqayıt şəhərində, Naxçıvan iqtisadi rayonunda, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə Gəncə şəhərində, Aran iqtisadi rayonu üzrə Şirvan şəhəri, Mingəçevir şəhəri və İmişli rayonunda - sənaye parkının zəruri rəqabət üstünlüklərinin mövcudluğuna baxılaraq onların yaradılması imkanları tədqiq edilmiş və seçilmiş regionlar üzrə sənaye parkının sahəvi ixtisaslaşmasına dair təkliflər verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyası.
2. Инновационный парк «Синергия». Доступно на: <http://www.yarinvestportal.ru/area/sinergia/>
3. Как попасть в промышленный парк? // Федеральный портал малого и среднего предпринимательства. Доступно на:

http://smb.gov.ru/content/guide/doingbusiness/bisplace_db/ind_park/

4. Обзор // ООО «РжевАгроСнаб». 2012. Доступно на: <http://www.rzhevagrosnab.com/review.aspx>
5. Парки для новой промышленности. «Эксперт» № 48 (830). Доступно на: <http://m.expert.ru/expert/2012/48/parki-dlya-novoj-promyishlennosti/>

İnternet-səhifələr

6. <http://www.gomap.az>
7. http://www.odeialo.ru/hlopkovoe_volokno_napolnitel_dlia_od_eiala/
8. <http://ru.wikipedia.org>
9. <http://www.stat.gov.az>

Исследование регионального потенциала с целью создания промышленных парков в Азербайджане

Исмайлова Н.Ф.

Резюме

В статье были исследованы основные конкурентные преимущества промышленных парков, рассчитав удельный вес промышленной продукции в валовом выпуске продукции и на уровне экономических районов, и на уровне административных районов для определения размещения промышленных парков в стране исследован региональный потенциал, возможности создания промышленных парков в регионах Азербайджана и даны предложения относительно их специализации.

Ключевые слова: промышленный парк, конкурентные преимущества, специализация, региональный потенциал.

Investigation of regional capacity in order to create Industrial parks in Azerbaijan

Ismayilova N.F.

Abstract

In the article were investigated the main competitive advantages of industrial parks, regional potential by calculating the share of industrial production in gross output both on the level of economic regions, and on the level of administrative districts for determining the location of industrial parks in the country, the possibility of establishing industrial parks in the regions of Azerbaijan and given proposals for their specialization.

Keywords: industrial park, competitive advantages, specialization, regional potential

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONUNDA REKREASIYA SAHƏSİNİN YARADILMASININ QISA TARİXİ

Elxan İMANOV, *İETİ-nin aparıcı elmi işçisi*
Kamil BƏŞİRLİ, *İETİ-nin mütəxəssisi*

Xülasə

Məqalədə ədəbiyyat mənbələrindən istifadə nəticəsində respublikanın Lənkəran iqtisadi rayonunda rekreasiya sahəsinin tarixi haqqında təhlil verilib. İqtisadi rayonda rekreasiya-kurort şəbəkəsinin müxtəlif dövrləri üzrə za-manın vəziyyətinə görə tətqiqat aparılıb.

Lənkəran iqtisadi rayonunun rekreasiya potensialının yazılması üçün məlumatlar müxtəlif illərin mənbələrindən seçilmişdir. Azərbaycanın rekreasiya potensialının tarixini və o cümlədən Lənkəran iqtisadi rayonunun da tarixini bir neçə mərhələyə bölmək olar.

I mərhələ qədim dövrlərdən XIX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir¹. Azərbaycanda səyahətlər məhz ticarət, dini, siyasi və dərkətmə məqsədləri ilə əlaqədar olmuşdur. Bu mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri turizmin “səyahət”, “səyyahçılıq” anlayışı ilə əlaqəlidir. Qədim Azərbaycan ərazisindən keçən ticarət karvanlarını ilk səyahətlər hesab etmək olar. Karvan ticarət yolu orta Asiya və Qafqazdan keçməklə Çini Aralıq dənizi və Avropa ölkələri ilə birləşdirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrdə Alman tədqiqatçısı və coğrafiyaşünası Ferdinand Fon Rixthofen bu yolu “Böyük İpək Yolu” (BİY) adlandırmağı təklif etmiş və təklif hamı tərəfindən qəbul olunmuşdur.

“Böyük İpək Yolu” Azərbaycana olan marağı bir qədər də artırır. Bu yoldan istifadə haqqında müxtəlif fikir və fərziyələr mövcuddur. Bir sıra mənbələrə görə bu yolla aparılan ticarət mübadiləsi eramızdan əvvəl III-II minilliyə təsadüf edir.

II mərhələ Azərbaycanın Rusiya imperiyasının tərkibində olan dövrü (1806-1918) əhatə edir. Bu mərhələ Azərbaycanda turizmin, daha çox ekskursiya səviyyəsində təşkili üçün ilk özəl

birliklərin, cəmiyyətlərin yaradılması ilə izah edilir. Mütəşəkkil turizmin ilk rüşeymləri, məhz bu mərhələdə meydana çıxmışdır. Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olduqdan sonra Azərbaycanda ekskursiya-turizm işinin inkişafı Rusiya ilə sıx bağlı olmuşdur. 1806-cı ildə Bakı xanlığı Rusiyanın tərkibinə daxil edilir. O vaxtlar Bakı nefti haqqında yayılan xəbərler, buraya dünyanın müxtəlif ölkələrindən mütəxəssislərin, macəra axtaranların və işbazların axınına səbəb oldu. Bakı nefti bütün Qafqazın iqtisadi inkişafına güclü təsir göstərdi. Qısa müddətdə Bakıdan Tiflisə dəmiryolu xətti çəkildi. Öz vətəndaşlarının maliyyə, iqtisadi, ticarət maraqlarının müdafiəsi üçün bir sıra ölkələr (İngiltərə, Almaniya, Fransa, İran, Türkiyə, İsveç, Norveç və b.) Bakıda öz nümayəndəliklərini yaratdı. Artıq XIX əsrin ortalarından başlayaraq Bakıda inzibati və ictimai müəssisələrin sayı çoxalmağa başlayır.

O dövr Hüseyinovun M.M. "Azərbaycanın kurort resursları" kitabında belə təsvir edilir². Bələ ki, 1828-ci ildə tezliklə Azərbaycan Rusiya birləşdirildikdən sonra, Lənkəran mineral bulaqlarında ilk vannalar qoyulmuşdur.

Bu barədə bəzi məlumatları biz həkim D.M.İlinanın məqaləsində, "Lənkəran mineral bulaqlarından bir neçə kəlmə", "Kavkaz" qəzetinin 1857-ci ilin 31 nömrəsində tapırıq.

Lənkəran mineral sularında mövsüm vaxtı 15 maydan 15 avqusta qədər davam edirdi. Yay boyunca buraya 500-600 qədər adam müalicəyə gəlirdi. Yerli Lənkəran sakinlərindən başqa, buraya Bakıdan da qələnələr var idi. Vanna ilə istifadəyə görə 10 qəpik, bulağın yanında cadır qurmaq üçün 60 qəpik alınır.

Astara mineral bulaqları, Astaradan 12 verst məsafədə olanlar, İstisu çayın dar dərəsində, Astara çayının sol qolunda yerləşən qədimlərdən bəri tərif edilirdilər. Bulaqlar "Astara məqalı" aksioner cəmiyyətinin torpaqlarında yerləşirdilər. Yerli əhalinin arasında bu sular istisu kimi tanınmışdılar, yəni ki, isti sular.

III mərhələ. Sovetlər Birliyinin tərkibində olan dövr (1920-1991). Bu mərhələdə Azərbaycanda turizm cəmiyyətin xüsusi bir fəaliyyət sahəsinə aid edilməklə, mütəşəkkil təşkilolunma mexanizmi halına gətirilmişdir. Həmin tarixi dövrdə Azərbaycan keçmiş SSRİ məkanında qabaqcıl turizm marşrutlarından biri kimi tanınırdı.

1917-ci il oktyabr çevrilişindən bu vaxta qədər mövcud olan turizm hərəkatının təşkili formaları, özəl turist klubları, Rusiya Turizm Cəmiyyəti öz fəaliyyətini dayandırdılar, amma məktəblərdə ekskursiya işinin inkişafı üçün Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində 1919-cu ildə ekskursiya bölməsi yaradıldı.

Həkim Olenovun V.İ. 1928-ci ilin “Azərbaycanın kurortları” kitabında respublikanın rekreasiya halının tətqiqi verilir, o cümlədən Lənkəranda olan su mənbələri təsvir edilir.

Lənkəran bulaqları³.

Lənkəran rayonu artıq coxdan öz müalicəvi bulaqları ilə məşhurdur. Ola bilsin ki, Lənkəran kurortlarının müvafiq inkişafının olmamağının səbəblərindən biri - malyariyadır. Lakin Lənkəran kurortları, mövsüm- mövsüm yüzlərlə kilometr uzaqlardan, fərqli-fərqli xəstəliklərdən şəfa tapmaq üçün, çoxlu sayda gələn xəstələri coxdan cəlb edib və indi də cəlb eləyir.

Kəndlilərin mineral sulara çox meyilli olmasına, Lənkəran sularının nəhəng gücünə baxmayaraq, Lənkəran kurortlarının bütün Azərbaycan kurort yerləri arasında hansı mövgeyi tutacağını, indiki zamanda hələ demək çətindir; Lənkəran kurortlarının geniş rayon çərçivəsindən çıxacağı və bütün Respublikanın mülküyyəti olacağı əleyhinə çoxlu məlumatlar var. Lənkəran rayonunda ən çox tanınmış bulaqlardan Lənkərana yaxın olan Andjin mineral suları və Prişib kəndinin yaxınlığında olan Prişibinsk və Arkevan sayılırlar.

Arkəvan bulaqları

Öz hesabatında həkim M.L.Mgebrov Arkəvan bulaqlarını belə təsvir edir: “Prişib bulaqları dağlı, çox meşəli yerdə, geniş mənzərəli dərədə, Lənkəran yarıqlarının ətəyində, dəniz səviyyəsindən 505 metr yüksəklikdə və Prişib kəndindən 26 kilometr cənub-qərbdə yerləşir. Bu dərə yaxşı ventilyasiya olunur və içərisində dağ çayı uzanır, onun sahillərində fərqli-fərqli dad və dərəcələri olan çoxlu mineral bulaqlar vardır. Elə burdaca bol-bol yaxşı içməli su var.

Böyük və nisbətən tətqiq olunmuş bulaqların sayı - üçdür. Xəstələrin müalicəsində hələ ki, yalnız birindən istifadə olunur, ona görə ki, galan ikisinin istifadə olunması üçün ilkin hazırlıq işləri tələb olunur. Vannaları qidalandıran bulaq geniş bir gayanın

yarığından böyük səslə, qaz təzyiqi altında, geniş və güclü təzyiqlə çıxır. Yandırılmış kibriti, su çıxan yerə yaxınlaşdırdıqda, hava məkanını qırmızı-sarı rəngdə 8-11 santimetr uzaqlıqda yandırır. Heç bir kaptaj yoxdur. Təbii yığma hovuz vardır, buradan da su Masallı və Pirişbinsk kooperativləri tərəfindən yaradılan taxta novlardan taxta vannalara gedir.

Bulağın çıxışında suyun temperaturu 48°C təşkil edir. Onun kimyəvi tərkibi tam məlum deyil, amma su güclü hidrogen-sulfidiyə malikdir və dadına görə çox acı və duzludur və yəqinki, çoxlu sərbəst hidrogen-sulfiddən başqa, sulfid turşularına və duzlara malikdir. Bu bulağın debiti təxminən sutkada 11.000 hektolitrdir.

Yarım kilometr uzaqlıqda, çayın yuxarisında və dağın üstündə, böyük bulaqların ikinci qrupu yerləşir, orada əsas magistral onları böyük olamayan qeyzernən yuxarı qaldırır və sonra səs-küylü şələlə ilə çaya tökülürlər.

Suyun debiti böyükdür, birinci bulaqdan çoxdur, amma indiki zamanda onu təyin etmək çətindir ona görə ki, su böyük sayda şələlələrlə çaya daxil olur. İsti günlərdə bu bulaqların ətrafında həmişə buxar olur.

Çayın yuxarisında, yarım kilometr uzaqlıqda, çayın içərisində fəvvarə ilə vuran və 90-91 C temperatura malik olan, isti bulaqların üçüncü qrupu yerləşir; onlar da sulfid bulaqların qrupuna daxildirlər, amma onların dəqiq kimyəvi tərkibi məlum deyil. Yerli kəndlilər bu suların yaxınlığında yerləşən çayda çimərək onlardan istifadə edirlər. Beləliklə, Pirişbinsk isti suları, debit verən, özündən güclü mineral bulaqları təqdim edir və göründüyü kimi, hidrogen-sulfidnən zənginləşdirilmişdir.

Bulaqlar olan ərazilər mənzərəlidir və yüksəklikdə yerləşir və belə nəticəyə gəlmək olur ki, burada kurort və yaxşı balneoloji stansiyasının inkişafı üçün bütün imkanlar var.

Andjin bulaqları

Andjin mineral bulaqları Lənkəran şəhərindən qərbdə təxminən 13 kilometr məsafədə qalın yarpaqlı meşədə yerləşir və iki qrup bulaqlardan ibarətdir. Bulaqların birinci qrupu, Aşağı-Andjin bulaqları adı daşıyır və Lənkəran şəhərindən 11 kilometr

məsafədə dağın ətəyində yerləşir.

Bulaqların sayı altıdır və onların temperaturu 42-43 C Selsiy dərəcədir. Ümümlikdə, gündə onlar 850 hektolitrlə su verirlər.

Dağa qalxan zaman, qalın meşədə, bulaqların yeni bir qrupu aşkar olunur və bu Yuxarı-Andjin yaxud da İbadi-Su adlanır. Bulaqların sayı 11-dir və ümümlikdə onlar 12.000 hektolitrlə hidrogen-sulfidlə zəngin olan mineral suyun debitinə malikdirlər. Bulaqların temperaturu 45-47 C Selsiy dərəcədir. Tərkibinə görə onlar kükürd-qələvi suların qrupuna aiddirlər.

Lənkəranın isti və mülayim iqlimi az gələ bütünlükdə il boyu bulaqlardan istifadə etməyə imkan verir, amma vanna qəbul etmək üçün ən əlverişli vaxt mayın 1-nə gədərdir. Lənkəranın ətrafı subtropik bitkilərlə çox zəngindir. Bütünlükdə il boyu yaşillıqla və güllərlə əhatə olunur və bütünlükdə bunlar əlbəttə ki, kurort üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Lənkəran sanatoriyası

Yuxarı-Andjin mineral bulaqları həm ambulator, həm də burada olan sanatoriya xəstələrinə xidmət göstərir. Yuxarı-Andjin bulaqlarının yaxınlığında, ensiz dərədən qərbə tərəf, meşədə kəsilmiş xüsusi talada, təpələrin əhatəsində, 1925-ci ildə tikilmiş Sanatoriya yüksəlir. Sanatoriyada 100 çarpayılıq yer nəzərdə tutulmuşdur.

Sanatoriyanın binası taxtadan tikilib, bir mərtəbəlidir, 37 otağı, böyük yeməxanası, daxili dəhlizlər və balkon-aynabəndləri vardır. Sanatoriyanın yaxınlığında mətbəx yerləşir və onun yanında iki xidmət otağı var.

Bulaqların yanında üç kiçik taxtadan tikilmiş vanna binaları var. İlk ikisi dərənin başında bir-birinə qarşı yerləşir, bunların hər biri üçün 3 sementlə düzəldilmiş daş vannaları var. Bu vannalara su 2№-li bulaqdan yığılır. Üçüncü vanna binasında 4 vanna var və o nisbətən aşağıda yerləşir. Bu binaya su 7№-li bulaqdan gəlir. 1925-ci ildə həkim M.L.Mqebrov Yuxarı-Andjin sularının sanatoriya müalicəsi haqqında ətraflı yekun verir: "Bu müalicə suları hərəkət organlarının, dərinin, əsəb sisteminin, ürək və damar xəstəliklərinin müalicəsində böyük müalicəvi effekt göstərir."

Professor Ş.M.Həsənovun⁴ 1952-ci ildəki kitabında “Azərbaycanın kurort sərvətləri” Lənkəran iqlim-balneoloji kurortu ətrafı təsvir edilir.

Balneoloji-iqlim Lənkəran kurortu.

Lənkəran – dəniz sahilində olan iqlim stansiyasıdır və Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilində yerləşir. Bakı şəhəri ilə dəniz və dəmir yolu ilə əlaqəsi vardır.

Lənkəranın iqlimi rütubətli, subtropikdir. Lənkəran şəhərinin yaxınlığında isti hidrogen-sulfid Andjin bulaqları var. Andjin mineral bulaqları qalın meşədə, Lənkəran şəhərindən 13 km qərbdə yerləşir. Onlar iki qrupdan ibarətdir: Yuxarı və Aşağı Andjin. Aşağı Andjin bulaqlarının yatağının yanında xəstələr üçün hidrogen-sulfid müalicəxanası və ümumi yataqxana tikilib.

1965-1966-cı illərdə Lənkəran⁵ balneoloji müalicəxanası əsasında kursovoçnik xəstələri üçün 150 çarpayılı 24 standart evlər tikilmişdir. Həmçinin, Masallı balneoloji müalicəxanası əsasında kursovoçnik xəstələri üçün 100 çarpayılı 19 standart evlər tikilmişdir.

IV mərhələ. Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi dövrü (1991-ci ildən sonra). Bu dövrünspesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, respublikada müstəqil və suveren dövlətçiliyin bərpası ilə bağlıdır. Mənfur qonşularımızın yürütdüyü siyasət nəticəsində respublikamızın turizminə böyük ziyan dəyməsinə baxmayaraq, milli müstəqilliyimizin ilk illərdən başlayaraq respublikanın müxtəlif bölgələrində, Yevlaxda, Cəlilabadda, Ağcabədidə, Şəmkirdə, Qax və Beyləqanda yeni səyahətlər və ekskursiyalar büroları açıldı.

1990-cı ildə Naxçıvan turizm-ekskursiya birliyi yarandı. 2003-cü ildə həmin birlik Bakıda öz nümayəndəliyini açdı. 1991-ci ilin sentyabrından bu vaxta qədər mövcud olan xarici turizm üzrə olan idarə ləğv olunur, onun yerinə isə AR Nazirlər Kabinetinin nəzdində Xarici Turizm Şurası yaradılır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrində turizmin potensial imkanları nəzərə alınaraq xüsusi tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycanın zəngin turizm-rekreasiya ehtiyatlarına malik olan bölgələri – Abşeron (Xızı), Gəncə-Qazax (Goranboy), Şəki-Zaqatala,

Lənkəran, Quba-Xaçmaz, Naxçıvanda (Batabat) həyata keçirilən bu tədbirlərdən ən mühümü kurort-sanatoriya obyektlərinin tikilməsidir. 2004-2008-ci illərdə Xızı, Şəki, Zaqatala, Lənkəran, Quba, Xaçmaz, Şamaxı, İsmayıllı, Lerik rayonların və digər bölgələrində yerli, habelə xarici sərmayələr hesabına infrastruktur inkişaf etdirilib, yeni istirahət zonaları salınıb, müxtəlif turist obyektləri və marşrutları açılıb. Bölgələrdəki turizm obyektlərinin, o cümlədən sanatoriya və istirahət müəssisələrinin əsaslı təmiri nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da respublika əhalisinin həm istirahəti, həm də məşğulluq probleminin müəyyən dərəcədə həllinə səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Bilalov B.Ə .Turizmin tarixi.Bakı -2008-ci il.
2. *Ш.М.Гасанов. “Курортные богатства Азербайджана”. Баку 1952г*
3. Гусейнов М.М. Курортные ресурсы Азербайджана. Баку, 1969г.
- 4 .Dərqahov V.S.Rekreasiya –turizm ehtiyatları ,Bakı- 2008-ci il.
5. Касимов М.С. Об использовании некоторых приморских зон Азербайджана в рекрационных целях. Вопросы курортологии.1978, №2.
6. Оленов В.И. Курорты Азербайджана. Баку,1928.

Краткая история создания рекреационной отрасли в Ленкоранском экономическом районе Азербайджанской Республики

**Иманов Эльхан,
Баширли Камиль**

Резюме

В статье, в результате использования материала литературных источников, дан анализ истории создания рекреационной отрасли в Ленкоранском экономическом районе республики.

Исследуется состояние сети рекреационно-курортных учреждений в экономическом районе в разные периоды времени.

Brief history of the Republic of Azerbaijan site Recreation Lankaran economic region

**Elxan Imanov,
Kamil Bashirli**

Abstract

In the article, is given the analysis of the history of recreational sector in Lankaran economic region of the country, in the result of using the material of literature sources.

Researching the state of network of recreational and resort facilities in the economic area at different periods of time.

REGIONAL İNKİŞAF AGENTLİKLƏRİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏLƏRİ ƏSASINDA QURULUŞ TƏHLİLİ

Müşfiq Osmanov
İİETİ-nin doktorantı

Xülasə

Dünyanın demək olar ki, hər bir ölkəsində təbii bir mərkəz ətrafında cəmləşən iqtisadi və sosial fəaliyyətlər, regionlararası inkişaf fərqlərini meydana çıxarmış və qeyri-bərabərliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Regional İnkişaf Agentlikləri bərabərsizliyin aradan qaldırılması məqsədilə istifadə olunan siyasət nəticəsində yaradılan qurumlardandır. Məqalədə Agentliklərin yaranmasını zəruri edən səbəblər, onların quruluşları, fəaliyyət istiqamətləri, dünyanın bir sıra ölkəsinin təcrübələri və Azərbaycanda yaradılma imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: regional inkişaf agentlikləri, regional siyasət, regional bərabərsizliklər

GİRİŞ

Gün keçdikcə iqtisadi münasibətlər baxımından daha da sərbəstləşən dünyamızda hər bir ölkə üzrə daxili iqtisadi tarazılıqı təmin etmək ölkələrin həyata keçirdiyi siyasətinin prioritet amilinə çevrilir. Bu siyasətin reallaşdırılması məqsədlə inkişaf etmiş ölkələrdə regional inkişaf agentliklərinin (bundan sonra agentliklər) yaradılması və sayının sürətli artması onlara olan marağın yüksəlməsinə və ətraflı təhlilinə ehtiyac yaradır.

Təhlildə fərqli dövlətlərin təcrübələri əsas götürülərək Agentliklərin fəaliyyət sistemi və bir sıra ölkələrdə agentliklərin yaradılması məqsədləri və fəaliyyət istiqamətləri təsvir edilmişdir. Ümumilikdə təhlil, nəzəriyyədən daha çox praktiki xarakter daşıyır. Bu yanaşma, fikrimcə Azərbaycanda Agentliklərin yaradılması və təşkilinin iqtisadiyyata verə biləcəyi töhfəni daha real əks etdirəcəkdir. Nəzərə alınmalıdır ki, "Azərbaycan 2020: İnkişaf Konsepsiyası"nda Agentliklərin yaradılması prioritet olaraq seçilmişdir.

Agentliklər, yaranma və inkişaf tarixi və onların yaranmasını şərtləndirən amillər.

Agentliklər əhatə dairəsi ümumi iqtisadi siyasət nəticəsində müəyyənləşdirilən hər hansı bir region, iqtisadi rayon olmaqla hökumət tərəfindən hazırlanmış qanunvericilik aktında qeyd olunduğu formadan asılı olaraq tamamilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən və ya yarı dövlət, yarıözl sərmayə əsasında fəaliyyət göstərən qurumlardır.

H.Halkier tərəfindən təklif olunan modeldə Agentliklər üzrə əsas kriteriyalar bu şəkildə verilmişdir: “Siyasi hakimiyyətin dəstəyi ilə strateji hədəflərə çatmaq məqsədilə yerli firmaların dəstəklənməsi və bu istiqamətdə səlahiyyət çərçivəsi geniş olan yarıavtonom qurum olaraq Agentliklər yaradılmalıdır” (1.Səh.13).

Avropa Regional İnkişaf Agentlikləri Birliyi - EURADA isə Agentliklərə belə tərif verir: “Agentliklər ümumi və sektoral problemlərin müəyyənləşdirilməsi, həlli yolları üzrə metodologiyanın hazırlanması və bu metodologiyanın icrasını həyata keçirəcək layihələri dəstəkləyən qurumlardır” (2.Səh.22). Türkiyənin “Regional İnkişaf Agentliklərinin quruluşu, koordinasiyası və əlaqələri” haqqında qanunda: “Mərkəzi hökumətdən azad bir idarə formasında fəaliyyət göstərən, sərhədləri dəqiq müəyyənləşdirilmiş bir bölgədə sahibkarlıq fəaliyyətinin potensialını artırmaq, canlandırmaq, inkişaf etdirmək və beləliklə iqtisadi inkişafa müsbət təsir etmək məqsədilə təsis olunmuş, fəaliyyəti dövlət və özəl sektor tərəfindən maliyyələşdirilən bir qurumdur” (3).

Agentliklərin Maliyyə mənbəyi olaraq dövlət və ya özəl sektor seçilə bilər. Yalnız müəyyən bir ərazinin, regionun sərhədləri ilə məhdudlaşır və məhz bu regionun inkişafını hədəfləyir. Lakin, rayon səviyyəsində müəyyənləşdirilən prioritet hədəflərin global səviyyədə həyata keçirilən inkişaf siyasətinə uyğunluğunun təmin edilməsi də zəruridir.

Agentliklərin yaradılmasının zəruriliyi ilə bağlı ilk təkliflər XX əsrin 20-ci illərinin sonuna təsadüf etməkdədir. İlk agentlik dünya tarixinə ABŞ-ın adı ilə 1933-cü ilin 18 may tarixində TVA-nın (Tennessee Valley Authority) yaradılması ilə yazılmışdır. Agentliyin yaradılmasında əsas məqsəd ABŞ-ın iqtisadi inkişaf baxımından digər ştatlardan geri qalan 8 ştatının inkişafını təmin etmək olmuşdur. Təbii resurslarla zəngin ərazinin sərvətlərindən məqsədyönlü istifadə üzrə uzunmüddətli plan, plan əsasında bir

sıra layihələr hazırlanmışdır. Agentlik region əhalisinin elektrik enerjisi probleminin həlli ilə yanaşı fermer təsərrüfatı, balıqçılıq və digər sahələrdə bir çox iqtisadi nailiyyətlər əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. (4)

İlk olaraq Agentliyin ABŞ-da təsis edildiyinə baxmayaraq, Avropa dövlətlərində daha geniş yayıldığıнын şahidi oluruq. Dünya müharibələrinin məhz bu qitədə baş verməsi, regional tarazılığı pozmuş, ölkələr, hətta ölkələrin bölgələri arasında kəskin iqtisadi inkişaf fərqi sərbəst olmuştur. Agentliklərin yaradılmasında əsas məqsəd iqtisadi bərabərsizliyin aradan qaldırılması olduğunu düşündükdə Avropa qitəsində nə üçün daha geniş yayıldığına başa düşmək olar. İkinci Dünya müharibəsində Qərbi Avropanın sürətli iqtisadi inkişafına Agentliklərin verdiyi töhfə, 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq orta və şərq Avropada inkişafın əsas alətinə çevrildi. Xüsusilə, hazırkı dövrdə integrasiyanın ali zirvəsi olan Avropa Birliyinə vahid ölkə yanaşması birliyə daxil olan nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələrdə Agentliklərin qurulması və geniş səlahiyyətlər çərçivəsində məqsədyönlü işlərin görülməsi ilə nəticələnmişdir.

Agentliklərin yaranmasında əsas məqsəd ölkələrdə vahid mərkəzlilikdən çoxmərkəzlilik sisteminə keçid nəzərdə tutulmuş və iqtisadi gücün yalnız bir şəhər və ya regiondansa, bütün regionlara bölünməsinə gətirib çıxarmışdır. Müasir dünyada texnologiyaların rolunun hər növbəti gün artması bu siyasi alət seçiminin nə qədər düzgün olduğunu bir daha sübut etməkdədir. Agentliklər cavabdeh olduğu bölgənin inkişafında məhz kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsini bu səbəbdən əsas alət kimi seçmişdir.

Dünya təcrübəsi əsasında Regional İnkişaf Agentliklərinin təhlili

Bir çox iqtisadi və sosial məqsədi özündə ehtiva edən Agentliklərin quruluşu da bu məqsədlər əsasında formalaşmaqdadır. Əsas məqsəd nə qədər də regional iqtisadi bərabərsizliyi aradan qaldırmağa yönəlsə də, regionun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hər bir agentlik digərindən fərqlənəkdədir. Agentliklərin fərqli xüsusiyyətləri təhlil edilərkən çox maraqlı məqamlar ortaya çıxır.

Əsas xüsusiyyətlər. Agentliklərin əsas obyektii regionlardır.

İqtisadiyyat bu sərhədlər çərçivəsində müəyyən olunmaqda, araşdırılmaqda və inkişaf etdirilməkdədir. Əhatə dairəsi ərazidə iqtisadiyyatla uzlaşan “bütün sahələri əhatə etməklə” bürokratik maneələrdən qismən azaddır. Qurumların tamamilə dövlət maliyyələşməsindən asılı olmaması siyasi müdaxilələrin təsirini azaldır, siyasi birliyə mənsub olmaması uzunmüddətli inkişaf strategiya və planlarının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərir.

Agentliklərin bütün iqtisadi subyektləri əhatə etməsi və əsasən bu subyektlərin fəaliyyətinin hədəflərə çatmaq məqsədilə sadələşdirilməsi, o cümlədən dəstəklənməsi hökumətin hər hansı əlavə regional iqtisadi proqramların qəbul edilməsi ehtiyacının aradan qalxmasına, daha demokratik və daha sürətli iqtisadi inkişaf nəticələni.

Halkier və Danson tərəfindən aparılan araşdırmada, agentliklərin əksəriyyəti yerli şirkətlərin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsinin təşviqi, ərazinin yerli və xarici investirlərə tanıtılması, bölgə şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına yönəlmişlər. Araşdırmadan çıxan digər nəticə isə Avropa ölkələrində Agentliklərin aralarındakı əsas fərq kimi məxsus olduqları bölgə, ərazi, rayonun təbii resursları, ənənəvi şirkətlərin fəaliyyət sferası deyil məhz siyasi mövqeyidir (1. Səh. 344).

Qeyd olunanları ümumiləşdirsək agentliklər fəaliyyət göstərdikləri regionlarda iqtisadi canlandırma yaratmaq, regionun iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə təşkilatlanaraq yarı dövlət qurumu kimi formalaşmaq, geniş miqyasda yerli firmaların dəstəklənməsi üzrə siyasət həyata keçirən və bunun üçün bir çox alətlərdən istifadə edən qurumlardır. Agentliklərin spesifik olaraq harada qurulmasının dəqiq kriteriyalarına heç bir dünya təcrübəsində rast gəlmək mümkün deyil. Lakin bu qurumlarda inkişafa ehtiyacı olan, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi mümkün, lazımi iş gücünə malik, əhali sayına görə yetərli, iqtisadi potensialı yüksək olan ərazilərin seçilməsi tendensiyası müşahidə olunur.

Təsnifat və hüquqi status: Agentliklərin təsnifatı məqsəd və fəaliyyət sferasına əsasən aparılır. Əgər agentliyin məqsədi sadəcə təşkil olunduğu regiona investisiya cəlb etməkdirsə bu agentliklər kiçik və ya zəif agentliklər, bu məqsədlə yanaşı, bölgənin iqtisadi və sosial inkişafı, araşdırma fəaliyyətləri, texnologiyanın transferi, ətraf-

mühit problemləri, bölgədə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, sənaye sahələrinin inkişafı, işsizliyin azaldılması kimi məqsədləri də özündə ehtiva edirsə güclü və ya çoxfunksiyalı agentliklər olaraq təsnifatlaşdırılır. Kiçik agentliklər məqsədlərini reallaşdırmaq üçün məlumat bazaları, xarici ölkələrlə əlaqə qurmaq məqsədilə mövcud olduğu ölkənin paytaxtı və ya əsas sənaye şəhərlərində ofislər təsis edir. Avropada fəaliyyət göstərən agentliklərin 70%-i bu növ agentliklərə aid edilir. Çoxfunksiyalı agentliklər əsasən əhalinin və sənayenin cəmləşdiyi ərazilərdə təsis edilir və sənaye zonaları, elmi araşdırma mərkəzləri ilə birgə fəaliyyət göstərərək, sahibkarların əlaqələndirilməsi, əmək fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, yüksək texnologiyanın transferində mühim rol oynamaqda və müxtəlif sahələrdə məsləhət xidməti verməkdədir. Bununla yanaşı, hökumətin agentliyin fəaliyyətindəki rolu əsas götürülməklə də təsnifat aşağıdakı kimi aparılır: mərkəzi hökumət tərəfindən, ərazi (federal bölgə) hakimiyyəti tərəfindən, bölgə daxili rayonların icra hakimiyyətləri tərəfindən və dövlət və özəl ortaqlıq şəklində formalaşan agentliklər.

Agentliklərin hüquqi statusu demək olar ki bütün ölkələrdə digərlərindən fərqli olsa da özəl sferaya məxsus dövlət qurumu hesab edilir. Agentliklər hüquqi statusca yarı özəl dövlət şirkətləri, xüsusi qanunla forması müəyyənləşdirilmiş bir qurum, bələdiyyə nəzdində agentlik, Fond, dövlət-özəl sektor üzrə şirkətlər, məhdud məsuliyyətli şirkətlər, özəl təşkilatlar, mənfəət məqsədi güdməyən qurumlar və s. formalarda yaradıla bilər.

Avropada qurulan yeni agentliklər adətən dövlət qurumu kimi formalaşdırılır. Belə ki, İngiltərə kimi azad bazar iqtisadiyyatını itəbliğ edən ölkədə agentliklər əsasən dövlət qurumları şəklində təşkil olunmuşdur. Lakin müəyyən fərqliliklərə də rast gəlmək mümkündür. Sosial iqtisadi idarəetmənin rəhbər tutulduğu Fransada agentliklər bir neçə özəl şirkətin birləşməsi şəklində təşkil olunmuşdur.

Təşkilati forma: Regional inkişafın yeni alətləri olan agentliklər XXI əsrin yeni idarəetmə sistemində malik təşkilatdır. Yeni idarəetmə sisteminin sahibkarlıq fəaliyyətinin rolunu daha çox meydana çıxarma bacarığı dövlət tərəfindən agentliyə marağı güclən-

dirməkdədir. Agentliyin fəaliyyət sistemində dövlət və ya özəl sektorun təsirinin daha yüksək olmasının qiymətləndirilməsi ölkə hökumətinin liberal bazar iqtisadiyyatı və ya sosial iqtisadi idarəetmə yolu seçməindən olduqca asılıdır. Liberal bazar iqtisadiyyatı idarəetmə formasını əsas götürən ölkələrdə xarici investisiya və iri xarici şirkətlərin agentliyin idarəetmə sistemində güclü təsiri müşahidə edilir.

Yarı özəl quruluşda formalaşan agentliklərin fəaliyyəti ikili xarakter daşıyır. İdarə, nəzarət və araşdırma qurumlarının rəhbərləri dövlət tərəfindən təyin edilməklə, qurum dövlətin bölgə üçün hazırladığı inkişaf strategiyasını qiymətləndirir. Müqavilə əsasında toplanılan ekspertlər qrupu isə özəl şirkətlərin gələcək istiqamətində inkişaf üzrə verdiyi təklifləri təhlil edərək qiymətləndirməkdədir. Agentliyin əsas vəzifəsi isə hər iki planın qiymətləndirilməsi nəticəsində inkişaf yolunun seçilməsi və dəstəklənməsidir.

Ümumilikdə agentliklərin təşkilatı quruluşunu aşağıdakı şəkildə vermək olar: bir katib, idarə heyəti, katiblik, araşdırma qurumları və ərazi ofisləri. Katib və idarə heyəti pay sahiblərinin seçdiyi siyasi fiqurlardır.

İnkişaf Agentliklərinin əsas məqsədləri bölgədəki əsas dinamik qüvvələri müəyyənləşdirmək, onlar arasındakı əlaqəni ən optimal səviyyədə qurmaq və bu qüvvələrin nümayəndələrini agentliyin inkişaf qurumlarına cəlb etmək, bu yolla şirkətlərin təkliflərini nəzərə almaqla bölgədəki inkişafı təmin etməkdir. İşin səmərəli təşkili məqsədilə idarə heyətinə şirkətlərlə yanaşı regiondakı ali təhsil ocaqlarının, dövlət qurumlarının, bələdiyyələrin nümayəndələri cəlb olunur. İdarə heyəti agentliyin qərar qəbul edən orqanıdır. İdarə heyətinin rəhbəri katibdir və birbaşa olaraq hökumət tərəfindən təyin olunur. ABŞ və Braziliya nümunələrində katib və idarə heyətinin üzvləri birbaşa mərkəzi hökumət tərəfindən təyin edilir, Alman və İspan Agentliklərində isə idarə heyəti əsasən yerli icra orqanları tərəfindən müəyyən olunur. Katibin vəzifəsi idarə heyətinin qəbul etdiyi qərarları icra etməkdən ibarətdir.

İnkişaf agentliklərinin hökumət orqanları ilə sıx münasibətdə olmasınınailiyyət əldə etməsi üçün əsas faktorlardan biridir. Məhz bu

səbəbdən idarə heyətinin bir neçə üzvünün hökumət tərəfindən təyin edilməsi dövlət və özəl qurumlar arasındakı sıx münasibətləri təmin etmək məqsədi güdür.

Məqsəd və hədəflər: Agentliklərin məqsəd və hədəflərini 2 fərqli çərçivədə iqtisadi və iqtisadi-siyasi dəyərləndirmək daha düzgün bir yanaşma olar. İlk olaraq, agentliklərin görünən, üzde olan maraqlarını əsasən iqtisadi xarakter daşımaqdadırlar. Ümumilikdə Agentliklərin görünən məqsəd və vəzifələri aşağıdakı şəkildə verilə bilər:

- regionda uzunmüddətli inkişaf hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi;

- planlaşdırma;

- bölgənin xarakteristikasına uyğun siyasət müəyyənləşdirmək;

- müəyyənləşdirilən siyasət əsasında bölgə iqtisadiyyatını canlandırmaq, daxili potensialı meydana çıxarmaq və inkişaf etdirmək;

- regional inkişafı təmin etmək məqsədilə, özəl sektor, yerli icra orqanları arasında optimal əlaqə yaratmaq və bölgənin inkişafına birgə yanaşmanı dəstəkləmək;

- regional inkişafa region əhalisini cəlb etmək;

- rəqabətə davamlı iş mühiti yaratmaq və təkmilləşdirmək;

- texnologiyaların transferü üçün şirkətlərə dəstək vermək;

- regionun sosial, mədəni, tarixi, iqtisadi dəyərlərinin tanıdılması, yerli və xarici sərmayələri cəlb etmək;

- sahibkarlara və investora məsləhət xidməti göstərmək;

- regiondakı əmək fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması məqsədilə təhsil ocaqları ilə birlikdə təlimlər təşkil etmək;

- regionun potensialını öyrənmək üçün müxtəlif araşdırmalar həyata keçirmək;

- təşviq mexanizmini hazırlamaq, yönləndirmək və idarə etmək;

- ətraf mühitin və sağlamlığın qorunması üzrə təbliğat işləri aparmaq.

Agentliklər formalaşdırılarkən 2 əsas xüsusiyyət nəzərə alınmalıdır:

- regionallaşma yolu ilə inkişafın təmin edilməsi;

- inkişafı şərtləndirici ünsür kimi rəqabətin əsas olaraq seçilməsi.

Regionallaşma ilə mərkəzi hökumətin təsirinin zəifləməsi və gücün əsasən region sahibkarlarının əlinə keçməsi müşahidə olunur. Bu isə öz növbəsində dövlətin təsirini və yükünü bu sahədə azaltmaqla daha çox infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə yönəldilməsi ilə nəticələnir. Bununla da, yalnız iqtisadi təsirlər deyil sosial və mədəni təsirlərin azalmasının müşahidə olunması, regionun özünəməxsusluğunu qorumasına və bu yolla da digərlərindən seçilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

“Rəqabət inkişafın təməlidir” Agentliklərin əsas şüarına çevrilmişdir. Belə ki, burada rəqabət yalnız region daxilindəki şirkətlər, onların istehsal etdikləri məhsullar arasındakı rəqabətlə məhdudlaşmır, digər regionların agentlikləri, şirkətləri və məhsulları, əlverişli investisiya mühitləri ilə də rəqabət əsas ünsür olaraq götürülür. Ərazinin investisiya qoyulacaq yer kimi investora “təqdim” olunması hər növ reklam, məsləhət xidməti, məlumatlandırma vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sahədə problemlər agentliklərin tətbiq olunduğu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müşahidə olunur. Belə ki, böyük gücə malik “beynəlxalq investisiya” hələ “uşaqlıq dövrünü” yaşayan yerli investisiyaya mənfi təsir göstərə bilər.

Fəaliyyət istiqamətləri: Bir-birindən fərqli özəlliklər nümayiş etdirən və bu sahədə çoxnövlü şəkildə fəaliyyət göstərən Agentliklərin fəaliyyət istiqamələrini göstərmək üçün, fərqli ölkələrin nümunələri əsasında daha çox üstünlük verdikləri sahələri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- daxili (regional) inkişafı təmin edəcək fəaliyyətlər;
- region ilə əlaqəli məlumat bazası hazırlamaq;
- regionu ölkədə və xaricdə tanımaq;
- kiçik sahibkarlığa dəstək göstərmək;
- regionun potensialını araşdırmaq;
- regiona yerli və xarici investisiya cəlb etmək;
- hazırlanmış fəaliyyət planlarını hökumətə təqdim etmək;
- regiona yüksək texnologiyanın transferi üçün praktiki işlər görmək;
- sahibkarlara fabrik, anbar almaq və icarəyə götürmək istiqamətində dəstək göstərmək;

- yol, su, nəqliyyat təchizatı kimi texniki sahələrin inkişafını sahibkarların təklifləri əsas götürülərək inkişaf etdirmək;
- regiondakı sahibkarlara maliyyə mənbələri yaratmaq və bu məqsədlə ölkə səviyyəsində və xarici maliyyə mənbələri ilə əlaqə qurmaq;
- mütəxəssislərin peşəkarlıq səviyyəsini artırmaq məqsədilə yerli və xarici təhsil ocaqları, müvafiq sahədə dünyada məşhur olan şirkətlərlə əməkdaşlıq etmək;
- yeni ixtira və texnoloji yeniliklərin regiondakı iş adamlarına mütəmadi olaraq tanıtılması.
- regionun ölkədaxili digər regionları, eləcə də müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə oxşar və ya tamamlayıcı sahələrə malik xarici ölkələrin regionları ilə əlaqə qurmaq və bu əlaqəni ikitərəfli qaydada inkişaf etdirmək.

İnkişaf Agentlikləri üçün 5 fərqli fəaliyyət sahəsini ayırmaq olar: region daxilində inkişaf, xarici sərmayənin cəlb edilməsi, kiçik sahibkarlara edilən xidmətlər, bölgə lokomotivlərinə edilən xidmətlər və təhsil sahəsində görülən işlər. Region daxilində inkişaf əsasən infrastrukturun, texniki təchizatın təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlərdir. Xarici sərmayələrin təşviqi xaricdə ofislər açmaq və bu ofislər vasitəsilə regionun tanıtılması və xarici maliyyə mənbələrinə çıxışı təmin etmək istiqamətində görülən işləri özündə birləşdirir. Kiçik sahibkarlara və regionun lokomotivlərinə göstərilən xidmətlər isə məsləhət xidməti, maliyyə dəstəyi, ixrac kreditləri, texnoloji inkişafa dəstək, sərqi və oxşar tədbirlərin həyata keçirilməsi kimi tədbirlərdən ibarətdir. Təhsil sahəsində görülən işlər isə sahibkarları maarifləndirmək və mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının artırılması istiqamətində göstərilən xidmətlərdir.

Maliyyə mənbələri: Agentliklərin əsasən 2 maliyyə mənbəyi vardır: “dövlət fondu” və “özəl fond”. Bu 2 mənbə ilə yanaşı, agentliklər həmçinin qurumla fərqli əlaqələri olan, üzvlükləri olan banklar, sənaye və ticarət evləri, kənd təsərrüfatı və turizm birliklərindən də maliyyələşirlər. Lakin bu mənbələr, ümumi maliyyə mənbəyində az bir paya malikdirlər. Agentliyin maliyyə mənbəyi daha çox dövlət və ya özəl olmaqla ölkələr üzrə dəyişir.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən agentliklər vergilərdən

yığımların bir qisminin agentliyə ayrılması ilə formalaşır. Bununla yanaşı, agentliklərə maliyyə yardımından əlavə təchizat yardımı da həyata keçirilə bilər. Dövlət büdcəsindən birbaşa ayrımlarla yanaşı icra hakimiyyətlərinin, bələdiyyə komitələrinin büdcələrindən ayrımlar da Agentliyin maliyyə mənbəyi kimi əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Belə çoxnövlü maliyyə mənbələrinə mənsub Agentliklər güclü agentliklər qrupuna şamil edilməkdədir.

Agentliklərin digər maliyyə mənbəyi olaraq özəl fondları göstərmək olar. Ümumilikdə beynəlxalq fondlardan daxil olan maliyyə davamlı olmasa da, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, Avropa Birliyi və Dünya Bankı tərəfindən inkişaf agentliklərinə böyük həcmdə maliyyə dəstəyi göstərilməkdədir.

Avropa Birliyinə üzv olmağa namizəd ölkələrin istifadəsi üçün açılan maliyyə fondları bunlardır: ERDF (European Regional Development Fund), PHARE (Pre- Accession Instrument for Central and Eastern Europe), İSPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession), SAPARD (Special Pre-Accession Programme for Agriculture and Rural Development).

Avropa Birliyinin yaratdığı bu fondlar istifadəçi ölkələr arasında rəqabətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Fondlardan maliyyə yardımı əldə etmək üçün əsas şərt regional inkişaf Agentliyi yaratmaq və fəaliyyətini əsaslandırmaqdır.

Ümumilikdə Avropa təcrübəsinə baxıldıqda yaradılan fondların məqsədi regional inkişafın birbaşa dövlət idarəetməsi ilə deyil, maliyyə dəstəyinin göstərilmə yolu ilə özəl subyektlərin rəqabət əsasında bu inkişafı təmin etməsi siyasətini görə bilərik.

Agentliklərin maliyyə mənbələri onların fərdiliyinə və sərbəstliyinə əhəmiyyətli təsir göstərməkdədir. Beynəlxalq səviyyəli özəl fondlardan maliyyə mənbəyi kimi istifadə olunması agentliyin sərbəst qərar qəbul etmə sistemində mənfi təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən Agentliklərin öz maliyyə mənbələrini formalaşdırarkən şəxsi və dövlət maliyyə mənbələrinə üstünlük verməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur.

Maliyyə mənbəyi kimi əsasən aşağıdakılar götürülə bilər:

- ✓ dövlət büdcəsindən birbaşa ayrımlar;
- ✓ icra hakimiyyəti və ya bələdiyyələrin büdcələrindən ayrımlar;

- ✓ beynəlxalq fondlar;
- ✓ özəl fondlar;
- ✓ Agentliyin fəaliyyət gəlirləri və s. (5. Səh. 146)

İnsan resursları: Qloballaşma, informasiya mühitinin təkmilləşməsi meşğulluq sahəsində elastikliyin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Bu tendensiya müasirləşməni əsas siyasət amillərindən biri kimi müəyyən edən regional inkişaf Agentliklərində də müşahidə edilməkdədir. Agentliklərin idarə heyəti işçilərin işə götürülməsi və işdən azad edilməsi sahəsində sərbəstliyə malikdirlər. İşə götürülən şəxslər müvafiq sahədə bilik və bacarığa malik olmaqla sınaq müddətində işə götürülür. Sınaq dövrünün sonunda işçinin fəaliyyəti təhlil edilir, qiymətləndirilir və əsas işə başlamaqla bağlı qərar qəbul edilir. Agentliyin ölkə üçün vacibliyini nəzərə alaraq agentliyin işçilərinin fəaliyyəti illik olaraq dəyərləndirilir və nəticədən asılı olaraq yeni müqavilələr hazırlanır.

Dünya təcrübəsinə baxıldıqda agentliklərin insan resursları ilə bağlı vahid siyasətinin olmadığını demək mümkündür. Belə ki, bunun əsas səbəbi agentliyin yaradılmasında qarşıya qoyulan məqsədlərin fərqliliyidir.

İcra orqanlarının tərkibində olan “tək dayanacaq ofisi”, “investisiya dəstək ofisləri” kimi qurumlar Agentliklər üçün vacib qurumlardır. Bu qurumlarda mütəxəssislər və texniki işçilər fəaliyyət göstərməkdədirlər. Bununla yanaşı icra müddəti konkret müəyyənleşən layihələr üzrə işə götürülən heyətin seçimi də mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Agentlikdə çalışan işçilərin sayı da qurumun mürəkkəb və ya sadə, çoxyönlü və ya azyönlü olmasına görə dəyişir

İnkişaf Agentlikləri fərqli ölkələr yaşamasında

Dünya və Avropa ölkələrində bir çox fərqli regional inkişaf agentlikləri təcrübələri yaşanmışdır. Araşdırmada ABŞ, İngiltərə, Polşa və Portuqaliya kimi ölkələr seçilmişdir. Bu ölkələrdən ABŞ İnkişaf Agentliyinin ilk formalaşdığı ölkə olduğu üçün, Polşa və Portuqaliya Avropanın inkişaf səviyyəsinə görə orta səviyyəli ölkələr olduğu üçün, İngiltərə isə inkişaf etmiş Avropa ölkəsi olduğu üçün seçilmişdir.

Amerika Birləşmiş Ştatları: Dünyadakı ilk regional inkişaf agentliyi təcrübəsi “Tennessee Valley Authority (TVA)” ABŞ-da

müşahidə olunmuşdur. 18 may 1933-cü il tarixində kongresdə qəbul edilən regional inkişaf agentliyi haqqında qanun ilə ilk agentlik yaradılmışdır. Agentlik ucuz elektrik enerjisi istehsalı, gəmiçilik sektoru, sel basqınlarının nəzarəti kimi bir çox sahələri əhatə edirdi. XX əsrin 30-cu illərində regiondakı çaydan və onun potensial enerjisindən istifadə etmək məqsədilə bir neçə bənd inşasına başlanılmışdır. 40-cı illərdə, dünya müharibəsi ilə əlaqədar Agentliyin fəaliyyət istiqaməti və məqsədləri dəyişmişdir. Müharibə sənayesində ehtiyac duyulan hidroenerji istehsalı əsas prioritet hədəf kimi müəyyənlanmışdır. Bu dövrdə Agentlik tərəfindən 12 hidroelektrik layihə həyata keçirilmişdir. 50-ci illərdə Tenesse çayı üzərində min kilometrə yaxın kanal açılmışdır. Bu dövrdə Agentlik ən böyük elektrik enerjisi istehsalçısına çevrilmişdir. Nəticədə Tenesse vadisi qısa müddətdə bənzəri olmayan iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. 70-80-cı illərdə neft qiymətində dalğalanmalar agentliyə təsirsiz ötüşməmişdir. Enerji qiymətlərində azalma və inşaat xərclərinin artması, atom enerji sektorunda bir çox layihələrin bağlanması ilə nəticələnmişdir. 80-cı illərin sonu və 90-cı illərdə artan rəqabət agentliyi fəaliyyətində dəyişikliklər etməyə sövq etmişdir.

Hazırkı dövrdə Agentlik tərkibində 29 hidroelektrik stansiyası, 11 istilik elektrik stansiyaları, külək enerjisi ilə işləyən stansiyalar, metan qazı və günəş panelləri ilə fəaliyyətlərini davam etdirməkdədirlər. Agentlik qeyd edilən fəaliyyətləri ilə yanaşı, elmi araşdırmaları davam etdirməkdə və gələcəkdə daha mənfəətli və ekoloji cəhətdən təmiz elektrik enerjisinin istehsalı istiqamətində fəaliyyətinə davam etməkdədir.

Agentlik yaradıldığı gündən bugünədək region əhalisinin rifahının artırılması və iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə istiqamətlənmişdir. Dövlət və özəl sektorla müştərək fəaliyyət göstərməklə digər sənaye sahələrinin və regionun iş qüvvəsinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Agentliyin əməkdaşlıq çərçivəsində qeyd edilən köməyi bununla bitmir. Belə ki, agentliyin qazancı Regional İqtisadi İnkişaf Qurumları adı altında 7 əyalətdə (Tennessee, Alabama, Georgia, Kentucky, Misissipi, Cənubi Karolina və Virjinya) fəaliyyət göstərən sahibkarlara maliyyə dəstəyi göstərməkdədir. Agentlik şəxsi təşəbbüsü ilə Regional İqtisadi İnkişaf Qurumları çərçivəsində regional inkişaf

proqramları hazırlamış və bölgədəki şirkətlərə investisiya mənbəyi rolunu oynamış, dizayn, mühəndislik sahəsində texniki dəstək verməkdədir. (4)

İngiltərə: Ölkədə iqtisadiyyata liberal yanaşma uzun müddət regional inkişaf proqramı, bu sahələrə dövlət dəstəyi İngiltərə hökumətinin uzun müddət hədəfləri sırasında olmamışdır. Bu səbəbdən İngiltərədə regional inkişaf agentliklərinin yaranma və inkişaf tarixi elə də uzaq deyildir. Bu sahədə ilk fəaliyyət 1960-cı illərin əvvəllərində başlamışdır. 1964-cü ildə Regional planlama Qurumları, 1976-cı ildə isə Gəlir İnkişaf Agentliyi ilə Şotlandiya İnkişaf Agentliklərinin yaradılması ilə agentliklərin fəaliyyətinə başlanılmışdır. Hazırkı dövrdə qəbul edilən mənada regional inkişaf agentlikləri isə 90-cı illərin ikinci yarısında Əməkçi Partiyasının iqtidara keçməsi ilə yaradılmışdır.

Regionların idarəedilməsi məqsədilə yaradılan Agentliklər və regionlar, qurumlar iqtisadi məqsədli regionallaşmanın ünsürləridir. Bu fəaliyyət iqtisadi inkişaf səviyyəsini yüksəltmək, regionlararası fərqlilikləri azaltmaq və davamlı inkişaf hədəflərinə nail olmaq məqsədi güdür. Bu çərçivədə Əməkçi Partiyasının iqtidarı dövründə 9 yanvar 1998-ci il tarixində "Regional İnkişaf Agentliyi qanunu" qəbul edilərək agentliklərin hüquqi bazası formalaşdırılmışdır. Bu qanun ilə 8 regionda 8 fərqli Agentlik yaradılmış və hər birinin tabeliyində qurumlar formalaşdırılmışdır. Bu agentliklər 1 aprel 1999-cu il tarixindən fəaliyyətə başlamışlar. 3 oktyabr 2000-ci il tarixində isə London İnkişaf Agentliyi paytaxt bələdiyyəsinin yenidən formalaşdırılması əsasında 9-cu İnkişaf Agentliyi yaradılmışdır. Hər bir agentlik 1995-ci ildə yaradılan region idarə orqanlarının müəyyən etdiyi sərhad və qaydalar çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər. İngiltərədə fəaliyyət göstərən Agentliklər dövlət qurumu olaraq tanınmaqdadırlar.

İngiltərə İnkişaf Agentliklərinin yaradılması haqqında qanun təhlil edildikdə Agentliklərin məqsədləri və quruluşları ilə bağlı detallı məlumat əldə etmək mümkündür: nazirlik tabeliyində olmayan qurumlar olaraq yaradılan Agentliklər nazirlik qarşısında müəyyən öhdəliyə malikdirlər. Qanunun 4-cü maddəsində Agentliklərin məqsədləri ifadə edilmişdir:

- ✓ iqtisadi inkişafın təmin olunması;

- ✓ investisiya və rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması;
- ✓ məşğulluğun artırılması;
- ✓ bütün regionlarda tarazılı inkişafın təmin olunması;
- ✓ iş qüvvəsinin bilik və bacarıqlarının artırılması.

Mərkəzi hökumət və regional idarələr ilə əməkdaşlıq etməklə yanaşı Agentliklərin üzərinə bir çox vəzifələr qoyulmuşdur. İngiltərə Əməkdaşlıq və Kənd təsərrüfatının İnkişafı Komitəsinin (English Partnership and Rural Development Comitee) funksiyalarını üzərinə götürməklə yanaşı investisiyaların regional çərçivədə bölgüsü, inkişaf üçün mövcud infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və regionun reklamı kimi vəzifələri də icra etməkdədir. Logistika və turizm üzrə işlər aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilsə də bu sahədə məsləhət xidmətlərinin verilməsi də Agentliklərin vəzifələri siyahısına daxildir.

İngiltərədə agentliklərin əsas funksiyaları aşağıdakı kimi sıralana bilər:

- regional rəqabət və əməkdaşlıq çərçivəsində region iqtisadiyyatının canlandırılması;
- investisiyaları regionda paylaşdırmaqla maksimum fayda əldə etmək;
- regionlararası münasibətlərin inkişafı;
- Avropa Birliyinin regionların inkişafı məqsədilə yaratdığı fondların idarə edilməsində iştirak etmək;
- beynəlxalq və regional çərçivədə mühim sayılan investisiya layihələrində və investisiyaların regionda paylaşdırılmasında yaxından iştirak;
- dövlət büdcəsindən regional inkişaf üçün ayırmalardan istifadə planı üzrə aidiyyəti dövlət qurumlarına məruzə edilməsi;
- region sahibkarlarına dəstək;
- dövlət-özəl müştərək layihələrə yardım və işin asanlaşdırılması;
- texnologiya transferini asanlaşdırmaq, təşviq etmək;
- institutların sahibkarlarla əlaqələndirilməsi;
- regionun potensialını inkişaf etdirmək;
- regionun tarazılı inkişafını təmin etmək;
- region müəssisələrində innovasiya yatırımlarına dəstək.

Yuxarıda qeyd edilən funksiyalardan başqa Agentliklərin iştirakçısı olduğu siyasət və proqram alətləri isə bunlardır: Logistika, ətraf mühit və davamlı inkişaf, yüksək təhsil və ixtisasartırma, səhiyyə, turizm, mədəniyyət, idman və s. layihələr.

Qanunda agentliklərin iqtisadi inkişaf strategiya hazırlamalı olduğu qeyd edilmişdir. Belə ki, bu qanunun 7-ci maddəsində “agentliklərin məqsədlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində mütləq surətdə strategiyalar hazırlamalıdır” göstərilmişdir. Hazırlanacaq bu strategiyalar ölkənin planlarına, iqtisadi hədəflərinə və qanunla müəyyən edilmiş bir sıra prioritetlərə uyğun olmalıdır.

İngiltərə Agentliklərinin rəhbəri aidiyyəti dövlət qurumunun başçısı tərəfindən təyin edilir. 8-15 nəfərlik idarə heyəti fərqli sahələrdən təyin olunmuş şəxslərdən təşkil olunmuşdur. İdarə heyətində heyətin 25%-ni keçməməklə məclis üzvləri və ən azı üç qadın olmalıdır. Bununla yanaşı ən azı bir nümayəndənin kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssis olması və o regionun nümayəndəsi olması şərti mövcuddur. İdarə heyətinin tərkibi 3 illik seçilir.

Agentliklər hədəflərini icra edərkən ona tabe olaraq fəaliyyət göstərən region daxilində müxtəlif bölgələrdə bir neçə bölgə qurumlarından istifadə edirlər.

Agentliklərin əsas maliyyə mənbəyi aidiyyəti dövlət qurumları, nazirliklərdir. Bununla yanaşı agentliklərin öz fəaliyyətləri nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər, eləcə də Avropa fondlarından ayırmalar da digər maliyyə mənbələri kimi istifadə edilməkdədir.

Lakin İngiltərədə müvafiq qanunvericiliklə yaradılan Agentliklərə mənfə yanaşmalar da mövcuddur:

➤ İnkişaf Agentliklərinin regionlar tərəfindən fərdi inkişafa yönəlməsi siyasi mənada federalizmə gətirib çıxara bilər, eləcə də bürokratiyanın artması, bölgələrin mərkəz kimi Londonun deyil Brüsselin qiymətləndirməyə başlaması ehtimalı;

➤ Agentliklərin yaradılması keçən dövrdə planlaşdırıldığı kimi inkişaf bərabərsizliyinin aradan qaldırılmaması və bölgələr arasında müəyyən gərginliklərin yaradılması müşahidə olunmuşdur;

➤ Agentliyin fəaliyyətinin çoxşaxəli olması, yarı dövlət orqanı olması görülən işlərin yoxlanılmasında bürokratik çətinliklər yaratmaqdadır və nəzarət mexanizmi zəifdir;

➤ birbaşa siyasi öhdəliyi olmayan Agentliklərə vacib qərar vermə, xalqdan toplanan vergilərdən maliyyə mənbəyi kimi istifadə etmə hüququ olması müzakirələrə səbəb olmaqdadır.

➤ regional inkişaf Agentliklərinin fondlardan ayırmalar əldə etmək üçün rəqabətinə Avropa Birliyi fondlarında bürokratiyanın yaranması səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən Brüsseldə ofislər açmaq fondlardan ayırma əldə etmək üçün layihələr hazırlanması və bu layihələrin hamısı qəbul olunmasa da bütün layihələrin hazırlanmasına çəkilən xərclərin dövlət büdcəsindən ödənilməsi;

➤ Agentliklərin əsas sərmayə və sənaye yönümlü olması regionda digər sahələrə xüsusilə, ənənəvi fəaliyyət sahələrinə və kənd təsərrüfatı sahələrinə marağın azalması ilə nəticələnmişdir;

➤ dövlət büdcəsindən maliyyələşən və region xalqının aqibətiylə bağlı qərar vermək hüququ olan agentliklərə xalqın nəzarət sisteminin olmaması digər neqativ amil kimi ifadə edilir.

İngiltərədə Agentliklərin performansları daim müzakirə edil-məkdədir. Belə ki, regionlar arasında bərabərsizliyin ən yüksək olduğu ölkələrdən biri sayılan İngiltərədə bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə yaradılan agentliklər problemi həll etmə-məklə yanaşı hətta uçurumun böyüməsinə səbəb olmuşdur.

K.Morgan öz araşdırmalarında İngiltərənin şimal və cənub bölgələri arasındakı inkişaf fərqlərinə diqqət çəkmişdir. Belə ki, o 1997-ci ildən bugünədək ən yaxşı nəticələrə malik 3 Agentliklə, ən pis nəticələrə malik Agentliklərin göstəriciləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir və rəqabət indeksində fərqin 30%-dən artıq olduğu müəyyənləşmişdir. Belə ki, inkişaf Agentliklərin yalnız iqtisadi inkişafı zəif olan regionlarda deyil bütün regionlarda yaradılması, onsuz da sürətli inkişaf səviyyəsi, böyük həcmli maliyyə kapitalına çıxışı olan, ixtisaslı kadri, müasir texnologi-yanın çox olduğu regionların daha da güclənməsinə və fərqin daha da artmasına səbəb olmuşdur.

B.Robson yaradılan Agentliklərin zəngin bölgələrin ink-ışafını daha da sürətləndirdiyi halda, yoxsul bölgələrin inkişafına əhəmiyyətli təsir etmədiyini qeyd etmişdir. Eyni zamanda in-vestorların öz mənfəətlərini güdməsi və bu səbəbdən inkişaf etmiş regionlara yönəlməsi fərqin artmasını şərtləndirən digər

amildir. Bunların nəticəsidir ki, şimal bölgəsinə məxsus regionların illik iqtisadi artımı 2,3 % olduğu təqdirdə, cənub bölgəsində bu göstərici 5,1% təşkil etməkdədir.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdim ki, İngiltərədə yaradılan Regional İnkişaf Agentlikləri gözlənilən bərabər-sizliyin aradan qaldırılması məqsədini tam olaraq reallaşdırmasa da, regionalrın iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. (6)

Portuqaliya: Avropa İttifaqının üzvlərindən nisbətət zəif iqtisadi inkişafa malik Portuqaliyada Regional İnkişaf Agentliklərinin yaradılması prosesinə 19 mart 1999-cu il tarixində 88 nömrəli qərarın təsdiq olunması ilə başlanılmışdır. Agentliklərin yaradılmasında əsas məqsəd regional bölmələrdə, xüsusilə kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatda daha mühüm rol oynadığı bölgələrdə inkişaf siyasəti və strategiyası çərçivəsində iqtisadi, sosial və mədəniyyət sahələrində daha yüksək artıma nail olmaqdır.

Avropa Regional İnkişaf Fondu və Portuqaliya hökumətinin maliyyə dəstəyi ilə İQADE (İnkişaf Agentliklərinin təsnifatı və fəaliyyət sahələrinin müəyyənləşməsi) layihəsi (I və II) həyata keçirilməyə başlandı. İQADE I layihəsi, müştərək texniki və idarə sistemi ilə strateji güc birliyi çərçivəsində 22 fərqli dövlət və özəl qurumların dəstəyi ilə başlanılmış bir layihədir. Bu layihələr İnkişaf Agentliklərinin fəaliyyətə başlamasında ilk addımlar olaraq dəyərləndirilir.

Agentliklərin əksəriyyəti (10 inkişaf Agentliyi) İQADE I layihəsi əsasında yaradılmış, sadəcə 3 Agentlik (ADERAM, ADERDOURO və İNOVARTEJO) İQADE II layihəsi dövründə yaradılmışdır.

Portuqaliyadakı İnkişaf Agentliklərinin yarısı mənfəət məqsədi güdməyən qurumlar olduğu halda digər yarısı anonim şirkət xüsusiyyətinə malikdir. Son dövrlərdə yaradılan Agentliklər isə ümumiyyətlə anonim şirkət xüsusiyyətinə malikdirlər. Lakin Agentliklər hüquqi quruluşu ilə əlaqədar dövlət yönümlü, mənfəət məqsədi güdməyən quruma çevrilməkdədirlər.

Ölkədə agentliklər əsas şimal və mərkəz bölgələrdə qurulmuş, cənubbölgələrində isə 2 Agentlik (Alentejo və Algavre) fəaliyyət göstərməkdədir.

Portuqaliya İnkişaf Agentliklərinin ortaq profilinə baxdıqda

ağırlığın 63 %-i özəl xüsusiyyətə malik Agentliklərin payına düşdüyünü görə bilərik. Digər hissə isə 24 % bölgə idarə qurumları, 12 % digər dövlət qurumları, 2 % isə mərkəzi idarə orqanlarının əlində cəmləşmişdir.

Agentliklərin fəaliyyət göstərdiyi regionlar demoqrafik baxımdan bir-birindən fərqlənəndirlər. Belə ki, Primus, CDR və Globalgarve Agentlikləri fəaliyyət göstərdikləri regionun əhalisinin çoxluğu və aktivliyi səbəbindən daha çox xidmət sektoru prioritet kimi seçilmişdir. ADREVA, ADRVC və ADREDV İnkişaf Agentlikləri isə regionun sənaye təamyyəllü olması ilə bu sektora daha çox üstünlük verilməkdəirlər. AFERDOURA və ADRAT inkişaf Agentliklərinin fəaliyyət göstərdikləri bölgələrdə isə kənd təsəsrüfatı sektorunun aparıcı olduğu müşahidə edilməkdədir.

Portuqaliya ərazisində yaradılan Agentliklərin əsasən iqtisadi inkişafdan geri qalmış ərazilərə istiqamətləndiyi, lakin bölgələrin bir-birindən fərqlənən ənənələr, demoqrafik göstəriciləri kimi amillər bu Agentliklərin fəaliyyət istiqamətlərinin və hədəflərinin bir-birindən fərqləndiyini deyə bilərik. Eləcə də, Agentliklərin idarə sisteminin mərkəzi idarə sistemindən çox özəl şirkətlərə bağlı olduğu müşahidə edilmişdir. (7)

Polşa: Avropa Birliyinin şərq dövlətlərindən olan Polşa SSR-i dağılıdıqdan sonra yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Keçmiş sosialist dövlətlərinin keçid dövrü ərzində Avropa Birliyinə və yenə bu çərçivədə liberal iqtisadiyyata yönəlməsi bu ölkələrin iqtisadi, sosial və siyasi quruluşlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər yaratmışdır. Liberal iqtisadi sistemə yeni daxil olan bu ölkələrin həm beynəlxalq investisiyanın yeni ölkələrə qoyuluşunda, həm də Avropa İttifaqına uyğunlaşdırılma prosesində regional inkişafın təmin olunması üçün idarəetmə formalarında əhəmiyyətli dəyişikliklər gerçəkləşmişdir. Polşada bu siyasət çərçivəsində atdığı ən önəmli addım regional inkişaf Agentliklərinin yaradılması olmuşdur.

Polşa Avropa Birliyinə üzv olmağa başlayarkən sistem olaraq mərkəzlə əlaqəli 49 “voivodship” (bölgə)-dən təşkil olunmuşdu. Lakin üzvlük üçün danışıqlar prosesində bu sistemdə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, 49 bölgə yenidən formalaşdırılmış və sayı 16-ya qədər azaldılmışdır. Qeyd edilən

idarə sistemi mərkəzləşmiş sistemdən fərqli olaraq bölgələrdə rəhbərlərin seçimlə müəyyənləşdiyi hökumətin yaranması ilə şərtlənir. Voivodship Parlamenti adlanan bu məclislər bölgə səviyyəsində qərar qəbul edən orqan olaraq xarakterizə edilə bilər.

Polşada regional inkişafı ilə bağlı bölgə səviyyəsində 3 qurumdan bəhs etmək olar. Bunlar, Marshall İdarəsi, Voivodship İdarəsi və Regional İnkişaf Agentlikləridir. Ölkədə regional inkişafı şərtləndirən 70-ə qədər agentlik fəaliyyət göstərməkdədir. Burada Agentliklər xüsusi şirkət formasında fəaliyyət göstərirlər. Mənfəət hədəfləməyən bu qurumların ticarət hüququna tabe olmaları bir sıra problemlər doğurmaqdadır. Dövlət qurumu statusunda olmamaları bu qurumlar digər dövlət qurumları ilə münasibətlərdə də müəyyən problemlər yaratmaqdadırlar. Qeyd olunan problemlər hökuməti İnkişaf Agentliklərinin statusunda müəyyən dəyişikliklər etməyə vadar etmişdir. Bu istiqamətdə 90-cı illərin əvvəllərində Agentliklər dərnək və fondlar qanunvericiliyi çərçivəsində səhmdar cəmiyyətlər formasında fəaliyyətlərinə başladılar. Lakin qısa müddət sonra belə bir sistemin fəaliyyəti məhdudlaşdırdığı və bürokratiyanı artırdığı müşahidə olundu. Bu səbəbdən şirkət sisteminin seçilməsi və axsayan tərəflərin aradan qaldırılması üzrə müvafiq işlər görülməyə başladı.

Polşada regional inkişaf Agentliklərinin funksiyalarını həyata keçirən 3 əsas qurum mövcuddur: Polşa Regional İnkişaf Agentliyi (PARD), Sənaye İnkişafı Agentliyi (İDA) və Regional İnkişaf Agentliyi Beynəlxalq Birliyi. İDA İnkişaf Agentliklərinin investisiya ortağıdır. Regional İnkişaf Agentliyi Beynəlxalq Birliyi isə Agentliklər üçün müxtəlif fəaliyyətlər həyata keçirməkdədir (təhsil, ixtisasdəyişmə və s.).

1991-ci ildə meydana çıxan və əhəmiyyətli bir hissəsi də 1993-cü ildə yaradılan İnkişaf Agentliklərinin 43 %-i voivodşiplərin, 23%-i bölgə idarələrinin, 20%-i PARD, 7 %-i bölgə komitələrinin və 7 %-i digər qurumların itəşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Agentliklərin əsas hissədarlarının isə 21%-i investorlar, 19 %-i bölgə idarələri, 14%-i Voivodşiplər, 12%-i banklar, 12 %-i İDA, 11 %-i vəqflər, 4%-i sənaye və ticarət evləri, 7 %-i digər mənbələrdən təşkil olunmuşdur. Qeyd olunan göstəricilərə baxdıqda Polşada Agentliklər

bölgə və özəl təşkilat yönlü olduğu fikrinə gəlmək olar. (7)

Polşa Agentliklər yaradılma ərafəsində bir çox problemlə üzləşmişdir. Maliyyə mənbələrinin azlığı, bölgədə varlı təbəqənin Agentliklərə təsir imkanının yüksək olması, regionlarda müvafiq bilik və bacarığa, eləcə də bu sahədə iş təcrübəsinə malik iş qüvvəsinin çatışmazlığı əsas problemlərdəndir.

Polşadakı İnkişaf Agentliklərinin fəaliyyətini daha aydın görmək üçün onların maliyyələşməsi, insan resursları, fəaliyyət istiqamətləri və funksiyalarını təhlil edək.

İnsan resursları: Polşa İnkişaf Agentliklərində çalışanların sayı orta hesabla 19 nəfərdir. Araşdırmalara görə Agentliklərin böyüklüyü ilə çalışanların sayı arasında əlaqə olduğu müəyyən edilmişdir. Agentliklərdə işləyənlərin əsas hissəsi mühəndis, iqtisadçı, hüquqşünas və dizayner ixtisasına malik insandır.

Fəaliyyət istiqamətləri: Bölgənin yerli və xarici investora tanıtılması və bu yolla sərmayenin bölgəyə çəkilməsi, məsləhət xidmətləri kimi bir sıra vəzifə daşıyan Agentliklər bu baza fəaliyyətlərindən başqa maliyyə problemlərinin aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif gəlir gətirəcək fəaliyyətlərlə də məşğul olurlar. Xidmət, istehsal və ticarət sektorlarında öz işlərini həyata keçirməklə, digər firmalarla əhəmiyyətli səviyyədə rəqabət aparırlar. Bununla yanaşı, sərgilər təşkil edərək, sərbəst ticarət və istehsal zonaları, texnoparklar və daxili dəstək mərkəzləri yaradaraq regionun iqtisadiyyatını, ticarət qabiliyyətini yüksəltmək, inkişaf etdirmək kimi əhəmiyyətli vəzifələri də öz öhdələrinə götürmüşlər.

Nəticə

Regional İnkişaf Agentliklərinin tarixi inkişafına və hansı əsasda yaranmasına baxıldıqda (xüsusilə, Avropada tətbiqinə baxıldıqda) "regionallaşdırılmış dövlət" siyasəti aparıldığını görə bilərik. Agentliklərin iqtisadi fəlsəfəsinə baxıldıqda isə post-fordist cərəyanının təsirləri hiss edilir. Elastik istehsal sistemi və müasir texnologiyalara söykənən bu qurumlar, Agentlik sistemi çərçivəsində olmaqla və elastik-dinamik fəaliyyət strukturuna malik, rəqabət gücü yüksək olan kiçik və orta sahibkarlığı region

iqtisadiyyatında əhəmiyyətini yüksəltmək istiqamətində dəstəkləyir. Lakin, bu müəssisələrin çox məşğulluq yaratmaması, bahalı müasir texnologiyalardan istifadə imkanlarının məhdud olması Agentliklərə yanaşmanı birmənalı etmir.

Aparılan araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Agentliklərin yaradılmasında əsas məqsəd regionlar arası iqtisadi bərabərsizliyi aradan qaldırmaq və investisiya qoyuluşlarının həcmi artırmaq istiqamətində dövlət siyasətini həyata keçirməkdir. Lakin, xüsusilə Avropa Birliyindəki təcrübəyə baxıldıqda bu regionlar arası bəzən iqtisadi fərqləri artırır və ya “dövlət” daxilində “çox dövlət” problemi yaradır.

İngiltərədə yaradılan Agentliklər bölgələrdə iqtisadi artım sürətini əvvəlki illərə nisbətən daha da yüksəltdir. Lakin şimal və cənub arasında iqtisadi uçurum daha da dərinləşmişdir. İngiltərə təcrübəsindən çıxarılan əsas nəticədən belə qənatə gəlmək olur ki, Agentliklərin homogen şəkildə bütün regionlarda qurulmasına ehtiyac yoxdur. İnkişaf etmiş regionla zəif inkişaf etmiş regionda yaradılacaq Agentliklərin eyni olması ümumilikdə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına xidmət etsə də, regionlararası fərqləri daha da artıracaqdır. Belə ki, inkişaf etmiş regionda Agentliyin qurulmaması və ya az inkişaf etmiş regionlarda yaradılacaq Agentliklər vasitəsilə bölgə sahibkarlarına daha çox dəstəyin göstərilməsi İngiltərə probleminin ölkəmizdə Agentliklərin yaradılacağı təqdirdə meydana çıxmamasına şərait yarada bilər.

Müxtəlif ölkələrin təcrübələri dəyərləndirilərkən əsas məqsəd, İnkişaf Agentlikləri üçün ümumi çərçivə müəyyənləşdirərək, müsbət və mənfi tərəfləri ilə İnkişaf Agentliklərinin strukturu, fəaliyyət istiqamətləri araşdırılaraq alınan nəticənin Azərbaycanda İnkişaf Agentliyi yaradılması istiqamətində işlər aparılarkən mənbə rolunu oynamasını göstərməkdir.

Ədəbiyyat

1. Halkier, Henrik, Damborg, Charlotte and Danson, Mike, 1998, "Regional Development Agencies in The New Europe" in Regional Development Agencies in Europe, Jessica Kingsley, London.
2. EURADA, 1999 "Creation, Development and Management of RDAs", Brüssel.
3. "Regional İnkişaf Agentliklərinin quruluşu, koordinasiyası və əlaqələri" haqqında qanun. 25.01.2016-cı il tarixli, 5449 nömrəli.
4. <http://www.tva.com/abouttva/history.htm>
5. Neslihan Künye, 2014, "Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Bölgelelerin ekonomilerine katkıları: panel veri uygulaması", Ankara.
6. <http://www.nationalarchives.gov.uk>.
7. R. Salvador, R.P. Juliano, Jorge Ferreira, 2000, "Regional Development Agencies in Portugal", Lissabon.
8. G. Gorzelak, M. Kozak, W. Roskowski. 1998. London. "Regional Development Agencies in Poland"

Анализ структуры агентств регионального развития на основе мирового опыта

М.Османов

Резюме

В большинстве стран экономические и социальные мероприятия сосредоточены вокруг природного центра создал региональных диспропорций и неравенства. Агентства регионального развития регулируется политикой, используемых для ликвидации неравенства. Причины необходимости создания Агентств, их структура, направления деятельности, опыт ряда стран и возможность создание в Азербайджане была исследована в статье.

Ключевые слова: агентства регионального развития, региональная политика, региональное неравенство.

Analysis of the structure based on the world countries' experiences of Regional Development Agencies

M.Osmanov

Abstract

In the most countries economic and social activities focused around a natural center created regional disparities and inequality. Regional Development Agencies are governed by the policies used to eliminate inequality. The reasons making necessity establishment of Agencies, their structure, several countries' experiences and creating opportunities in Azerbaijan was investigated in the article.

Key words: Regional Development Agencies, regional policy, regional inequality.

ƏHALİNİN FASILƏSİZ KEYFİYYƏTLİ İÇMƏLİ SU, KANALİZASIYA ŞƏBƏKƏSİ, QAZ, ELEKTRİK ENERJİSİ TƏCHİZATININ YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN İSLAHATLARIN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Tahirə Məmmədova

AMEA İqtisadiyyat Institutunun böyük elmi işçisi

Xülasə

Məqalə əhalinin fasiləsiz keyfiyyətli içməli su, kanalizasiya şəbəkəsi, qaz, elektrik enerjisi təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən islahatların əsas istiqamətlərinə həsr olunmuşdur.

Açar sözlər: *fasiləsiz, keyfiyyətli, enerji təhlükəsizliyi, qaz, ətraf mühitin qorunması.*

Azərbaycan dinamik inkişaf dövrünü yaşayır. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra, dövlət proqramları həyata keçirilən çərçivədə, Bakı şəhəri, Abşeron yarımadası, eləcə də region və rayon mərkəzlərində infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin daha keyfiyyətli kommunal xidmətlərlə, o cümlədən su, kanalizasiya şəbəkəsi, qaz, elektrik enerjisi təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində, yeni layihələr, yeni proqramlar təsdiq edilmişdir.

Proqramların əsas istiqamətlərindən biri əhalinin fasiləsiz keyfiyyətli içməli su ilə təchiz edilməsi və onlara göstərilən kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasıdır. "Azərbaycan Respublikasında Ekoloji Cəhətdən Dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa" dair milli proqram, "Azərbaycan Respublikasında Ekoloji Vəziyyətin Yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010 cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı," "Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramı" "Azərbaycan Respublikasının davamlı iqtisadi inkişafında xidmət sahələrinin rolu" haqqında fərmanın icrasına başlanmış və hazırda kommunal xidmətlər sahəsinin və ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinin təmin edilməsi davamlı və sabit inkişafın ayrılmaz hissəsi hesab olunur. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" nın başlıca məqsədi ölkədə

qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və regionların inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsidir. Proqramda müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə nail olunması üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhalinin kommunal xidmətlərlə içməli su təchizatı, kanalizasiya şəbəkəsi, qaza, elektrik enerjisinə olan tələbatın vaxtında ödənilməsi və daha da yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulur. Əhalinin gündəlik tələbatının ödənilməsi məhz mənzil-kommunal xidməti işçilərinin işinin effektiv təşkilindən birbaşa asılıdır. Mənzil-Kommunal və Təsərrüfat Xidməti (sonradan MKTX adlandırılacaq) əhalinin yaşamaq tələbatını, onun sağlamlığını, normal həyat fəaliyyətini təmin edən, mənzil təminatı və mənzil şəraiti, sosial və iqtisadi amillərlə bağlı olan sahədir. Buraya su, kanalizasiya şəbəkəsi, elektrik enerjisi, qaz və digər xidmətlərin keyfiyyət göstəriciləri daxildir və bu göstəricilərin hansınınsa olmaması ya da vaxtında verilməməsi məişət çətinliklərinin yaranmasına və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Məlumdur ki, hazırda Abşeron yarımadasında sürətli urbanizasiya və şəhərsalma prosesi gedir, yeni yaşayış massivləri yaradılır. Ölkə əhalisinin, demək olar ki, yarısı Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasında yaşayır.

Bu gün ölkənin su təchizatı və kanalizasiya infrastrukturunun yaxşılaşdırılması dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə bütün infrastruktur sahələrinin inkişafı ilə bağlı dövlət siyasəti həyata keçirilir. Belə ki, regional iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə klaster yanaşma tətbiq olunmaqla, iqtisadi rayonların mövcud sosial-iqtisadi vəziyyəti təhlil edilmiş, hər bir iqtisadi rayon üzrə diversifikasiya əmsalları hesablanmış, regionların inkişaf reytingləri tərtib olunmuş və iqtisadi potensialın səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparılıb, müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

İçməli su təchizatı və kanalizasiya şəbəkəsinin vahid idarəetmə sisteminin yaradılması məqsədi ilə cənab Prezident 2004-cü il iyun ayının 11-də, Bakı şəhərində dünya standartlarına tam cavab verən "Azərsu" ASC laboratoriyası yaradılması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Burada əsas məqsəd paytaxta daxil olan içməli suyun keyfiyyətini daim nəzarətdə saxlamaqdan

ibarət idi. Belə ki, istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulan yeni mərkəzi laboratoriyanın köməyi ilə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının içməli su ilə bağlı tələb etdiyi 75-dək parametri öyrənməyə imkanı olacaq. Bununla yanaşı gələcəkdə həm içməli suyun, həm də çirkab suların hərtərəfli, kompleks yoxlanılması məhz bu laboratoriyada həyata keçiriləcək. Bütün bunları və gələcək perspektiv inkişafı nəzərə alan “Azərsu” ASC Bakı və Abşeron yarımadasının içməli suya olan tələbatının ödənilməsi üçün Ceyranbatan Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin imkanlarının artırılmasını vacib sayır. Bildiyimiz kimi, Abşeron yarımadasının kənd və qəsəbələrinin əksəriyyətində su təchizatı sistemi qismən mövcuddur. Bu gün qarşıda duran başlıca vəzifə bütün yaşayış məntəqələrində içməli su və kanalizasiya şəbəkəsini standartlara uyğun yaratmaqdan ibarətdir. Belə ki, 2011-ci ilin 8 sentyabr tarixində “Azərsu”ASC Ceyranbatan Sutəmizləyici Qurğular Kompleksində ən müasir texnologiyaya uyğun ultrasüzgəcli sutəmizləyici qurğunun inşasına başlamışdır. Həmin gün, su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması layihəsinin təməli Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri Gəncədə də qoyulub. Bu layihə Almaniyanın KfV bankının krediti və İsveçrənin SECO təşkilatının qrantı hesabına reallaşdırılıb. Qeyd edək ki, dövlət büdcəsi hesabına və beynəlxalq maliyyə qurumları ilə birgə maliyyələşdirilən layihələrin icrası davam etdirilir. Dövlət başçısının əhaliyə 24 saat fasiləsiz və keyfiyyətli içməli su verilməsi ilə bağlı sərəncamı ilə əlaqəli, respublikanın bütün bölgələrində tikinti-quraşdırma işləri davam etdirilir. Hazırda “Azərsu” ASC-nin sifarişi ilə 24 rayonda icra olunan layihələr üzrə belə kəndlərin sayı 350-dən çoxdur. Şəhər mərkəzlərindən, su mənbələrindən və magistral xətlərdən uzaqda yerləşən kəndlər üçün fərdi layihələr hazırlanıb həyata keçirilir. Abşeron yarımadasının mərkəzləşdirilmiş su təchizatı sisteminə qoşulmayan qəsəbələrini içməli su ilə təmin etmək məqsədilə Ceyranbatan-Balaxanı-Qala magistral kəməri qısa müddətdə tikilərək 2013-cü ilin avqust ayında istifadəyə verilmişdir. Kəmərin istifadəyə verilməsi nəticəsində 20-dək qəsəbənin içməli su təchizatı əsaslı şəkildə yaxşılaşmışdır. Layihənin davamı olaraq Zirə və Pirallahı qəsəbələri istiqamətində yeni magistral xəttin tikintisi davam etdirilir. Onu da qeyd edək ki, maqistral suxətti boyunca iritutumlu anbarların

bir hissəsinin tikintisi yekunlaşıb, bəzi anbarların inşası davam etdirilir.

Əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə ölkəmizdə əhalinin keyfiyyətli içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. 2007-2014-cü illərdə 20 rayonun 272 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmış, daha 48 yaşayış məntəqəsində belə qurğuların quraşdırılması işləri aparılır. Bununla da icra edilməkdə olan layihələr hesabına 320 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmaqla, keyfiyyətli içməli su ilə təmin edilmiş əhalinin sayı 500 mini ötmüşdür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, əhalinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirləri davam etdirmək məqsədi ilə Kür və Araz çaylarının sularından, habelə digər su mənbələrindən istifadə edən ölkə əhalisinin keyfiyyətli içməli su ilə təmin edilməsi məqsədi ilə Ağsu, Füzuli, Göyçay, İmişli, Kürdəmir, Qax, Sabirabad, Şəki, Ucar və Zaqatala rayonlarının 40 mindən çox əhalisi olan 50 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğuların quraşdırılması üçün 2015-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə 5,0 (beş) milyon manat ayrılıb. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Abşeron rayonunda 2015-ci il oktyabrın 28-də "Azərsu" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Ceyranbatan Ultrasüzgəclli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin açılışı olub. Ceyranbatan Ultrasüzgəclli Sutəmizləyici Qurğular Kompleksində emal olunmuş suyun optimal paylanması məqsədilə relyef baxımından hündürlükdə yerləşən anbarlardan və qurğudan anbara qədər magistral kəmərdən təşkil olunmuşdur. Nəticədə, indiyə qədər içməli sudan əziyyət çəkən, kanal və çay sularından istifadə edən 60 mindən artıq insan dayanıqlı su təchizatı ilə təmin edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ultrasüzgəclli sutəmizləyici qurğuların inşası dünyada tamamilə yeni bir sahədir. Demək olar ki, Ceyranbatanda tikilən qurğu məhsuldarlığına görə dünyanın ən iri sutəmizləyici qurğusudur.

Təhlil etsək görürük ki, hazırda Moskva şəhərində 250 min kubmetrlik, Almaniya da isə 80 min kubmetrlik, Türkiyədə 48 min kubmetrlik qurğular mövcud olduğu halda, Ceyranbatan sutəmizləyici qurğusunun sutkalıq gücü 520 min kubmetr təşkil edir. Bu yeni texnologiyanın tətbiqi ilə suyu bakteriyalardan tam təmizləmək mümkündür. Bu gün “Azərsu” ASC-də işlərin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə, material və avadanlıqların seçilməsinə xüsusi fikir verilir. Həyata keçirilən layihələrdə Avropa ölkələrində və Türkiyədə istehsal olunan avadanlıq və qurğulardan istifadə edilir. Artıq Bakıda yeni tunellər Almaniya istehsalı olan avadanlıqlarla qazılır. Sifarişlərimizi Türkiyənin bu sahədə ixtisaslaşmış, eləcə də qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edən yerli şirkətlər yerinə yetirir. Layihələrin həyata keçirilməsi üçün su təchizatı və kanalizasiya sistemləri sahəsində tanınmış şirkətlərin məsləhət xidmətlərindən istifadə olunur. Layihələrin yüksək keyfiyyətlə işlənməsi üçün “Azərsu” ASC-i nəzdində xüsusi layihə ekspertiza qrupu yaradılıb və bu qrupa xarici mütəxəssislər də cəlb olunub. Eyni zamanda Azərbaycan mütəxəssisləri təcrübə toplamaq üçün Türkiyə, Almaniya, Fransa, Hollandiya, Rusiyaya ezam olunurlar. “Azərsu” ASC-nin rəhbərliyi kadr potensialının gücləndirilməsinə də xüsusi önəm verir. Artıq gənc mütəxəssislərin seçimi aparılıb və onları təcrübə keçmək üçün xarici ölkələrə göndəriblər. Bununla yanaşı, “Azərsu” ASC-də Təlim Tədris Mərkəzinin yaradılması istiqamətində işlərə başlanılıb. Bütün bunlar yeni texnologiya əsasında qurulan su təchizatı və kanalizasiya şəbəkələrinin gələcəkdə normal istismarını aparmaq üçün edilir. Kadr hazırlığı və təlimlərin keçirilməsi “Azərsu” ASC-nin prioritet vəzifələri olaraq qalır. 2014-ci ilin 9- ayı ərzində müxtəlif sahələri əhatə edən 46 təlimdə 2050 işçi iştirak etmişdir. 2014-cü il regionlarda təlimlərin keçirilməsi daha məhsuldar nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır. Fransanın SUEZ Environnement şirkəti ilə imzalanmış saziş çərçivəsində qarşıdakı 5ildə 38 peşə və ixtisas üzrə 4500 işçi təlimlərə cəlb olunub. Eyni zamanda perspektivdə təlimlərin keyfiyyətli təşkil edilməsi məqsədilə bu mərkəzdə 250 təlimçi hazırlanacaq. 2014-cü ilin aprelində İkinci Xəzər Beynəlxalq Su Texnologiyaları Sərgi və Konfransının keçirilməsi, “Asan xidmət” mərkəzlərində “Azərsu” ASC-nin bəzi müştəri xidmətlərinin təşkili həyata keçirilmişdir. “Azərsu” ASC-nin qarşısında duran həlli vacib məsələlərdən

biri də məhz Bakının kanalizasiya şəbəkəsinin yenidən qurulmasından ibarətdir. Tullantı sularının axıdılması istiqamətində layihələr 2011-ci ildən həm paytaxtda, həm də bölgələrdə başlanıb. Bakı şəhərində uzun müddət istismarda olan və yararsız vəziyyətə düşmüş xətlərin bir hissəsi dəyişdirilmiş, yeni kanalizasiya xətləri, kollektorlar çəkilmiş və hazırda bu sahədə işlər davam etdirilir. Azərbaycanda 2035-ci ilədək kanalizasiya infrastrukturunun və yağış sularının idarə olunması sistemlərinin qurulmasına 10 mlrd. dollar sərmayə yatırılacaq. Belə ki, «Azərsu» bu işlərin həyata keçirilməsi üçün Master Plan hazırlayıb. Bu plana uyğun olaraq 6 min km içməli su xətti, 7 min km kanalizasiya xətləri çəkilməli, kanalizasiya sularını kənarlaşdırmaq üçün təqribən 140 km uzunluğunda kollektor tunelin inşa edilməsi, 1,3 mln. kubmetr həcmi olan 80 su anbarının tikintisi, Abşeron yarımadasında ümumi gücü 1,3 mln. kubmetr olan 11 su təmizləyici qurğunun inşası nəzərdə tutulur. Hazırda bu işlərin həyata keçirilməsi üçün Master Plana əsaslanan iş icra proqramları hazırlanır. Belə ki, Xırdalan-Xocasən, Bilgəh-Pirşağı, Dərnəgül-Bakıxanov-Qaraçuxur-Zığ, Bayıl-Bibiheybət tunel tipli kanalizasiya kollektorlarının tikintisi davam etdirilir. Qeyd edək ki, bu kollektorlar xüsusi tunel qazan maşın və mexanizmlər vasitəsi ilə tikilir və bu zaman yerüstü obyektlər inşaat işləri üçün heç bir problem yaratmır. Ötən əsrin 70-ci illərində Bakının kanalizasiya şəbəkəsi yaradılarkən bütün çirkab sularının Hövsan Aerasiya Stansiyasına yönəldilməsi əsas götürülmüşdü. Şəhərin hazırkı inkişaf planı və işlənən Master Plan yaranan çirkab sularının bir hissəsinin şəhərin Qərb hissəsinə yönəldilməsinin məqsədəuyğun olduğunu göstərir. Hazırda paytaxtın qərb hissəsində yaranan çirkab sular şəhərin, demək olar ki, mərkəzindən keçirməklə tamamilə əks istiqamətə nasoslardan istifadə etməklə böyük enerji sərfiyyatı hesabına Hövsan Aerasiya Stansiyasına ötürülür. «Azərsu» ASC sözügedən problemin həlli istiqamətində konkret işlərə başlayıb. Bu məqsədlə Lökbatan dairəsi yaxınlığında məhsuldarlığı sutkada 400 min kubmetr olacaq yeni təmizləyici qurğunun inşasına başlanılıb. Bununla da Xırdalan şəhərinin və ətraf ərazilərin çirkab sularının Lökbatan təmizləyici qurğusuna ötürülməsi təmin olunaçaq. Bundan əlavə, Böyükşor gölü yaxınlığında yerləşən 4 saylı kanalizasiya nasos stansiyasından şəhər istiqamətinə qaldırılan

çirkab suları da yeni tikiləcək tunel vasitəsilə özüaxımlı rejimdə olmaqla bu qurğuya yönələcək. 2013-cü ildə Hövsan Aerasiya Stansiyasında həyata keçirilən əlavə tədbirlər nəticəsində dənizə axıdılan suyun texniki göstəriciləri normalara uyğunlaşdırılmış, emalı ilə bağlı son texnologiya tətbiq olunmuşdur. Xəzər dənizinə Novxanı-Sumqayıt sahil zonasından axan çirkab suların qarşısını almaq məqsədilə uzunluğu 15 km olan kanalizasiya kollektoru tikilib istifadəyə verilmişdir. Bununla da Novxanı-Sumqayıt çimərliklərinin çirkənməsinin qarşısı alınmışdır. Kür sutəmizləyici qurğularının imkanlarından istifadə edərək Şirvan-Muğan və Saatlı-Sabirabad qrup su kəmərləri layihələndirilmiş və real işlərə başlanılmışdır. “Azərsu” ASC-nin balansında olan paytaxt üzrə bütün su və kanalizasiya kəmərləri yer altındadır. Lakin fərdi vətəndaşlara məxsus kəmərlər yer üstündədir. “Azərsu”ASC-də su təsərrüfatı üzrə Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS) yaradılıb. Bu sistem ölkə üzrə işməli və çirkab suların, həmçinin yağış suları infrastrukturlarının coğrafi inventarlarını, şəbəkə analizləri ilə modelləşdirmə işlərini özündə birləşdirən CİS-dir. Bu sistemin yaradılması su təcizatı və kanalizasiya sistemlərinin idarə olunması prosesini asanlaşdıracaq. Burada bütün yeraltı və yerüstü infrastruktur obyektləri barədə məlumatlar yerləşdirilərək sistemin elektron xəritəsi yaradılacaq. Bu sistemin köməyi ilə layihələndirmə işləri, su təchizatının və kanalizasiya sisteminin mövcud vəziyyəti dəqiq qiymətləndiriləcək. Şəbəkələrdə hər hansı qəza halları baş verdikdə bu barədə məlumat sistemdə dərhal qeydiyyata düşəcək. Gələcəkdə abonent bazasının da CİS-ə inteqrasiya edilməsi nəzərdə tutulur. İlk mərhələdə layihə Bakı şəhərində həyata keçiriləcək, gələcəkdə isə bütün ölkəni əhatə edəcək. “Azərsu”ASC-nin rəsmi internet saytında xüsusi interaktiv xəritə yerləşdirilib. Xəritədə Azərbaycanın 60 inzibati rayonu üzrə “Azərsu” ASC tərəfindən xidmət göstərilən abonentlərlə bağlı məlumatlar yer alıb. Belə ki, xəritədə hər bir rayon üzrə xidmət olunan yaşayış məntəqələrinin sayı, su anbarları, su xətləri, o cümlədən maqistral və məhəllədaxili xətlərlə bağlı məlumatlar, eləcə də kanalizasiya şəbəkəsi barədə informasiyalar yerləşdirilib. Interaktiv xəritə su mənbələrini də əks etdirir ki, buradan istənilən əraziyə suyun hansı mənbələrdən daxil olduğunu da müəyyənləşdirmək olar.

Nəticədə, 2014-cü ilin axırına Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasında tunel tipli kanalizasiya kollektorlarının tikintisi istiqamətində ciddi işlər görülmüş, indiyəqədər 15 km uzunluğunda tunel tikilmiş və tunel qazma işləri davam etdirilməkdədir. Bu kollektorlar gələcəkdə paytaxtda və ətraf qəsəbələrdə yeni kanalizasiya şəbəkələrinin tikintisinə zəmin yaradacaq, eyni zamanda tullantı sularının təmizləyici qurğulara ötürülməsini asanlaşdıracaq. İnfrastruktur layihələri arasında qazlaşdırma prosesi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, xidmətlər üzrə normativ bazanın təşkil olunması məqsədi ilə "İstilik təchizatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"un və "Kommunal Xidmətlərin Tənzimlənməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"un layihələri hazırlanmışdır. Bakı şəhərinin və Abşeron yarımadasının qaz təchizatı sisteminin yenidən qurulması layihəsi üzrə yeni şəbəkənin planlaşdırılması, hesablanması və mərkəzdən idarəetmə sisteminin, yeni dispetçer qovşağı yaradılması işləri ilə əlaqədar paytaxtdakı qəsəbələrin ərazilərində yerləşən yeraltı və yerüstü orta və yüksək təzyiqli qaz kəmərinin "ArcGis" proqram təminatında Elektron Məlumatlar Bazası (EMB) yaradılıb. Bu proqram vasitəsilə 2010-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin 11 qəsəbəsi və Abşeron rayonu üzrə orta və yüksək təzyiqli qaz şəbəkəsinin elektron xəritələri yaradılıb. Burada ərazilərdə yerləşən obyektlərin ünvan və xüsusiyyətləri təyin olunur. Yeraltı və yerüstü orta və yüksək təzyiqli qaz kəmərləri müasir elektron ölçmə cihazları vasitəsilə axtarılır, ölçülür, plana alınır və elektron xəritənin üzərinə salınır. Baza onlayn rejimdə qaz şəbəkəsinə nəzarət etmək, qəza və təmir işlərinin dəqiqliklə aparılmasına yardımçı olmaq baxımından əvəzsiz imkanlara malikdir. Bu bazanın əhəmiyyəti həm də qaz itkilərinin qarşısının vaxtında alınması, abonentlərə qüsursuz xidmət göstərilməsi, qaz verilişinin düzgün tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılmasına şərait yaratmasındadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, rayonlarda və kəndlərdə orta yüksək təzyiqli qaz şəbəkəsinə aid olan bütün qurğular və avadanlıqlar, qazpaylayıcı stansiyalar, yeraltı və yerüstü orta və yüksək təzyiqli qaz xətləri, siyirtmə, ventillər, separator və sair haqqında qaz istismar sahələri tərəfindən təqdim edilmiş məlumatlar EMB-də yerləşdirilmişdir. Elektron xətlərin daim operativ şəkildə yenilənmək imkanları var. Köhnə xəritələrdə əks olunan informasiyalar əsasında

bir çox məsələlərin həllinə cavab tapmaq mümkündür. Nəticədə coğrafi məkan məlumatları ilə əlaqəli analizlərin aparılması mümkün olur. Qeyd etməliyik ki, daim avtomobillərin hərəkət etdiyi müəyyən ərazilərdə, yol kənarlarında qaz xətlərinin yerüstü çəkilməsi, ümumiyyətlə, mümkün deyil. Lakin qaz xətlərinin yeraltı çəkilişi zamanı normativ qaydalara riayət olunmalıdır. Azərbaycanda 2013-cü ilin sonuna qədər qazlaşdırma 90%-ə çatdırılmışdır, Bakı üzrə qaz kəmərlərinin ümumi uzunluğu 9232 kilometrdir və onun 2268 kilometri yeraltı, 6964 kilometri isə yerüstü qaz kəməridir. Əhalinin davamlı elektrik enerjisi ilə təmin edilməsi və enerji hasilatının yüksəldilməsi məqsədilə, bu sahəyə daxili və xarici mənbələr hesabına investisiya qoyuluşu prioritet məsələlərdən biri kimi qəbul olunur. Ev təsərrüfatları üçün enerji səmərəliliyinin əsas göstəricisi hər kv. m yaşayış sahəsinə görə istehlak olunan enerji miqdarıdır. Azərbaycanın ümumi enerji istehlakı və səmərəliliyi göstəricilərini Yaponiya, Almaniya, Birləşmiş Krallıq, İtaliya kimi dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə müqayisəsi göstərir ki, Azərbaycanda kifayət qədər enerjiyə qənaət potensialı var. Bu potensial əsasən energetika və ev təsərrüfatları sahələrində özünü göstərir. Belə ki, yalnız bu iki sektorda enerji səmərəliliyini dünyanın inkişaf etmiş ölkələri səviyyəsinə qaldırmaqla enerjiyə qənaət etmək mümkündür bu da ümumi enerji təhizatının 30-32%-nə bərabərdir. Qonşu ölkələrin təcrübələri göstərir ki, bu potensialın 75-90%-i iqtisadi cəhətdən səmərəlidir və 5-10 il ərzində qoyulan investisiyalar özünü ödəyir. Azərbaycanın göstəricisinə yaxın ölkələr Rumıniya, Latviya, Finlandiya, Estoniya kimi iqlimi soyuq olan ölkələrdir. Azərbaycanla təxminən eyni iqlim qurşağında yerləşən İtaliya, İspaniya və Portuqaliya kimi ölkələrin göstəriciləri isə Avropa üzrə ən yüksək göstəricilərdir. Azərbaycan Respublikasında yaşayış binalarında enerji səmərəliliyinin Avropa ölkələrinə nisbətən aşağı olmasının əsas səbəblərdən biri Azərbaycanın və Avropa dövlətlərinin mövcud və yeni inşa olunan binalarının texniki-iqtisadi göstəriciləri arasındakı fərqlərdir. Belə ki, Avropa ölkələri enerji ehtiyacını əsasən idxal hesabına ödədiklərindən bu ölkələrdə enerji səmərəliliyi ilə bağlı ciddi standartlar tətbiq olunur. Yeni inşa olunan binalarda bu standartlara ciddi nəzarət olunur və mövcud binalar da

əsaslı təmir olunaraq bu standartlara uyğunlaşdırılır. Dünya təcrübəsinə görə əhalinin əsas enerji istehlakı, ümumi istehlakın təxminən 50-60%-i yaşayış sahəsinin qızdırılmasına sərf olunur. Bu səbəbdən Avropada yaşayış binalarında istiliyin itməməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Buna nail olmaq üçün binalarda xüsusi istilik keçirməyən örtükdən və qapı-pəncərə sistemlərindən istifadə olunur. Nəticədə əhali daha az enerji sərf etməklə yaşayış sahəsində istədiyi temperaturu saxlaya bilər. Azərbaycanda isə mövcud binaların böyük bir hissəsi müstəqillikdən əvvəlki dövrdə və qeyd olunan texnologiyalar tətbiq olunmamaqla inşa olunmuşdur. Bu binaların qeyri-yaşayış sahələrində pəncərə və qapıların yaxşı vəziyyətdə olmaması istiliyin itməsini daha da sürətləndirir. Tikinti şirkətlərinin yeni inşa etdikləri binalarda enerji səmərəliliyi yüksək olan texnologiyadan istifadədə maraqlı olmamaları da enerji səmərəliliyinin aşağı olma səbəblərindən biridir. Azərbaycanda ev təsərrüfatlarında enerji səmərəliliyinin artırılmasının qarşısında bəzi maneələr dayanır. Əhalinin və tikinti şirkətlərinin enerjiyə qənaət potensialı barədə kifayət qədər məlumatları yoxdur. Digər tərəfdən yaşayış binalarında enerji səmərəliliyi ilə bağlı standartlara əməl olunmur. Enerji səmərəliliyini artırmaq üçün yeni inşa olunan binalarda məcburi standartlar tətbiq olunmalı, eləcə də mövcud binalarda monitorinqlər keçirilərək standartlara uyğun olmayan binalar müəyyənləşdirilməli və standartlara uyğunlaşdırılmalıdır. Qeyd olunan standartlar yeni texnologiyalara uyğun hazırlanmalı və mütəmadi olaraq yenilənməlidir. Standartlaşdırma aparıldıqdan sonra binalarda enerji səmərəliliyinə görə qiymətləndirilmələr aparılmalıdır ki, bunun da nəticəsində əhali mənzil alarkən potensial enerji xərcləri barədə məlumatlı olsun. Enerji səmərəliliyinin artırılmasının qarşısındakı digər bir maneə isə maliyyə problemləridir. Belə ki, ev təsərrüfatları, **enerji effektiv texnologiyaları** tətbiq və istifadə etmək istəsə belə, bunun üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinə sahib olmaya bilər. Dövlət tərəfindən bu kimi layihələrə güzəştli kreditlərin və subsidiyaların verilməsi ilə bu problem həll oluna bilər. Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan enerji resursları ilə zəngin bir ölkə olduğundan, ölkəmizdə enerji qiymətləri Avropa ölkələri ilə müqayisədə aşağıdır. Buna görə əhali enerji istehlak edərkən qənaət barədə çox da fikirləşmir və bu səbəbdən əhaliyə enerjiyə

qənaət təbliğ edilməlidir. Nəticədə əhali qənaət edə biləcəkləri maliyyə vəsaiti ilə yanaşı, həm enerjiyə qənaət, həm ətraf mühiti və ekologiyayı qoruya biləcəkdir. Bu siyasət artıq bir çox ölkədə özünü doğruldub. Rusiyada son illərdə aparılmış araşdırmanın nəticələrinə görə ev təsərrüfatlarında 50% enerjiyə qənaət etmək mümkündür, bu potensialın 80%-dən çoxu iqtisadi, 46%-i isə maliyyə cəhətdən səmərəlidir. Gürcüstanda aparılan başqa bir araşdırmaya görə bu ölkədə yalnız elektrik lampalarını daha səmərəli lampalarla əvəz etməklə ildə 370 GVt saata qədər enerjiyə qənaət etmək mümkündür. Bu ölkələrdəki yaşayış binalarının və istifadə olunan texnologiyanın Azərbaycandakı ilə bənzərliyini nəzərə alsaq, Azərbaycanda ev təsərrüfatlarında enerji səmərəliliyinin potensialını təsəvvür etmək elə də çətin deyil. Azərbaycanda ekoloji cəhətdən təmiz alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən geniş istifadə potensialı var. Buna ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqeyi və iqlim şəraiti imkan verir. Bu sahədə aparılacaq işlər böyük miqdarda yanacaq qənaət etməklə yanaşı, eyni zamanda ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların miqdarını azaldır. Digər bir üstünlüyə, Azərbaycanda tullantıların utiləşdirilməsi probleminin həlli yolu kimi baxıla bilər. Neft tullantısı, turş qudron, bitum tullantıları, neft tullantılarının qarışığı, ağır piroliz qətranı, çirklənmiş torpaq və neft gölməçəsi Azərbaycanda potensial alternativ yanacaq mənbələri kimi qeyd oluna bilər. 2012-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə dair Dövlət Strategiyasının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Sərəncam vermişdir. "Azərbaycan - 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasına görə alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən istifadənin sürətləndirilməsi məqsədilə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, institusional mühitin inkişaf etdirilməsi, elmi-texniki potensialın gücləndirilməsi, mütəxəssis hazırlığının davam etdirilməsi və enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində işlərin aparılması planlaşdırılır. Ümumilikdə enerji səmərəliliyini artırmaq üçün əhali arasında maarifləndirmə işini genişləndirmək, onların enerjiyə qənaət potensialından, həm ölkə iqtisadiyyatına, və ətraf mühitə müsbət təsirləri barədə məlumatlandırmaq olduqca əhəmiyyətlidir. Avropa İttifaqı (AI) Azərbaycanda son illər alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrini həyata keçirilən layihələri

yüksək qiymətləndirir və enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təkmilləşdirilməsinin maliyyə stimulları layihələrini əsas göstərir. Bu qurumun məqsədi ölkədə bərpa olunan və alternativ enerjinin inkişafı üçün istiqamət və nümunə rolunu oynayacaq həll yollarının yarıdılmasına və inteqrasiyasına təkan verməkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, artıq Avropada, eləcə də dünyada ənənəvi enerji mənbələrinin sayı azalmaqdadır. Təbii ki, alternativ enerjinin ənənəvi enerji mənbələrini tam əvəzləyərək neft, təbii qaz və kömür kimi enerji mənbələrindən istifadəni azaltmasına hələ uzun müddət lazım gələcəkdir. Lakin son zamanlarda bu istiqamətdə atılmış addımlar müsbət qiymətləndirilməlidir. Gələcəkdə belə enerji mənbələrinin əhəmiyyətini artıran bir neçə səbəb mövcuddur. Davamlı inkişaf nöqtəyi-nəzərindən alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrinin üstünlükləri aşağıdakılardır:

- yeni iş yerlərinin açılması və iqtisadiyyatın inkişafı;
- enerji təhlükəsizliyi;
- enerji diversifikasiyası;
- ətraf mühitin qorunması.

Alternativ enerji mənbələri (AEM) texnologiyaları daha təmizdir və ətraf mühitə daha az ziyan vurur. Alternativ yanacaq və xammaldan istifadə müasir cəmiyyətin üzvləşdiyi müxtəlif ətraf mühit problemlərinin həlli yoludur. Alternativ yanacaq və xammal biznesi iqtisadi artım, ətraf mühitin qorunması və sosial rifahın əsas hərəkətverici qüvvəsi hesab olunur. Alternativ yanacaq və xammal təbii resursların istifadəsinin və atmosfərə atılan tullantıların azaldılması vasitəsilə ətraf mühitin qorunmasına davamlı töhfədir. Məlumdur ki, enerji hər bir istehsalın ayrılmaz hissəsidir. Bu gün bir çox dünya ölkələrində digər təbii resurslarla yanaşı, tullantılar ən önəmli enerji mənbəyinə çevrilməkdədir. Tullantıdan enerji alınması tullantıların həcmnin azaldılması, karbon emissiyalarının qarşısının alınması, yanacaq ehtiyatlarına qənaət baxımından effektiv alternativ enerji mənbəyidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünya tullantıların sözügedən prosesdə alternativ yanacaq və xammalın istifadəsinin böyük potensiala malik olduğunu etiraf edir. Avropanın bir sıra böyük şəhərlərində tullantıların yandırılması zavodları fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə “Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu” bu

müasir texnoloji konsepsiyanı olduqca perspektivli hesab edir. AYX-dan (alternativ yanacaq və xammal) istifadə etməklə istehsalın davamlı inkişaf prinsiplərinə sadıq qalır və bu prioritet məsələlərdən biri hesab olunur. Hazırda Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına alınan enerjinin Qobustan şəhərinin enerji təchizatının “ağıllı şəbəkə” vasitəsi ilə həyata keçirilməsi layihəsi uğurla davam etdirilir. Həmçinin Bakının Suraxanı və Pirallahı rayonlarında günəş elektrik stansiyalarının, Siyəzən və Şəki rayonlarında alternativ enerji mənbələri ilə təchiz olunan idman zalınının və Samux rayonunda Aqroenerji yaşayış kompleksinin tikintisi aparılır. Müasir şəraitdə elektrik enerjisi istehlakının idarəedilməsi müvafiq texnologiyaların yaradılmasının prioritet istiqamətlərindəndir. Bakı şəhərinin xarici görünüşünün gözəlləşdirilməsi, onun dizayninin müasir standartlara uyğunlaşdırılması üçün şəhərlərdə və qəsəbələrdə elektrik dirəkləri dəyişdirilir, köhnə elektrik naqilləri kabellərlə əvəz olunur, əksər küçələrə küçə işıqları çəkilir. Evlərə “Smartkart” tipli sayğaclar quraşdırılıb. ASC elektron xəritə yaradılıb və bu xəritə vasitəsilə bir çox lazımi tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, təhlükəsizlik tədbirlərinin reallaşdırılması, elektrik enerjisinin itkisinin qarşısının alınması və digər vacib işlər görülür.

Ədəbiyyat

1. “Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri” Bakı “Elm” 2004.
2. “Regional siyasət və idarəetmə” Əli Nuriyev, Bakı -2004.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanın Regionları”, Bakı-2012.

Направления улучшения бесперебойного обеспечения населения качественной питьевой водой, системой канализации, газом и электроэнергией

Т.Мамедова

Резюме

В статье рассматриваются вопросы улучшения бесперебойного обеспечения населения качественной питьевой водой, системой канализации, газом и электроэнергией.

Изучается современное состояние данной проблемы исходя из новых требований хозяйствования определяется место и роль финансового механизма в нем. Также выявлены причины различия социально – экономического развития регионов республики и даны конкретные рекомендации и предложения.

Ключевые слова: бесперебойный, качественный, энергетическое безопасность, газ, защита окружающей среды

The main directions realizing reforms for improvement provision of electric energy, gas, sewerage system, regular qualitative drinking water of peoples

T.Mammadova

Resume

The article dedicated to the main directions realizing reforms for improvement provision of electric energy, gas, sewerage system, regular qualitative drinking water of peoples.

Keywords: regular, qualitative, energy safety, gas, safety environment

AZƏRBAYCANDA STARTAPLAR

Tərənə Salıfova
İETİ-nin böyük elmi işçisi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda startapların dəstəklənməsi istiqamətində görülən tədbirlər qismində həyata keçirilən layihə və investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün yaradılmış şirkətlər - “Startap Azərbaycan” layihəsi, fəaliyyət göstərən “Khazar Ventures” və “Infipro” vençur şirkətləri – haqqında məlumat verilmiş və bu sahənin inkişafında müsbət rolu qeyd edilmişdir. Həmçinin mələk investorların mahiyyəti açıqlanmış, Azərbaycanda bu sahədə olan mövcud problemlər göstərilmiş və bəzi təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *startap, “Startap Azərbaycan”, vençur fondları, mələk investorlar*

Startap şirkətləri və ya startaplar yeniliklərə əsaslanan, dayanıqlı və miqyası geniş biznes modeli axtarmaq üçün müvəqqəti təşkil edilmiş sahibkarlıq müəssisəsi və ya hər hansı bir şirkətin yeni biznes formasıdır. Startaplar əsasən inkişaf prosesində, qiymətləndirmədə və hədəf bazarların tədqiqində yeniliklər etmək üçün yaradılır. Bir çoxu əsasən texnologiya şirkətləri olur. Startap (“Start up”) anlayışı 1990-cı illərdə yeni fəaliyyətə başlayan şirkətlərə əlaqədar yaranmışdır. Startap (ingiliscə “başlamaq”) yeni yaradılan və inkişafın başlanğıc mərhələsində olan şirkət deməkdir. Bu tip şirkətlərin forma və ölçüləri fərqli olur.

Startapların yaranmasında əsas şərt yaradıcı ideya və bu ideyaya bazarda potensial tələbin olmasıdır. Başlanğıc mərhələdə startapların maliyyələşdirilməsinin biznes mələkləri və vençur kapitalı (risk sərmayədarı) kimi unikal variantlarından istifadə olunur.

İdeya mərhələsində olan startaplara maliyyə vəsaiti ayıran, əsas məqsədləri xeyli vaxt keçdikdən sonra olsa belə gəlir götürmək olan fərdi şəxslər “mələk investorlar” adlandırılır. “Mələk investorlar” qeyri-rəsmi investorlar olaraq, daha riskli investisiyalı hesab olunurlar.

Vençur fondları isə daha çox mövcud olmasına baxmayaraq orta və ya yüksək riskə malik, lakin yüksək gəlirlilik səviyyəsi olan startaplara investisiya yatırirlar. Vençur fondları kimi çıxış edən

banklar və kredit təşkilatları adətən minimum kredit riski olan sahələrə pul ayırırlar. Bununla yanaşı bir neçə şirkətə eyni vaxtda investisiya ayırırlar ki, iflas edən firmaların vurduğu zərər uğur əldə edən firmalar hesabına ödənilmiş olsun. Ona görə də ilkin mərhələdə olan şirkətlərin bu kreditlərdən istifadə etmək hüququ məhduddur.

Ölkənin innovativ inkişafının tələblərindən biri kimi Azərbaycanda da startap şirkətlərinin fəaliyyəti mühüm addımlardan biri sayılır. Məhz bu səbəbdən Azərbaycanda startapların dəstəklənməsinə kömək məqsədilə bir sıra investisiya şirkətləri qurulmuşdur.

Bunlardan bəziləri haqqında məlumat verəcəyik.

İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu

Fond Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında yaradılmışdır. Məqsədi Azərbaycan Respublikasında İKT sahəsində sahibkarlığın inkişafı və onun maliyyə dəstəyi ilə təmin edilməsi, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, yeni texnologiyaların yerli iqtisadiyyata inteqrasiyası, elmi tədqiqat işlərinin və eyni zamanda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üzrə layihələri dəstəkləməkdən, habelə İKT sahəsində investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, yerli və xarici investorların maraqlarının stimullaşdırılmasını təmin etmək və birgə layihələrdə iştirak etmək üçün tədbirlər görmək, yüksəkixtisaslı kadrları cəlb etmək, layihələrin səmərəliliyi və vacibliyi haqqında xarici mütəxəssislərlə birgə araşdırmalar aparmaq, layihələrin çevikliyi təmin etmək və birgə layihələri idarə etmək üçün tövsiyələr verməklə, intellektual biznesin inkişafına təkan verməkdən ibarətdir. Fond müxtəlif grant müsabiqələrini elan edərək startaplara kömək edir.

"Yüksək Texnologiyalar Parkı"

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 noyabr 2012-ci il tarixli Fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış "Yüksək Texnologiyalar Parkı" - "YTP" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətidir. Cəmiyyət üçün Bakı şəhəri Pirallahı rayonunda 50 ha torpaq sahəsi ayrılmışdır.

"Yüksək Texnologiyalar Parkı" innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafına, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulmasına, intellektual biznesin dəstəklənməsinə, iqtisadiyyatımızın və xüsusilə, İKT sektorunun rəqabət qabiliyyətililiyinin yüksəldilməsinə, milli məhsulların dünya bazarlarında layiqli yer tutmasına, idxal olunan məhsulların yerli istehsal hesabına təmin olunması və ixracın təşviq edilməsinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, menecment bazasının yaradılmasına və insan resurslarının inkişafına öz töhfəsini verir. Bildiyimiz kimi "Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının qəbul olunması ilə ölkəmiz yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası ölkə həyatının bütün sahələrində, o cümlədən İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları sahəsində inkişaf siyasətinin əsas strateji hədəflərini özündə ehtiva edir. Eyni zamanda Azərbaycanda "Qara qızılın" insan kapitalına çevrilməsi istiqamətində ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan, "Yüksək Texnologiyalar Parkı"nın əsas məqsədi İKT sektoru üzrə elm və istehsal sahələri arasında bir körpü yaratmaqdır.

YTP xarici təcrübəyə əsaslanan bir layihədir. Layihənin rəhbərliyi Bakı şəhərinin mərkəzindəki ofisində həm də "Pi Campus" yaradıb ki, ərizə təqdim edərək seçilmiş startaplar burada yaradılmış imkanlardan bəhrələnərək işləyə bilsinlər. Startap layihələri YTP-yə çevik onlayn forma vasitəsilə təqdim olunur. Hər ay yeni seçilmiş startap layihələri özlərini təqdim etmək üçün YTP-yə dəvət olunur.

Startaplar vaxtaşırı YTP-yə öz ümumi hesabatlarını təqdim edirlər. Bu yolla hansı startapların YTP-də fəaliyyətini davam etdirəcəyi müəyyən olunur. Bu, ilk növbədə onunla bağlıdır ki, YTP məhz səmərəli işləyən, qısa müddətdə gözlənilən nəticəni göstərə bilən startapların yaradılmış şəraitdən bəhrələnməsinə çalışır. Vaxtı və yeri səmərəli istifadə etməyənlər isə Pi Campusu tərk etməli olurlar. Onların bir hissəsi başqa mərkəzlərə göndərilir.

YTP-ə ərizə verərək seçilmiş startapların çalışdığı məkandır. Burada startapların öz layihələrini inkişaf etdirə bilmələri üçün şərait yaradılmışdır. Startapçılar kiçik bir məbləğ ödəməklə

avadanlıq, sürətli internet və lazım olan kompüter proqramları ilə təchiz olunmuş iş yerləri əldə etmiş olurlar. Bundan başqa YTP startaplara bacarıqların inkişafı sahəsində yardımçı olmağa çalışır. Bu inkubasiya mərkəzində işləyən startapların böyüdükcə iri firmalara çevrilərək Pirallahı adasına köçürülməsi düşünülür.

Ümumiyyətlə, yüksək texnologiyalar sahəsində çalışan şirkətlərin bir-birinə yaxın, eyni məkanda işləyə bilməsi, eyni zamanda dövlət güzəştlərindən faydalana bilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət güzəştlərinə yeddi ilə qədər gətirilən avadanlıqlar üçün ƏDV-dən azadolma, illik mənfəət, torpaq və əmlak vergilərindən azad olma da daxildir. Bu isə o deməkdir ki, bu ərazidə yerləşmiş şirkətlərə verilmiş iş və yaşayış yerləri onlar üçün daha ucuz başa gələcək.

YTP-ə seçim daxili komissiyası tərəfindən aparılır. Bu startapları cəlb etdikdən sonra növbəti məqsəd onları həm xarici investisiya şirkətləri, həm də bu sahə ilə maraqlanan yerli şirkətlərlə əlaqələndirməkdir.

Bundan başqa YTP-yə nüfuzlu xarici proqramlaşdırma və biznes məktəblərinin cəlb edilməsi də nəzərdə tutulub.

YTP ilə əməkdaşlıq edən startapların bəziləri artıq investorları cəlb edə bilib. Bəzilərinə isə İKT fondu qrant vasitəsilə dəstək verməyə başlayıb.

Qafqaz texno park - Müxtəlif sahələrdə təhsilin inkişafında innovativ yanaşmaları ilə fərqlənən Qafqaz Universiteti texnopark fəaliyyətində də Azərbaycanca yeniliyə imza atdı. Bu məqsədlə Azərbaycanda ilk dəfə universitet daxilində texnopark fəaliyyətlərinə başlandı.

Universitet-sənaye əməkdaşlığında ciddi layihələri mövcud olan Qafqaz Universiteti texnopark fəaliyyətləri ilə də Azərbaycanın və regionun inkişafında öz töhfəsini verməyi hədəfləyir.

Qafqaz Universiteti Texnoparkı formalaşdırılarkən ABŞ, İsveç, Türkiyə və RF-nın təcrübəsi öyrənilmişdir. Türkiyədə fəaliyyət göstərən ODTU (Orta Doğu Texniki Universiteti), İTU (İstanbul Texniki Universiteti) və YTU-nun (Yıldız Texniki Universiteti) Texnopark nümunələri əsas götürülərək Qafqaz Universiteti Texnoparkı təsis edilmişdir.

2013-cü ilin Yanvar ayında Qafqaz Universiteti Elmi Şurasının qərarı ilə təsis edilən Qafqaz Universiteti texnoparkı "QUTechnopark" adlandırıldı.

QUTechnopark hazırda formalaşdırmağa davam etdiyi ekosistemdə universitet-sənaye əməkdaşlığının səmərəliliyini artırmaqdadır. Bununla da, QUTechnoparkdı fəaliyyətlər istər kadr hazırlığı işində, istərsə də sosial-iqtisadi inkişafa səbəb olan elmi tədqiqatların aparılmasında şirkətlərlə əməkdaşlığın daha da genişlənməsini və səmərəli nəticələrini təmin edir.

Hazırda QUTechnopark Qafqaz Univrsitetində xüsusi ayrılmış 1000 m²-ə yaxın ərazisi olan, 20 ayrı ofisdən ibarətdir. QUTechnopark-da İnkubasiya Mərkəzi ilə yanaşı, 11 şirkətin fəaliyyəti üçün ofis yeri ayrılmışdır ki, onlardan 5-i xeyli vaxtdır ki, burada fəaliyyət göstərirlər. Hazırda yeni texnopark binasının tikilməsi üzərində iş aparılır.

Texnoparkın hədəfləri:

- ✓ universitetlərin təhsil, tədris və araşdırma fəaliyyətlərini dəstəkləyərək daha səmərəli nəticələr əldə etmək;
- ✓ sənayenin rəqabət gücünü artırmaq;
- ✓ yüksək texnologiyalara əsaslanan regional və iqtisadi inkişafı sürətlənməsinə dəstək vermək.

Texnoparkların qurulmasının əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- ✓ yüksək texnologiyalara əsaslanaraq inkişaf etdirilən sənaye sahələrinin gücləndirilməsi;
- ✓ yeni bölgələrdə sənayenin inkişafının dəstəklənməsi;
- ✓ innovativ fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi;
- ✓ təhsil və daha təsirli elmi-texniki nəticələrə malik fəaliyyət sahələri ilə səmərəliliyin artırılması;
- ✓ beynəlxalq arenada rəqabət gücünün yüksəldilməsi.

Missiya:

- ✓ elmi tədqiqatlar tətbiq olunaraq yüksək texnoloji əhəmiyyətli məhsulların istehsalı;
- ✓ Azərbaycanda iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına dəstək vermək;

✓ iş dünyası ilə Universitetin professor-müəllim və tələbə heyəti arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi;

✓ dünyada sürətlə inkişaf edən yüksək texnoloji yeniliklərin mənimsənilməsi və istehsalında iştirak etmək.

Xəzər Universitetinin İnnovasiya Mərkəzi

Xəzər Universiteti İnnovasiya Mərkəzinin əsas məqsədi biznes dünyası ilə universitetin arasında qarşılıqlı əlaqələr sistemini təşkil etməkdir. Mərkəz universitetlə birgə tədqiqat aparması üçün texnologiyaya əsaslanan bizneslərə müəllim və tələbələrin imkanlardan öz xeyirinə istifadə etmək və universitetin kitabxana laboratoriyalar, avadanlıq, xidmətlər və s. kimi resurslarına sərbəst daxil olaraq, onlardan yararlanmaq üçün şərait yaradılmışdır. Xəzər Universiteti İnnovasiya Mərkəzi sinif otaqlarında və laboratoriyalarda əmələ gəlmiş ideyaları real şərtlər mühitində yoxlayaraq, akademik missiyanı zənginləşdirir. Bundan başqa, mərkəz tələbələrə sənaye ilə birbaşa təcrübə və araşdırma imkanları təklif edir. Mərkəz ən yaxşı müəllim və tələbələrini cəlb etməyə və saxlamağa kömək edərək, Universitetin akademik missiyasını dəstəkləyir.

İnfipro Azərbaycan

“İnfipro” informasiya texnologiyası, internet və proqram təminatı üzrə ixtisaslaşan bizneslərin başlanğıc mərhələsinə investisiya edən vençur kapitalı şirkətidir. Yeni texnoloji xidmətləri meydana gətirmək məqsədilə sahibkarlarla birgə işləməkdən ibarətdir.

Bacarıqlı sahibkarların öz ideyalarını reallaşdırılmasına təkan vermək və bizneslərinin genişləndirilməsinə kömək etmək məqsədilə şirkət tərəfindən kiçik həcmli investisiyalar da nəzərdə tutulub.

Yüksək böyümə potensialı olan innovativ şirkətlərə investisiya edilir. Həmçinin rəqabət mühitində liderlik keyfiyyətlərini nümayiş etdirə bilən şirkətlərə dəstək verilir.

“İnfipro” bir qayda olaraq fondlarına ehtiyat kapitalının maksimum 10%-ni investisiya edir. Bütün potensial layihələr yüksək gəlirlilik dərəcəsi və möhkəm biznes planına malik olmalıdır. Şirkət hər hansı layihəni təhlil etdiyi zaman yüksək bacarıqlı və tam məsuliyyətli idarə heyətinin mövcud olması həlledici faktordur. Zəruri olduğu təqdirdə əlavə maliyyə imkanlar, bazara çıxış və

hərtərəfli dəstək təmin edə biləcək digər aparıcı investorlar ilə tərəfdaşlıq yaradırlar.

Startup Azərbaycan Layihəsi (Start-up Azərbaycan)

“Startup Azərbaycan” Layihəsinin əsas məqsədi ölkədə İKT sektorunda investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, ən yaxşı İnternet və İT layihələrini üzə çıxarmaq, innovativ ideyaların uğurlu biznes sahəsinə çevrilməsinə yardım etməkdir.

İnnovativ ideya dedikdə əsasən İnformasiya texnologiyalarından effektiv istifadə edilməklə hər hansı məhsul və ya xidmətin təqdim edilməsinə yönələn fəaliyyət nəzərdə tutulur.

Təqdim edilən layihələrin son məqsədi real biznesin qurulmasına, xidmətlərin, sosial servislərin təqdim edilməsinə yönəlməli və müştəri cəlb edilməsinə istiqamətləndirilməlidir. Hansısa mövcud biznes-ideyalar üzrə layihələr təklif etmək mümkündür, belə halda təklif olunan layihə daha effektiv innovasiyalar üzərində qurulmalıdır.

Layihələr elmi - tədqiqat, araşdırma tipli olmamalıdır. Bu tip layihələr “Startup Azərbaycan” çərçivəsində keçirilən müsabiqə və digər yarışmalara qəbul edilmir. Biznes layihələr bir və ya bir neçə nəfərdən ibarət olan komanda tərəfindən verilə bilər.

Müsabiqəyə həm qlobal və həm də yerli şəraitdə istifadə oluna biləcək layihələr verilə bilər. “Startup Azərbaycan” çərçivəsində yarışmalarda iştirak edən Startapların ekspert qiymətləndirilməsi təşkil olunur.

“Startup Azərbaycan” yalnız yarışmadan ibarət deyildir. Layihə çərçivəsində Startapçılar üçün təlimlər təşkil olunur, investorlarla görüşlər keçirilir. Startaplara komanda formalaşdırmağa köməklik göstərilir. İnternet biznesə başlamaq istəyənlər üçün Layihə çərçivəsində keçirilən təlimlərdə uğurlu bizneslə bağlı bilik və təcrübə əldə etmək imkanları yaradılır.

“Startup Azərbaycan” komandası uğurlu hesab ediləcək layihələrin investorlara təqdim edilməsində və investor axtarışında seçilmiş startaplara köməklik edir. Həmçinin investorlar üçün cəlb edici layihələrə əlçatımlığın təmin edilməsi istiqamətdə fəaliyyət göstərir.

“Startup Azərbaycan” qaliblərə simvolik mükafatlar təqdim etsə də, layihələrin birbaşa maliyyələşməsi onların investorlara

və müxtəlif Fondlara təqdim edilməsiylə həyata keçirilir. “Startup Azərbaycan” uğurlu İnternet Layihələrə maliyyə, dəstək əldə olunmasına, investorlarla görüşlərə, yerli və xarici ekspertlərin dəstəyi ilə təcrübə keçmələrinə yardım edir.

“Startup Azərbaycan” öz yeni İnternet-biznesini yaratmaq istəyənlərə arzularının gerçəkləşdirilməsi, sərmayə tapılması, biznesin idarə edilməsi istiqamətində yardımçı olmağı düşünür.

Ədəbiyyat

1. <http://az.trend.az/>
2. marja.az
3. <http://www.infipro.az>
4. www.crunchbase.com
5. <http://www.ictnews.az/>
6. <http://qutechnopark.az/>

Стартапы в Азербайджане

Старший научный сотрудник НИИЭР Т. Салифова

Резюме

В статье была представлена информация об осуществляемом проекте и созданных для занятия инвестиционной деятельностью компаниях- проект «Стартап Азербайджан», действующие в Азербайджане венчурные компании “Khazar Ventures” и “Infipro” - в качестве проведенных мероприятий в направлении поддержки стартапов в Азербайджане и отмечена положительная роль в развитии этой отрасли. Также раскрыта сущность ангел инвесторов, показаны существующие проблемы в этой отрасли в Азербайджане и даны некоторые предложения.

Ключевые слова: стартап, «Стартап Азербайджан», венчурные фонды, ангел инвесторы

Startups in Azerbaijan

Senior Research Fellow, ISRER T.Salifova

Abstract

The Article provides information about such companies established to engage in project and investment activities implemented as part of the measures to support start-ups in Azerbaijan as “Start-up Azerbaijan” project, “Khazar Ventures” which is under operation and “Infipro” venture company, while underlying the importance of these companies in the development of this sphere. In addition, the angel investors are clearly defined, key issues present in Azerbaijan in this area are identified, and some suggestions are put forward.

Keywords: start-up, “Start-up Azerbaijan”, venture funds, angel investors

AZƏRBAYCANIN İSTEHLAK BAZARI ÜÇÜN SADƏ TƏLƏB MODELİ

Nigar Ələsgərova
İETİ-nin baş mütəxəssisi

Xülasə

Məqələdə, istehlak bazarının qısa mahiyyəti, yerinə yetirdiyi funksiyalar, mövcud vəziyyəti haqqında məlumat verilmişdir. Həmçinin, son istehlak xərcləri ilə sərəncamda qalan gəlir, əhali sayı və istehlak qiymət indeksi arasındakı əlaqəyə əsasən sadə tələb modeli qurulmuşdur. Unit Root (vahid kök) və Johansen Cointegration (Cohansen Kointegrasiya) testlərini tətbiq etməklə göstəricilərin stasionarlığı, qısa və uzunmüddətli dövrlərdə dəyişənlər arasındakı əlaqəyə baxılmışdır.

Nəticələrə əsasən son istehlak xərcləri ilə sərəncamda qalan gəlir, əhali sayı və istehlak qiymət indeksi arasında müsbət əlaqə olduğu söylənilə bilər. Modelin işlənməsində Eviews proqram paketindən və Statistika Komitəsinin göstəricilərindən istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: İstehlak bazarı, sadə tələb modeli, sərəncamda qalan gəlir, qısa və uzunmüddətli əlaqə

1. İstehlak bazarının mahiyyəti və müasir dövrdə vəziyyəti

İstehlak bazarı əsasən ev təsərrüfatlarına xidmət edən bir sistem olmaqla, şəxsi istehlak üçün satın alınan mal və xidmətlərin tədavül sferasında yaranan iqtisadi münasibətlərin təzahür formasıdır. Bu münasibətlər əsasən istehlak olunan məhsul və xidmətlərin bölgüsü və yenidən bölgüsünü, eləcə də onun əhalinin pul gəlirlərinə mübadilə olunması vasitəsi ilə realizasiyasını özündə təcəssüm etdirir. Bazar sistemində tarazlığın pozulması daha çox istehlak bazarına mənfi təsir göstərir. Belə ki, tələb və təklif dəyişmələri, inflyasiya özünü ən çox bu bazarda göstərir. Müasir şəraitdə istehlak bazarının strukturu və həcmi daha çox pərakəndə satış müəssisələrinin fəaliyyətindən və ödəməqabiliyyətli əhalinin tələbindən asılıdır. İstehlak bazarı uyğunlaşan sistem olmaqla millətin rifah halına bilavasitə təsir

göstərir. İstənilən iqtisadi sistemdə ümumi şəkildə istehlak bazarının əsas funksiyaları kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

- ictimai tələbin ödənilməsi;
- fasiləsiz təkrar istehsal prosesinin təmin edilməsi;
- istehlak malları və xidmətlərinə qoyulan qiymətlərin formalaşdırılması və dəyişdirilməsi;
- mal və xidmətlərin istehlak bazarında makro və mikro struktur tarazlığının təmin edilməsi və.s.

İstehlak bazarının təmin olunması və burada tarazlıq yaradılması cəmiyyət qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biridir. Burada, bazarın tarazlığı dedikdə konkret şəraitdə insanların gəlirləri və qiymətlərin mövcud səviyyəsində mal təklifinin ümumi həcmi və strukturu ilə tələbin həcmi və strukturu arasında tam uyğunluq başa düşülür. İstehlak bazarında tarazlığın mövcudluğu, onun normal inkişafı bütövlükdə cəmiyyətin inkişafının və sabitliyinin əsasını təşkil edir. [1]

Hər bir ölkədə iqtisadiyyatın başlıca problemlərinin həlli bilavasitə istehlak bazarı ilə əlaqədardır. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin həlli, o cümlədən normal istehlak bazarının formalaşması və onun dinamik tarazlı inkişafının təmin olunması yalnız daxili imkanlar hesabına deyil, daxili və xarici amillərin dialektik vəhdəti bazasında mümkündür. Hazırda Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinə əsaslanan müstəqil milli iqtisadiyyatın yaradılması və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiya olunması məqsədilə köklü islahatlar aparılır. Bu islahatların əsas istiqamətlərindən biri də ölkədə dinamik, tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan istehlak bazarının formalaşmasıdır. Respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının son illər ərzindəki nəticələrinin təhlili göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksək tempə inkişaf etmiş, ümumi daxili məhsul və dövlət büdcəsi, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, əhalinin real gəlirləri, pərakəndə mal dövriyyəsi, əmtəələrin idxalı və ixracı kimi ən vacib göstəricilər daima artım inkişafında olmuşlar.

Statistika Komitəsinin göstəricilərinə nəzər salsaq görərik ki, cari dövrdə respublikamızın istehlak bazarında artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2015-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında

istehlakçılara 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 11,2% çox məhsul (20,4 milyard manatlıq) satılmışdır. Ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə satışın həcmi ötən illə müqayisədə 10,0% artaraq 10168,3 milyon manata, qeyri-ərzaq məhsulları üzrə isə 13,4% artaraq 10224,8 milyon manata bərabər olmuşdur.

Cari ilin on ayında elektron pərakəndə ticarət dövriyyəsinin həcmi əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən 1,9 dəfə artaraq 10,5 milyon manat təşkil etmişdir. Elektron ticarət vasitəsi ilə əhalinin sifariş verdiyi istehlak məhsullarının 91,9%-i hüquqi şəxslərdən, 8,1%-i isə fərdi sahibkarlardan alınmışdır. Elektron ticarət dövriyyəsinin 96,3%-i qeyri-ərzaq məhsullarının payına düşmüşdür.

2015-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında iaşə xidmətlərinin həcmi əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 14,1% artaraq 841,6 milyon manat olmuşdur. Hüquqi şəxslər üzrə iaşə xidmətlərinin həcmi 366,7 milyon manat, bu sahədə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlar üzrə isə 474,9 milyon manat təşkil etmişdir. [5]

2. Azərbaycanda istehlak bazarı üçün sadə tələb modeli

Məcmu tələb (AD-aggregate demand) dedikdə, məhsul və xidmətlərin alınması üçün iqtisadi subyektlərin hamısı tərəfindən planlaşdırılmış məcmu xərclər başa düşülür. Bunu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

$$AD=C + I + G + Nx$$

burada: C - ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri; I - xüsusi bölmənin investisiya xərcləri; G – dövlət xərcləri; Nx – xalis ixrac

Araşdırmalar göstərir ki, məcmu tələbin çox hissəsini (50%) əhalinin istehlak xərcləri, təxminən 30%-ni dövlət xərcləri, 15-20%-ni xüsusi bölmənin investisiya xərcləri təşkil edir. [2]

Sadə tələb modelində son istehlak xərcləri ilə sərəncamda qalan milli gəlir, əhali sayı və istehlak qiymət indeksi arasındakı əlaqəyə baxılmışdır. Bunun üçün Eviews proqram paketindən və Statistika Komitəsinin göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

İllər	Sərəncamda qalan milli gəlir (Dİ)	İstehlak qiymət indeksi (Pİ)	Əhali sayı (N)	Son istehlak xərcləri (Cİ)
1996	2792,7	119,9	7726,2	2724,4
1997	3189,8	103,7	7799,8	2750,2
1998	3511,7	99,2	7876,7	3274,1
1999	4436,6	91,5	7953,4	3450,0
2000	5180,1	101,8	8032,8	3753,8
2001	5700,7	101,5	8114,3	3994,2
2002	6456,7	102,8	8191,4	4565,3
2003	7551,0	102,2	8269,2	5170,9
2004	8732,6	106,7	8349,1	5861,3
2005	12115,8	109,6	8447,4	6579,7
2006	17541,9	108,3	8553,1	8556,3
2007	25454,7	116,7	8666,1	12212,5
2008	37358,3	120,8	8779,9	16829,8
2009	34021,0	101,5	8897,0	19182,1
2010	40811,1	105,7	8997,6	21336,1
2011	49479,5	107,9	9111,1	24679,7
2012	52050,7	101,1	9235,1	27370,2
2013	55696,4	102,4	9356,5	30363,0

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Modeli qurmazdan öncə göstəricilərin stasionar və ya qeyri-stasionar olduğunu yoxlamaq lazımdır. Stasionarlıq dedikdə dəyişənin zamanla əlaqədar olaraq bir sıra xassələrinin dəyişməməsi - yəni, riyazi gözləmə, dispersiya və standart sapmanın verilən bütün periodlarda eyni qalması başa düşülür. Xətti reqressiya modelini tətbiq etmək üçün bütün səviyyələrdə sıraların stasionar olması vacibdir. Əks halda alınan nəticələrin doğruluğu şübhə altında qalır. Bunun üçün Unit Root (Vahid kök) testindən istifadə olunur. Bu qayda ilə hər bir dəyişən üçün ayrılıqda Unit Root testi tətbiq edilmişdir. Unit Root testinin bir neçə növü var: Augmented (Genişləndirilmiş) Dickey Fuller, Philips Perron, KPSS test və s. Bu araşdırmada Augmented Dickey Fuller testindən istifadə edilmişdir. Unit Root testi üçün aşağıdakı hipotezlər mövcuddur:

H_0 : dəyişənlər qeyri-stasionardır, yəni unit root problemi var;
 H_1 : dəyişənlər stasionardır, yəni unit root problemi yoxdur;
Əgər τ (tau) ədədi t-statistik ədədindən mütləq qiymətcə böyükdürsə, demək H_0 hipotezi rədd edilir və H_1 hipotezi qəbul olunur.
Alınmış nəticələr 1; 5; 10 % -də yoxlanılır.

Göstərici	ADF (0)	Prob.	ADF (1)	Prob.	ADF(2)	Prob.
CI	0.612027	0.9851	- 1.320814	0.5930	-3.780330	0.0149**
DI	1.379035	0.9978	- 3.350305	0.0296**	-5.221133	0.0012***
N	1.897854	0.9994	- 0.678000	0.8253	-3.865279	0.0119**
PI	- 3.101652	0.0456*	- 4.878931	0.0016***	-4.925824	0.0020***

Cədvəldən də görüldüyü kimi, göstəricilər ADF(2) səviyyəsində stasionardır. Sadə tələb modeli 1997-2013-cü illər zaman aralığını əhatə etməklə, aşağıdakı kimi yazıla bilər:

$$CI_t = B_0 + B_1 DI_t + B_2 N_t + B_3 PI_t + u_t$$

Dependent Variable: DCI2

Method: Least Squares

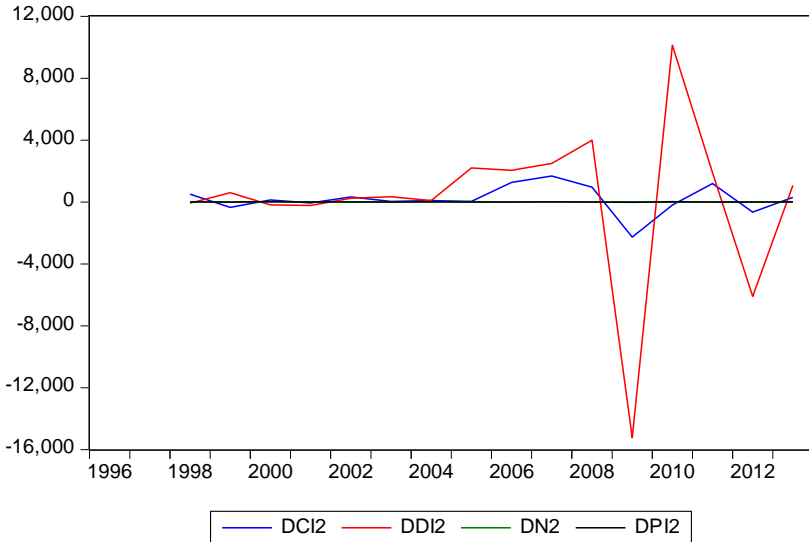
Date: 11/13/15 Time: 08:51

Sample (adjusted): 1998 2013

Included observations: 16 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DDI2	0.135011	0.042833	3.152036	0.0083
DN2	52.47284	22.15285	2.368673	0.0355
DPI2	6.370889	20.44739	0.311575	0.7607
C	-5.705627	168.8064	-0.033800	0.9736
R-squared	0.945576	Mean dependent var		185.4375
Adjusted R-squared	0.556971	S.D. dependent var		908.7859
S.E. of regression	604.8920	Akaike info criterion		15.86030
Sum squared resid	4390733.	Schwarz criterion		16.05344
Log likelihood	-122.8824	Hannan-Quinn criter.		15.87019
F-statistic	7.285932	Durbin-Watson stat		2.042179
Prob(F-statistic)	0.004848			

Nəticələrdən görünür ki, asılı dəyişənlə asılı olmayan göstəricilər arasında müsbət əlaqə mövcuddur. Belə ki, DI, DN və PI göstəriciləri bir vahid artdıqda CI dəyişəni müvafiq olaraq 0.14, 52,5 və 6.37 vahid artır. Bununla belə PI əmsalının statistik olaraq əhəmiyyətli olmadığı görülür. R-kvadratı göstəricisinə əsasən müstəqil dəyişənlərin asılı dəyişəni 94% izah etdiyini demək olar. Dəyişənlər arasındakı əlaqəni qrafik şəkildə də göstərmək mümkündür.

Zaman sırası analizlərində kointeqrasiya testindən də geniş istifadə edilir. Belə ki, ekonometrik müddəalara əsasən uzun zaman periodlarında dəyişənlər birgə hərəkət edir və qarşılıqlı təsir içərisində olurlar. Qısa zaman periodunda isə bu müddəə özünü doğrultmaya bilir. Bu əlaqəni araşdırmaq üçün daha çox Cohansen Kointeqrasiya (Johansen Cointegration) testindən istifadə olunur. Bu testin iki əsas göstəricisi (Trace və Eigenvalue) var və hipotezi aşağıdakı şəkildə qurmaq mümkündür:

- H_0 : Dəyişənlər arasında kointeqrasiya əlaqəsi yoxdur;
 H_1 : Dəyişənlər arasında kointeqrasiya əlaqəsi var;

Test nəticələrinə əsasən əgər Trace və Eigenvalue əmsalları kritik ədəddən böyükdürsə H_0 rədd edilir. Başqa sözlə desək dəyişənlər arasında kointeqrasiya əlaqəsinin mövcudluğu qəbul edilir.

Date: 11/16/15 Time: 08:30
 Sample (adjusted): 2000 2013
 Included observations: 14 after adjustments
 Trend assumption: No deterministic trend
 Series: DCI2 DDI2 DN2 DPI2
 Lags interval (in first differences): 1 to 1

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.986927	97.35506	40.17493	0.0000
At most 1 *	0.826088	36.63435	24.27596	0.0009
At most 2	0.381262	12.14544	12.32090	0.0535
At most 3 *	0.321220	5.424411	4.129906	0.0236

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.986927	60.72071	24.15921	0.0000
At most 1 *	0.826088	24.48891	17.79730	0.0043
At most 2	0.381262	6.721033	11.22480	0.2748
At most 3 *	0.321220	5.424411	4.129906	0.0236

Cədvəldən görüldüyü kimi Trace və Eigenvalue göstəriciləri üzrə üç səviyyədə (None, at most 1 və at most 3) kointeqrasiya əlaqəsi mövcuddur.

Nəticə

Nəticələrə əsasən son istehlak xərcləri ilə sərəncamda qalan gəlir, əhali sayı və istehlak qiymət indeksi arasında müsbət əlaqə olduğu söylənilə bilər. Lakin istehlak qiymət indeksinin əmsalı statistik olaraq əhəmiyyətsizdir. Bu da sərəncamda qalan gəlirin və əhali sayının son istehlak xərclərini izah etmək üçün daha vacib olduğunu göstərir. Belə ki, sərəncamda qalan gəlir hər üç kritik səviyyədə, əhali sayı dəyişəni isə 5 və 10%-lik səviyyələrdə statistik olaraq özünü doğruldur.

Ədəbiyyat

1. İsrailov H.A. “Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”. Bakı, 2010.
2. Kərimov E., Osmanov B. “İqtisadi Nəzəriyyə”. Bakı, 2010.

İnternet saytları

1. http://www.aak.gov.az/avtoref_to_mudaf/pdf_to_mudaf/iqt/iqt_d_mey_23_05_14.pdf
2. <http://www.ngpedia.ru/id159437p1.html>
3. <http://old.creativeconomy.ru/articles/2710/>
4. <http://referat.day.az/bazarin-tipleri-ve-modelleri-v23177>
5. <http://www.stat.gov.az/>

A simple model of demand for Azerbaijan consumer market

N. Alesgerova

Abstract

This article includes an information about the short substance, the functions, the current state of consumer market. Also, a simple model of demand has been set up according to the relation between final consumption expenditure and disposable income, population size and consumer price index. It has been looked over the stationarity of indicators, relation between variables during short and long-time periods applying Unit Root and Johansen Cointegration tests.

According to results it can be said that there is a positive correlation between final consumption expenditure and disposable income, population size and consumer price index. It had been used Eviews software package and indicators of Statistical Committee for setting model.

Key words: consumer market, a simple model of demand, disposable income, short and long-time periods

Простая модель спроса для потребительского рынка Азербайджана

Н. Алескерова

Резюме

В статье дана информация о коротком характере потребительского рынка, о проделанных функциях и о текущей ситуации рынка. Кроме того, была создана простая модель, основанная на отношениях между последними потребительскими расходами и располагаемыми доходами, между численностью населения и индексом потребительских цен. Применяя тесты Unit Root и Johansen Cointegration была рассмотрена связь между показателями зависимых и независимых переменных в стационарные, краткосрочные и долгосрочные периоды.

По результатам можно говорить о положительной связи расходов на конечное потребление и располагаемых доходов, численности населения и индекса потребительских цен. При разработке модели был использован программный пакет Eviews и показатели Комитета Статистики.

Ключевые слова: потребительский рынок, простая модель спроса, располагаемый доход, краткосрочные и долгосрочные периоды

AZƏRBAYCANDA NEFT-QAZ MAŞINQAYIRMASI SƏNAYESİNİN YARANMASI TARİXİ VƏ MÖVCUD DURUMU

Tərane Salıfova
İETİ-nin böyük elmi işçisi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda neft-qaz maşınqayırması sənayesinin keçdiyi inkişaf yolu və mövcud vəziyyəti araşdırılmışdır. Hal-hazırda mövcud olan neft maşınqayırma müəssisələri haqqında məlumat verilmişdir. Həmçinin neft-qaz maşınqayırma sənayesinin inkişafına təsir göstərən problemlər göstərilmiş və sahənin inkişafı üçün faydalı ola bilən təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: sənaye, neft-qaz maşınqayırma, müəssisə

İstənilən ölkənin həyatında mühüm rol oynayan vacib məhsullardan biri də neft-qaz resurslarıdır. Neft-qaz kompleksi ölkə iqtisadiyyatının mühüm sektorudur. Neft və qaz kimi mühüm enerji daşıyıcılarına malik olan Azərbaycanda neft sənayesinin yaranması XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. 1848-ci ildə dünyada ilk dəfə olaraq Bakıda neftin sənaye üsulu ilə hasilatı başlandı. Çox keçmədən dünyada ilk neftayırma zavodu da Bakıda istifadəyə verildi. XX əsrin əvvəllərində Bakıda yalnız nasoslar, baltalar və digər neft avadanlıqlarının təmirinin həyata keçirən emalatxanalar fəaliyyət göstərirdi. Qısa müddət ərzində neft sənayesinin sürətli inkişafı yerli neft maşınqayırması müəssisələrinin yaradılmasına gətirib çıxartdı. Leytenant Şmidt, Montin adına zavodlar buna misaldır. Artıq bu dövrdə Bakı şəhərində neft-mədən avadanlıqlarının istehsalı üçün tətbiq olunan dəzgahların sayı 1000-i keçmişdir.

Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycanda neft-maşınqayırma sənayesi qabaqcıl istehsal sahələrindən biri idi. Burada ümumi metallurgiya, tökmə və metiz bazasına malik olan bir sıra iri zavodlar cəmləşmişdir. Həmin dövrdə SSRİ -də neft-mədən avadanlığının 75 %-ni Azərbaycan istehsal edirdi. Məlumdur ki, keçmiş sovet ittifaqı dünyanın ən iri neft hasil edən ölkələrindən idi. Azər-

baycanın maşınqayırma sənayesi isə SSRİ-nin neft-mədən avadanlıqlarına olan bütün tələbatını ödəməklə bərabər dünyanın 30 ölkəsinə öz məhsullarını ixrac edirdi. Bu ölkələrin sırasında texniki cəhətdən yüksək inkişaf etmiş kapitalist ölkələri də var idi. Bu istiqamətdə atılan addımlardan biri kimi 1925-ci ildə Bakıda yaradılan Dzerjinski adına dərinlik nasosları zavodudur. Zavod SSRİ tarixində əsas istehsal müəssisələrindən biri olmuş və 90-cı illərin əvvəllərinə qədər öz mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində isə neft çıxarılması daha da artırılmış və neft maşınqayırma avadanlıqlarının istehsalı da intensivləşdirilmişdir. Böyük Vətən müharibəsindən sonra ölkədə yeni sahələri əhatə edən texniki avadanlıqların hazırlanması üçün zavodlar yaradılmağa başladı. 1946-cı ildə tikilmiş Bakı elektrik mühərrikləri, 50-ci illərdə Sumqayıt boruyayma, Mingəçevir yol maşınları, Xankəndi elektrotexniki qurğuları, Naxçıvan elektrotexniki qurğuları, Ağdam dəzgahqayırma, Gəncə dəzgahqayırma və avtomobil zavodlarını göstərmək olar. Eyni zamanda Azərbaycan dünyada neft-maşınqayırma avadanlıqları istehsalçısı kimi tanınırdı. O dövrlərdə elə neft avadanlıqları var idi ki, onlar yalnız Azərbaycanda istehsal olunurdu. Neft mancanaqları isə dünyada yalnız Azərbaycanda, Amerika Birləşmiş Ştatlarında və Rumıniyada istehsal edilirdi. XX əsrin 60-cı illərində İttifaq üzrə neft-mədən avadanlığı və alətlərini istehsal edən 31 zavoddan 17-si Bakıda yerləşirdi.

Azərbaycan neft-qaz maşınqayırma sənayesi birliyinin tarixi 1935-ci ildən başlayır. Həmin dövrdə neftmədən avadanlıqlarının və alətlərinin istehsalı və təmiri müəssisələrin birləşdirilməsi əsasında Ümumiittifaq Neftmaşınqayırma Tresti-“Azneftmaş” yaradıldı və bu da sonralar Ümumiittifaq Sənaye Birliyi (ÜSB) “Soyuzneftmaş”a çevrildi.

1970-80-ci illərdə respublikanın neft maşınqayırma sənayesi də öz inkişafının yeni mərhələsinə daxil oldu, bu sahənin strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verdi, strateji müəssisələr yenidən quruldu, yeni istehsal sahələri işə salındı. Həmin dövrdə ağır sənayenin sütunu olan Dərin Özüllər Zavodunun inşası sənayeləşmənin genişşəbəkəli dayaqlarını formalaşdırdı. Bakı Dərin Özüllər Zavodunun təməli 1978-ci ildə qoyulmuşdur. 1984-

cü ildə istismara verilən BDÖZ dənizin 200 metrədək dərinliyində quraşdırılmaq üçün dərin özüllər istehsal edən nəhəng sənaye müəssisəsidir. Ümumi istehsal gücü ildə 60 000 ton metalkonstruksiya olmaqla, müxtəlif dərinliklərdən asılı olaraq ildə 2-3 dərin dəniz özülü yığmağa imkan verir. 1985-ci ildə quraşdırılmış ilk stasionar dəniz platforması 3 hazırda “Güneşli” yatağında istismar olunur. Zavod 1986-cı ildə layihə gücünə çatdırılmışdır. Zavodda ötən dövr ərzində 178 metrədək dərinlik üçün 12 dəniz platforması hazırlanmışdır .

Keçən əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması ilə neft-maşınqayırma sənayesinə diqqət azaldı. Nəhayət, XX əsrin sonunda baş verən neft bumu neft maşınqayırma sənayesinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Buna səbəb kimi Azərbaycanda neft hasilatı ilə məşğul olan xarici şirkətlərin tətbiq etdikləri neft avadanlıqlarının xaricdən gətirilməsi, SSRİ dövründə mövcud olan ixrac bazarların itirilməsini göstərmək olar. Belə ki, neft avadanlıqları idxal edən ölkələr artıq öz neft maşınqayırması avadanlıqlarının istehsalına başladılar.

Müstəqilliyimizin ilk illərində 1994-cü ilin 20 sentyabrında bağlanmış olan “Əsrin müqaviləsi” də ölkəmizin neft maşınqayırması sənayesinə öz təsirini göstərdi. Həm müqavilədə iştirak edən ölkələr neftin hasilatında öz avadanlıqlarını tətbiq etməyə başladılar, digər tərəfdən bu müqavilədə neftin dənizdən hasil edilməli idi. Lakin ölkəmizin neft maşınqayırması müəssisələrinin istehsal etdikləri neftqazmədən avadanlıqları neftin quruda istehsalı üçün nəzərdə tutulurdu.

Neft-qaz maşınqayırması Azərbaycan iqtisadiyyatında aparıcı sahələrdən biri hesab olunur. Son illərə qədər Azərbaycan maşınqayırmanın – neft maşınqayırması sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. O, bu sahə üzrə istehsal olunan ümumi məhsulun 1/4-ni verir. Neft maşınqayırmasında ən iri müəssisələrdən biri «Başneftkimmaş Birliyi»dir. Bu müəssisə hazırladığı məhsulu 40 ölkəyə ixrac edir. Sahil qəsəbəsində yerləşən Bakı Dərin Dəniz Özülləri Zavodunda hazırlanan stasionar platformalar Xəzərin 200-300 m-ə qədər dərinliyində quyu qazmağa imkan verir. Azərbaycanın neft maşınqayırmasına aid digər iri müəssisələri – Səttərخان adına Maşınqayırma zavodu, Keşlə maşınqayırma Zavodu, Bineqədi gil

və poladtökmə Zavodlarıdır. Onu da qeyd edək ki, Bakıda Poladtökmə Zavodu tikildikdən sonra Azərbaycan xaricdən tökmə polad almır.

Azərbaycanda neft maşınqayırması məhsullarının böyük hissəsi "Azneftkimyamaş" ASC-nin tərkibinə daxil olan müəssisələr tərəfindən istehsal olunur. "Azneftkimyamaş" Dövlət Şirkəti 22 mart 2001-ci il tarixli 649 sayılı Prezident Sərəncamı ilə "Azneftkimyamaş" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə çevrildi. Bununla Azərbaycanın Neft Maşınqayırma Sənayesi yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. "Azneftkimyamaş" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin və onun Törəmə Səhmdar Cəmiyyətlərinin əsas məqsədi rəqabətqabiliyyətli neft-qaz, geoloji-kəşfiyyat, həmçinin neftkimya sənayesi avadanlıqlarını, onlar üçün lazımı alət və ehtiyat hissələrini işləmək və hazırlamaqdan ibarətdir. Cəmiyyətin müəssisələrində hazırda 100-ə yaxın çeşiddə, 600-dən artıq tip-ölçüdə geoloji-kəşfiyyat, qazma, neftçıxarma, quyuların təmiri və mədənlərin abadlaşdırılması üçün maşın və avadanlıqlar, alətlər və ehtiyat hissələri, habelə kimya sənayesi, kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün müxtəlif məhsullar istehsal edilir. 18 Törəmə Açıq Səhmdar Cəmiyyətdən (TASC), o cümlədən 14 zavod və 4 institutdan ibarət olan Cəmiyyətin, hazırda 13 TASC-9 zavod və 4 institut daxildir.

Cəmiyyətin müəssisələrində hazırda 100-ə yaxın çeşiddə, 600-dən artıq tip-ölçüdə geoloji-kəşfiyyat, qazma, neftçıxarma, quyuların təmiri və mədənlərin abadlaşdırılması üçün maşın və avadanlıqlar, alətlər və ehtiyat hissələri, habelə kimya sənayesi, kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün müxtəlif məhsullar istehsal edilir.

Hazırda 11 zavod və 2 institut İSO 9001-2000 sertifikatının tələblərinə uyğun olaraq istehsal edilən avadanlığın keyfiyyətinin idarə edilməsi menecmentini müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. Eyni zamanda neft-qaz avadanlıqlarının böyük qismi Amerika Neft İnstitutunun (API) spesifikasiyalarına uyğun istehsal edilir.

"Azneftkimyamaş" ASC özündə həmçinin elmi-tədqiqat, sınaq təcrübə və layihə-texnoloji işlə məşğul olan alim və mühəndis-texniki işçilərin çalışdığı elmi-tədqiqat və layihə institutlarını birləşdirir.

“Azneftkimyamaş” ASC-yə daxil olan zavod və institutlar haqqında qısa məlumat

Bakı neft maşınqayırma zavodu TASC 2010-cu ildə “Bakı neft mədən maşınqayırma zavodu” TASC və “Səttər xan adına maşınqayırma zavodu” TASC birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Zavod quyuların qazılması və əsaslı təmiri üçün neft mədən avadanlıqlarının istehsalı sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Əsasən fontan armaturları, qazma rotorları və siyirtmələri istehsal edir. Zavod məhsullarını Ukraniya və Rusiya Federasiyasına ixrac edir.

“Bakı fəhləsi” maşınqayırma zavodu 1900-cü ildə yaradılmışdır. “Keşlə maşınqayırma zavodu” ilə birləşmişdir. Beynəlxalq dərəcəli İSO sertifikatına malikdir. Zavod mancanaq, qaldırıcı kranlar, qazma aqreqatlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Mancanaq və AZİNMAŞ 80 qurğularını Qazaxıstana ixrac edir.

Suraxanı maşınqayırma zavodu 1926-cı ildə yaradılmışdır. Beynəlxalq dərəcəli API və İSO sertifikatları var. Zavod yeraltı neft-mədən avadanlıqlarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır və dərinlik nasosları, qaz-lift klapanları, pakerlər istehsal edir.. Zavod dərinlik nasoslarını və pakerlərini Qazaxıstan və Rusiya Federasiyasına ixrac edir.

Sabunçu Elmi-İstehsalat Birliyi 1914-cü ildə yaradılmışdır, beynəlxalq İSO sertifikatına malikdir. Zavod maşınlar üzərində müxtəlif qurğuların quraşdırılması üzrə ixtisaslaşmışdır.

B.Sərdarov adına maşınqayırma zavodu 1926-cı ildə yaradılmışdır. Siyirtmələr, dönən kranlar, fontan armaturlar istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır.

Zabrat maşınqayırma zavodu 1921-ci ildən fəaliyyət göstərir. Zavod buruq qüllələrin istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Hal-hazırda özüllər, metal konstruksiyaların istehsalı ilə fəaliyyət göstərir. Zavod qüllə özüllərini Rusiya Federasiyasına ixrac edir.

Bakı neftqazmədən avadanlıqları zavodu zavodu 1967-ci ildən fəaliyyət göstərir. Zavod neft avadanlıqlarının təmiri və servisi üzrə ixtisaslaşmışdır.

Balaxanı maşınqayırma zavodu 1900-cü ildə yaranmışdır, İSO beynəlxalq sertifikatına malikdir. Zavod qazma baltaların və

alətlərin istehsalı üzrə ixtisaslaşmış, boru tutucular, metçiklər, kolo-kovlar, baltalar, karbikatorlar, frezervlərin istehsalı ilə məşğuldur.

Səbail maşınqayırma zavodu 1906-cı ildə yaranmışdır. Zavod neft mədən alətlərinin və elevatorların istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır.

Azərbaycan Elmi Tədqiqat və Layihə Konstruktor Neft Maşınqayırma İnstitutu (AZINMAŞ) 1931-ci ildə yaranmışdır, İSO beynəlxalq sertifikatına malikdir. AZINMAŞ-nun fəaliyyət sahəsi yerüstü neft mədən avadanlıqlarının layihələndirilməsidir. İstehsal etdiyi məhsullar sırasına neft maşınqayırması alət və avadanlıqlarını göstərmək olar. BƏƏ-yə qazma qurğusu ixrac edir.

Azərbaycan Maşınqayırma Texnologiya İnstitutu 1961-ci ildə yaranmışdır. İnstitut öz fəaliyyət sahəsini texnologiyaların və qeyri-standart avadanlıqların layihəsi üzərində qurmuşdur. İstehsal etdiyi məhsullar arasında muftaları da qeyd etmək olar.

“Neftmaş” Xüsusi Konstruktor Bürosu 1966-cı ildə yaradılmışdır, beynəlxalq İSO sertifikatına malikdir. İnstitut öz fəaliyyətini “AZINMAŞ” layihə institutunda davam etdirir. İnstitutun fəaliyyət sahəsinə yeraltı neft avadanlıqlarının layihələndirilməsi, istehsal etdiyi məhsullar isə pakerlər, klapanlar, dərinlik nasoslarının təmiri, fontan quyuları üçün xüsusi kompleks hissələrin hazırlanmasını göstərmək olar. pakerlər, klapanlar, neft-qaz quyuları üçün xüsusi alətlər, müəyyən neft avadanlıqları hissələri ixrac edir. Məhsulları əsasən Rusiya Federasiyası idxal edir.

“Azərdövlətmaşlayihə” İnstitutu 1968-ci ildə yaranmışdır. İnstitut əsasən maşınqayırma üzrə layihə işləri ilə bağlı xidmətləri təklif edir.

Bundan əlavə, neft maşınqayırması məhsullarının istehsalında “Azneftemaş” ASC, “Neftqazmaş” ASC, “Qala maşınqayırma” ASC, “Bakı Cihazqayırma Zavodu”, “Alov Zavodu”, “Avtomatik Xətlər” EİM xüsusi çəkiyə malikdir.

Nəticə və təkliflər

Azərbaycanda neft-qaz maşınqayırması sənayesinin inkişafı XIX əsrin əvvəllərindən başlamış və qısa müddət ərzində inkişaf etmişdir. SSRİ dövründə bu sahə respublika iqtisadiyyatında aparıcı yerlərdən birini tutmuşdur. İttifaq tələbatının 70%-ə qədərini Azərbaycanın ödəməsi bunun bariz sübutudur. XX əsrin sonlarında

SSRİ-nin dağılması ilə ənənəvi ixrac bazarlarının itirilməsi, daha sonra müstəqillik illərində vaxtilə planlı iqtisadiyyatın yaratmış olduğu çatışmazlıqlar və “Əsrin müqaviləsi” bu sahəyə öz təsirini göstərdi. Müqaviləyə qoşulan dövlətlər öz ölkələrinin avadanlıqlarından istifadə etməyə başladılar. Bununla yanaşı müqavilədə neftin əsasən dənizdən hasili nəzərdə tutulurdu. Bütün bunlar neft maşınqayırması sənayesi müəssisələrindəki mövcud durumu daha da zəiflətdi.

Hal-hazırda neft-qaz maşınqayırması müəssisələrində mövcud olan avadanlıqların köhnəlməsi, kadr çatışmamazlığı, istehsalda elmi-texniki yeniliklərdən istifadə olunmaması, universal standartlara uyğun olan məhsul buraxılışının təmin edilməməsi, ənənəvi bazarların itirilməsi sahənin inkişafına təsir edən amillərdəndir.

İstehsalın yenidən qurulması, mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, xarici investor sərmayələrinin və dövlət dəstəyinin artırılması, dənizdə neft və qaz hasil etməyə imkan verən avadanlıqların istehsal olunması, həmçinin yuxarıda göstərilən problemlərin həlli ilə tez bir zamanda neft-qaz maşınqayırması sənayesinin inkişafına nail olmaq mümkündür. Nəzərə alsaq ki, dünyada 100-dən çox ölkədə neft hasil olunur, onda biz bu sahənin inkişafının ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu aydın şəkildə görürük.

Ədəbiyyat

1. E.M.Hacıadə Z.S.Abdullayev Neft Təsərrüfatının İqtisadi Strukturunun modernizasiyası, Bakı - Elm – 2003.
2. Dünyanın səkkizinci möcüzəsi. (Neft daşlarında açıq üsulla neft hasilatına başlanılması dünya neft sənayesi tarixində mühüm hadisə idi.) Respublika, 06.01.2015.
3. İsayev A.S., Vəzirov S.Ə. Neft və qaz sənayesinin iqtisadiyyatı və təşkili. Dərs vəsaiti. Bakı: Elm, 1999.
4. <http://www.azneftkimyamash.com/>
5. <http://anl.az/>

История создания и существующее положение нефтегазовой машиностроительной промышленности в Азербайджане

Старший научный сотрудник НИИЭР Т. Салифова

Резюме

В статье исследованы текущее состояние и пройденный путь развития нефтегазовой машиностроительной промышленности в Азербайджане. Имеющаяся информация о существующих в настоящее время нефтяных машиностроительных предприятиях. Также были показаны проблемы, влияющие на развитие нефтегазовой машиностроительной промышленности, и даны предложения, которые могут быть полезны для развития отрасли.

Ключевые слова: промышленность, нефтегазовое машиностроение, предприятие

The history and available situation of the oil and gas engineering industry in Azerbaijan

Senior Research Fellow ISRER T.Salifova

Abstract

In article investigated the passed way of development and available situation of the oil and gas engineering industry in Azerbaijan. Informed about oil engineering enterprises which have been existing presently. Also indicated the problems affecting to the development of the oil and gas engineering industry and conferred suggestions which can be useful for the development of this area.

Keywords: industry, oil and gas engineering, enterprise

DAYANIQLI MALIYYƏ SİSTEMİNİN ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİNƏ TƏSİRİ

Hüseyn Hüseynli
İETİ-nin baş mütəxəssisi

Xülasə

Məqalədə maliyyə sistemi, onun funksiyaları, dövlətin maliyyə siyasəti, monetar və fiskal siyasəti məsələlərinə toxunulmuş, büdcə və vergi siyasəti maliyyə sisteminin tənzimlənməsinin əsas formaları kimi öyrənilmişdir.

Həmçinin, son 10 ildə maliyyə sisteminin inkişafının əhalinin gəlirlərinə, büdcə xərclərinə, o cümlədən, sosial xərclərə təsiri tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *maliyyə sistemi, dövlətin maliyyə siyasəti, monetar siyasət, fiskal siyasət, büdcə-vergi siyasəti, maliyyə sisteminin tənzimlənməsi, əhali gəlirləri, büdcə xərcləri, sosial xərclər.*

Müəyyən əlamətlərə görə qruplaşdırılan maliyyə münasibətləri maliyyə sistemini əmələ gətirir. Maliyyə sistemi iqtisadiyyatda bir şəxsin əmanətləri ilə digər bir şəxsin investisiyalarını uzlaşdıran institutlar qrupudur. Bir ölkə ÜDM-nin çox hissəsini əmanətlərinin artmasına sərf edirsə, kapital yönümlü investisiyalar üçün daha çox maliyyə vəsaitləri toplanacaq, daha çox kapital isə öz növbəsində ölkədə məhsuldarlığın və həyat səviyyəsinin artması ilə nəticələnəcəkdir.

Ən geniş mənada maliyyə sistemi iqtisadiyyatın məhdud sərvətlərini əmanət toplayanlardan (qazandıqlarından daha az xərcləyən insanlardan) borc götürənlərə (qazandıqlarından daha çox xərcləyən insanlara) ötürür. Əmanət toplayanlar öz pullarını gələcəkdə faizlə birlikdə geri almaq üçün maliyyə sisteminin institutlarına təklif edirlər. Borc götürənlər isə maliyyə sistemindən pul tələb edir və gələcəkdə bu pulları faizlə qaytaracaqlarını bilirlər.

Maliyyə sisteminin rolu nəticə etibarı ilə maliyyə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsindən ibarətdir. Başqa sözlə desək, maliyyə sisteminin köməyi ilə effektivliyə və hüquqi formanın iqtisadi məzmununa uyğunluğuna nəzarət etmək olar. Maliyyə

sisteminin rolu həmçinin ondan ibarətdir ki, maliyyə münasibətlərinin köməyi ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf tempinə və proportsiyalarına təsir etmək olar. Belə təsir maliyyə-kredit mexanizmi vasitəsilə iki metodla: maliyyə təminatı (dövlət büdcəsi, başqa bir adla desək monetar siyasət) və maliyyə tənzimlənməsi (vergilər sistemi, başqa bir adla desək fiscal siyasət) metodları ilə həyata keçirilir.

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkədə heç bir sistem maliyyə sistemi kimi bu qədər mühüm əhəmiyyətə malik deyildir. Heç kim və heç nə iqtisadiyyatda baş verən köklü dəyişiklikləri dövlətin maliyyə sistemi kimi bu qədər ağırlı hiss etmir. Məhz o, təsərrüfatın bütövlüklə yenidən təşkilinin uğurlarını və ya uğursuzluqlarını təmin edir, müstəqil dövlətin siyasi imicinin qalxmasını və ya enməsinə şərtləndirir.

Dövlət sosial təminatın həyata keçirilməsinin təşkilati-hüquqi vasitələrini, üsullarını normativ aktlarla mühkəmləndirərək gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi siyasətini məhz hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirir. Burada fəaliyyətin hüquqi aspektləri bə məqsəd üçün uyğun maliyyə sistemlərinin yaradılması və onların hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, sosial təminatın idarə edilməsi sisteminin formalaşması qaydaları, sosial təminat hüququ olan kontingentin müəyyən edilməsi, sosial təminat növlərinin və onun çatdırılması şərtlərinin müəyyən edilməsi, bu zaman baş verən hüquq pozuntularının aradan qaldırılması, müdafiə mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması kontekstində ortaya çıxır.

Dövlətin maliyyə sistemini tənzimləmə metodu kimi dövlət büdcəsi və vergi sistemi əsas yeri tutur. Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli şəkildə tənzimlənməsi məqsədilə maliyyə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi, onların bölüşdürülməsi və istifadə edilməsi sahəsində dövlətin düzgün vergi siyasətinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Vergi siyasəti hər bir konkret dövrdə ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, həll edilən sosial-iqtisadi vəzifələrdən asılıdır.

Vergi siyasəti sahəsində dövlətin fəaliyyəti, əsasən, vergi sisteminin özünü təkmilləşdirmək və iqtisadiyyata səmərəli şəkildə təsir etmək məqsədilə dövlət xərclərin strukturunu tənzimləməkdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda dövlətin vergi siyasəti sahəsində fəaliyyətinin əsas istiqamətləri sərt maliyyə-kredit siyasətindən təcridən uzaqlaşmaq, vergi siyasətinin çevikliyini artırmaq, maliyyə intizamını gücləndirmək, onun şəffaflığını təmin etmək, inflyasiyanı iqtisadi tənəzzül yaratmayan səviyyədə saxlamaq, manatın sərbəst dövrəli valyutaya nisbətən məzənnəsini tənzimləmək və s. ibarətdir.

Son illərdə vergi siyasətində isə gəlirlər üzrə ümumi daxili məhsulun strukturuna və sahə quruluşuna uyğun büdcə gəlirlərinin artımına nail olmaq, potensial gəlirlərin büdcəyə daxil olmasını və qeyri-neft sektorunda büdcə gəlirlərinin yığım əmsalının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsini təmin etmək, regionlararası inkişafı tarazlaşdırmaq və işgüzar fəaliyyəti həvəsləndirmək üçün vergi güzəştlərini həyata keçirmək nəzərdə tutulur.

Dövlətin vergi siyasəti hökrmətin vergiləri yığmaq və dövlət büdcə vəsaitlərini işgüzar aktivlik səviyyəsini tənzim etmək, müxtəlif sosial vəzifələri yerinə yetirmək üçün xərcləmək imkanlarını nəzərdə tutur. Dövlətin fiskal siyasətinin əsas alətləri vergi dərəcələrini, vergitutma bazarlarını, vergilərin növlərini, onların kəmiyyətini və dövlət xərclərinin miqdarını və onların istiqamətlərini cəmiyyət tərəfindən qarşıya qoyulan konkret sosial-iqtisadi vəzifələrə uyğun şəkildə dəyişdirməkdən ibarətdir.

Fiskal siyasətin işlənilib hazırlanması ölkənin qanunverici orqanlarının müstəsna səlahiyyətlərinə aiddir. Çünki vergi qoyuluşlarına və dövlət büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə məhz onlar nəzarət edirlər.

Büdcə maliyyə münasibətlərini əks etdirən tarixi iqtisadi kateqoriya olub maliyyə sisteminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcə dövlətin əsas maliyyə sənədidir. Büdcə həm də iqtisadiyyatın güzgüsüdür və büdcə necədirsə iqtisadiyyat da elədir. Həyata keçiriləcək büdcə siyasəti respublikada maliyyə sabitliyinin saxlanılmasını təmin etməklə, genişlənməkdə olan islahatların sürətlənməsinə təkan verməlidir. Bu zaman islahatların ilkin nəticəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsi təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə büdcə siyasətində aşağıdakı istiqamətlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmalıdır:

- ❖ büdcə proqnozları iqtisadi cəhətdən tam əsaslandırılmalı, vergilərin real yığılma imkanları düzgün qiymətləndirilməlidir;
- ❖ büdcənin gəlir və xərcləri düzgün tarazlaşdırılmalı;
- ❖ qeyri-neft sektorunda iqtisadi inkişafa nail olmaqla, büdcə gəlirlərinin yığım əmsalının artımını təmin etmək;
- ❖ vergi borclarının azaldılması istiqamətində lazımı işlər görmək;
- ❖ vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması və vergi nəzarətinin gücləndirilməsi məqsədilə vergi qanunvericiliyini təkmilləşdirmək;
- ❖ vergitutma bazasının genişləndirilməsi və vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə bəzi fəaliyyət növlərinə yalnız sadələşdirilmiş vergini tətbiq etməli;
- ❖ dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi hesabına özəlləşdirmədən daxilolmaların artımına nail olmalı;
- ❖ təyinatı üzrə əlavə dəyər vergisindən azadolmaların qanunla müəyyən edilməsinə nail olmalı;
- ❖ büdcə xərclərində əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminat, səhiyyə, təhsil, elm, tikintiyə və s. sosial yönümlü məqsədlərə ayrılan vəsaitlər artırmaq;
- ❖ dövlət büdcəsi kəsirinin strukturunun təkmilləşdirilməsi işini davam etdirmək;
- ❖ büdcə kəsirini inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirmək;
- ❖ dövlət qısa, orta və uzunmüddətli istiqrazlarının buraxılması ilə qiymətli kağızlar bazarını daha da inkişaf etdirmək, dövriyyədə olan artıq pul kütləsinin daha səmərəli şərtlərlə cəlb edilməsi məqsədi ilə investor şəbəkəsini genişləndirmək, bu kağızlara olan tələbatı artırmaqla, normal rəqabət prinsipləri əsasında faiz dərəcələrinin tənzimlənməsinə nail olmalı.

Maliyyə-büdcə siyasəti – hər bir konkret tarixi dövrdə cəmiyyətin idarə edilməsi, iqtisadi-sosial və siyasi vəzifələrin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının yaradılması və məqsəduyğun istifadəsi ilə əlaqədar olaraq həyata keçirdiyi tədbirlər sistemindən ibarətdir.

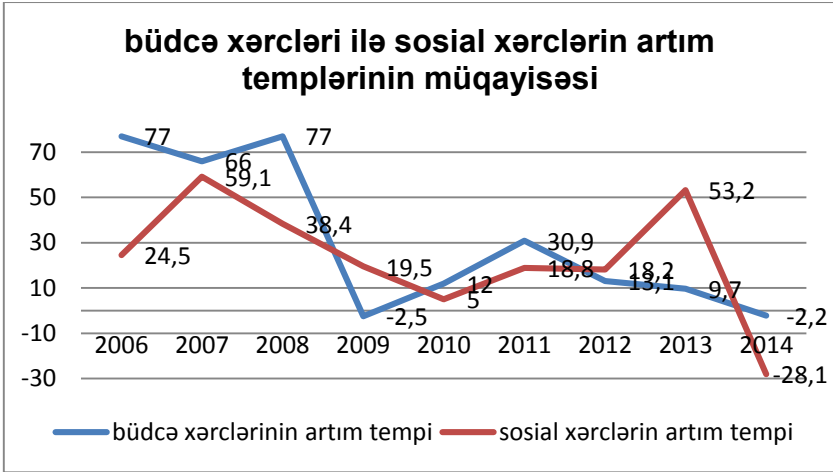
Müasir dövrdə, bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarı xeyli inkişaf etmişdir. Müstəqilliyinin ilk dövründən ciddi sosial təhdidlərlə üzləşməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası digər postsovet ölkələri ilə müqayisədə daha sürətlə inkişaf etmiş, sosial-siyasi və sosial-iqtisadi sahədə üzərinə düşən öhdəlikləri uğurla yerinə yetirərək dünya standartlarına uyğun infrastrukturun formalaşdırılmasına nail olmuşdur. Bu sosial-iqtisadi infrastrukturunu əks etdirən əsas makroiqtisadi göstəricilər olan ÜDM, əhali gəlirləri və xərcləri, büdcə gəlirləri və xərcləri, büdcə xərclərində sosial xərclər aşağıdakı cədvəldə təqdim edilmişdir (cədvəl 1).

Verilmiş cədvəldə 2015-ci il daxil olmaqla son 10 ilin göstəriciləri qeyd olunmuşdur. Qeyd olunan göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, tədqiq olunan dövrdə ÜDM-də 3,1 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Bununla bərabər əhali gəlirləri 2006-cı ildə 10198,5 mln. manatdan 2014-cü ildə 39360,7 mln. manata (3,9 dəfə artım) və adam başına düşən gəlir müvafiq dövrdə 1201,3 manatdan 4180,6 manata (3,5 dəfə artım) yüksəlmişdir. Nəticədə ötən 10 ildə əhalinin real gəlirlərinin orta illik artım tempi iqtisadi artım tempini orta hesabla 8,3% üstələmişdir. Dövlət büdcəsinin ölkənin iqtisadi artım templerindən daha sürətlə artması onun əsas xarakterik cəhətlərindəndir. Azərbaycanda büdcə gəlirləri fantastik templərlə, məsələn özündən əvvəlki illə müqayisədə 2006-cı ildə 88%, 2007-ci ildə 55%, 2008-ci ildə 79% artıb. 2011-ci ildə ölkə ÜDM-nin 22% artdığı şəraitdə büdcə gəlirləri 38% artıb. Amma 2009 və 2014-cü illərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri əvvəlki illə müqayisədə aşağı enib.

Tədqiq olunan dövrdə büdcə xərclərinin artım tempi ilə sosial xərclərin artım tempi tam şəkildə üst-üstə düşməmişdir. 2009-cu ildə büdcə xərclərinin 2,5% azaldığı dövrdə sosial xərclər 19,5% artmışdır. Son 2 ildə bu göstəricilərin dəyişməsində müəyyən fərqlər nəzərə çarpır. Belə ki, 2013-cü ildə büdcə xərcləri 9,7% artdığı halda sosial xərclər 53,2% artmış, 2014-cü ildə isə büdcə xərclərində 2,2% və sosial xərclərdə 28,1% azalma qeydə alınmışdır.

Cədvəl 1
mln. manat

İllər	ÜDM	Əhalinin gəlirləri		Əhali xərcləri	Büdcə gəlirləri	Büdcə xərcləri			
		Ümumi gəlirlər	Adam başına düşən gəlir (manat)			Ümumi xərclər	Adam başına düşən xərc (manat)	Sosial sahə xərcləri	
								Ümumi xərclər	Adam başına düşən xərc (manat)
2006	18746,2	10198,5	1201,3	8208,1	3868,8	3790,1	443,1	1049,7	122,7
2007	28360,5	14558,2	1692,2	11249,7	6006,6	6086,2	702,3	1670,3	192,7
2008	40137,2	20735,4	2378,3	15891,9	10762,7	10774,2	1227,1	2312,5	263,4
2009	35601,5	22601,1	2560,1	17417,6	10325,9	10503,9	1180,6	2763	310,6
2010	42465	25607	2866,1	19251,5	11403	11765,9	1307,7	2901,4	322,5
2011	52082	30524,6	3371,7	22184	15700,7	15397,5	1690	3447,2	378,4
2012	54743,7	34769,5	3789,3	24564	17281,5	17416,5	1885,9	4072,9	441
2013	58182	37562	4040,3	28021,2	19494,4	19112,6	2042,7	6239	666,8
2014	58977,8	39360,7	4180,6	31266,2	18400,5	18699,3	1973,1	4485,8	473,3
2015 (ilk 6 ay)	32057,5	23606,1	2484,1		7806,9	8 577,8	902,9	2838,1	298,7

Qrafikdən də görüldüyü kimi 2014-cü il istisna olmaqla dövlət büdcəsində sosial xərclər daim artımla müşahidə olunmuşdur. Bu istisnaya səbəb büdcə gəlirlərinin 51%-nin Dövlət Neft Fondundan transfertlər əsasında formalaşmasıdır. Bildiyimiz kimi 2014-cü ilin iyun ayında neftin qiyməti 2 dəfədən çox düşmüşdür.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdiyi dövrdən indiyə qədər sosial dövlət quruculuğu uğurla reallaşdırmışdır. Azərbaycanda 2004-cü ildə orta aylıq əmək haqqı 100 dollar təşkil elədiyi halda, 2015-ci ilin sentyabr ayına olan statistik göstəricilərə əsasən 440 dollara yüksəlmişdir.

Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsi 5,3%-ə enmişdir və hazırda yoxsulluq global yoxsulluq səviyyəsindən 3 dəfə aşağıdır. Ölkəmiz insan inkişafı indeksini MDB dövlətləri üzrə ən yüksək səviyyəyə çatdırmış, BMT İnkişaf Proqramının hesabatında “yüksək insan inkişafı” ölkələri qrupunda qərarlaşmışdır.

Pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə ayrılan əlavə dövlət dəstəyi hesabına pensiya xərclərinin ölkənin ÜDM-nə olan nisbəti əhəmiyyətli şəkildə yüksəlmiş, 2003-cü ildə 3,9% təşkil etdiyi halda, 2014-cü ildə 5% olmuşdur. Hazırda 60 yaşdan yuxarı şəxslərin əhalinin cəmi sayındakı xüsusi çəkisinin

8,8% təşkil etdiyi nəzərə alınarsa, bu kateqoriyanın əhalinin strukturundakı payının hər 1%-nə ÜDM-in 0,52%-i qədər pensiya xərci düşür ki, bu da beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş göstəriciyə (0,3-0,48%) uyğundur.

Ölkədə yoxsulluq probleminin aradan qaldırılmasının mühüm vasitələrindən biri kimi pensiyaların davamlı artırılması nəticəsində pensiyaların orta aylıq məbləği hazırda pensiyaçılar üçün yoxsulluq həddini 1,7 dəfə üstələyir, halbuki, 2003-cü ildə bu göstərici yoxsulluq həddindən 2 dəfə aşağı məbləğlə ifadə olunurdu. 2003-2014-cü illər ərzində pensiyaların orta aylıq məbləği 9,4 dəfə artaraq 18,4 manatdan 173 manata, yaşa görə pensiyaçılar üzrə əvəzetmə əmsalı 29,3%-dən 43,4%-ə qaldırılmışdır. Bu artım dinamikası MDB-nin pensiyaların məbləği nisbətən yüksək olan ilk 4 dövləti içərisində ən yuxarı artımdır və ikinci yerdə qərarlaşmış Qazaxıstanda aparılan pensiya artımlarından 1,4 dəfə çoxdur. Bu sırada MDB-nin minimum əmək haqqı göstəricisi yüksək olan ilk 3 dövləti (Belarus 165,8 dollar, Rusiya 141 dollar, Azərbaycan 133,8 dollar) arasında pensiyanın minimum məbləğinin əmək haqqının minimum məbləğinə nisbətində görə ölkəmizin ilk yerdə qərarlaşmış (Azərbaycan 95,2%, Belarus 79,8%, Rusiya 70,4%) xüsusi qeyd olunmalıdır.

Təkliflər

Azərbaycanda təhsil xərclərinin yüksək olması ölkədə elmin inkişafına istənilən təsirini göstərə bilmir. Bunun başlıca səbəbi təhsilə çəkilən xərclərin böyük hissəsinin mövcud təhsil müəssisələrinin təmirinə və ya yenidən tikintisinə xərcləndiyi halda, təhsil işçilərinin ixtisas artırma və yenidən hazırlanma məsələlərinə kifayət qədər böyük qayğı göstərilməməsidir. Həmçinin, elmi tədqiqatların aparılmasına, elmdə innovasiyaların tətbiqinə kifayət qədər vəsaitin ayrılmaması elmin inkişafını ləngidir. Elmin inkişafı iqtisadiyyatın gələcək inkişafının əsas təməlidir. Bunun ikinci bir səbəbi kimi ali və orta təhsil müəssisələrinin böyük hissəsinin dövlət tərəfindən maliyyələşməsi və özünü maliyyələşdirmə mənbələrinin kifayət etməməsidir. Çıxış yolu kimi ali təhsil müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və təhsil alanların dəstəklənməsi və stimullaşdırılması üçün müxtəlif cür təqaüd, layihə, grant və s.-in verilməsinin tətbiq edilməsini təklif etmək istərdim.

Ədəbiyyat

1. İqtisadi nəzəriyyə. Dərslik, T.S.Vəliyev, Ə.R.Babayev, M.X.Meybullayev Bakı,2003.
2. Bütçə sistemi. Dərslik, Bədəlov Ş.Ş., R.B.Məhərrəmov, F.Ə.Qurbanov, Bakı, 2003
3. N.A.Novruzov, X.Ə.hüseynov. "Maliyyə". Dərslik, Bakı, 2007.
4. Ekonomiksin Əsasları. N.Qreğori Mənkyu.
5. Bütçə və vergi sistemi. V.S.Eyyubov
6. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, "Maliyyə və uçot" jurnalı
7. <http://stat.gov.az/>
8. <http://www.maliyye.gov.az/>
9. <http://www.president.az/>
10. <http://www.mlsp.gov.az/>
11. <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Влияние устойчивой финансовой системы в социальной защите населения

Г.Гусейнли

Резюме

В статье были затронуты финансовые системы, ее функции, финансовая политика государства, вопросы денежно-кредитной и налогово-бюджетной политики, участвующих, в бюджетной и налоговой политике в качестве основных форм регулирования финансовой системы.

Кроме того, были изучены: развитие финансовой системы в последние 10 лет, доходы населения, бюджетные расходы, в том числе социальные издержки.

Ключевые слова: финансовая система, государство фискальной политики, денежно-кредитной политики, налогово-бюджетной политики, налогово-бюджетной политики, регулирование финансовой системы, государственных доходов, расходы бюджета и социальные расходы.

Influence of sustainable finance system on social protection of population

H.Huseynli

Abstract

In the article is told about finance system, finance policy of government, monetary policy and fiscal policy issues, studied budget and tax policy as main forms of regulation of finance system.

Also researched influences of development of finance system on income of population, budget costs, including social costs through last decade (10 years)

Key words: finance system, finance policy of government, monetary policy, fiscal policy, budget-tax policy, regulation of finance system, incomes of population, budget costs, social costs

İQTİSADİ MEYİL SORĞULARININ NƏZƏRİ–METODOLOJİ ƏSASLARI

Əhliman Qasimov

*Tbilisi Dövlət Universiteti nəzdində
Beynəlxalq İqtisadiyyat Məktəbinin (İSET-nin) magistrı*

Xülasə

Məqalədə iqtisadi proseslərin düzgün izlənilməsi, mənfi nəticələrin qarşısının alınması, həmçinin, proqnozların verilməsi üçün iqtisadi meyil sorğularından istifadə edilməsi göstərilmişdir. Bu sorğuların əsas xüsusiyyətlərindən biri tədqiqat işində kəmiyyət deyil, keyfiyyət informasiyalarının əldə olunmasıdır. Keyfiyyət informasiyasının araşdırılması daha asan və tez baş verdiyi üçün sorğunun nəticələri statistik tədqiqatların nəticələrindən daha tez əldə olunur. Bu da öz növbəsində nəticələrin ictimaiyyətə daha tez açıqlanmasına gətirib çıxarır. Bu sorğular vasitəsi ilə gələcəyə aid informasiyalar, istənilən komponentlər haqqında məlumatlar və s. əldə etmək mümkündür. Sorğuların nəticələrinin emalı balans metoduna əsaslanır və bu metod vasitəsi ilə digər indekslər hesablanır.

Açar sözlər: “iqtisadi meyil sorğuları”, “biznes meyili sorğuları”, “inam indeksləri”, “balans metodu”, “diffuziya indeksləri”

GİRİŞ

İqtisadiyyatda gələcəyə aid proqnozların verilməsi müasir dövrün ən aktual məsələlərindən biridir. Cari proseslərin hansı yöndə və necə inkişaf edəcəyini bilmədən gələcəyə aid düzgün qərarların verilməsi çox çətin, bəzi hallarda isə qeyri - mümkün olur. İnkişaf edən proseslərin izlənilməməsi və nəticələrin proqnozlaşdırılmaması iqtisadiyyatda istənilən anda gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Baş verən maliyyə böhranları, yüksək hədlə inflyasiya, işsizlik səviyyəsi, iqtisadi geriləmə kimi mənfi hallar heç vaxt birdən ortaya çıxmamışdır. Onlar uzun zaman davam edən proseslərin nəticələridir. Bu proseslərin düzgün izlənilməsi və vaxtında önleyici tədbirlərin alınması belə böyük mənfi nəticələrin ortaya çıxmasının qarşısını almış olar. Bunun üçün də hazırkı iqtisadi proseslərin nəzarət altında saxlanması və gələcəyə aid proqnozların verilməsi üçün *Biznes Meyili Sorğularından (BMS)* istifadə edilməyə başlanılmışdır.

İqtisadi meyil sorğularının nəzəri əsasları. BMS-in tarixi 1920-ci illərdən başlayır və o dövrlərdə əsasən ticarət assosiasiyaları, sənaye birlikləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. BMS-in institutlar və rəsmi orqanlar tərəfindən həyata keçirilməsi isə İkinci Dünya Müharibəsindən sonraya təsadüf edir. O dövrdə BMS Münhendəki İFO institutu və Fransanın statistika komitəsi tərəfindən, sonralar isə bütün Avropa, Amerika, Yaponiya və digər ölkələrdə keçirilməyə başlanılmışdır. Onu da qeyd edək ki, BMS-in həyata keçirilməsində heç bir məhdudiyət qoyulmur və eyni bir ölkədə bir neçə qurum tərəfindən həyata keçirilə bilər. Məsələn, Almaniyada 9, İngiltərədə 14, Yaponiyada 5, ABŞ-da 18 ayrı-ayrı qurumlar BMS-ni həyata keçirirlər.

Azərbaycanda ilk dəfə BMS 2006-cı ildə Xəzər Universitetinin “İqtisadi, Biznes Tədqiqatları və Təhsili” mərkəzi tərəfindən “Azərbaycanda makroiqtisadi proqnozlaşdırmanın gücləndirilməsi” layihəsi çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Bu layihəni Yaponiyanın Sasakava fondu maliyyələşdirmiş və Malaziyanın MİER institutunun təcrübələrindən istifadə olunmuşdur.

BMS əsas iki funksiyanı yerinə yetirir:

- ❖ kəmiyyət statistikasının keyfiyyət informasiyası ilə təmin edilməsi;
- ❖ ilkin baza məlumatları əsasında gələcəyə aid proqnozların verilməsi.

BMS-in ən əsas xüsusiyyətlərindən biri tədqiqatda kəmiyyət deyil, keyfiyyət informasiyalarının əldə olunmasıdır. Keyfiyyət informasiyasının araşdırılması daha asan və tez baş verdiyi üçün sorğunun nəticələri statistik tədqiqatların nəticələrindən daha tez əldə olunur. Bu da öz növbəsində nəticələrin ictimaiyyətə daha tez açıqlanmasına gətirib çıxarır.

İqtisadi göstəriciləri daha dəqiq rəqəmlərlə ifadə edən statistik məlumatlarla müqayisədə, BMS-in bir sıra üstün cəhətləri var ki, onlar da aşağıdakılardır:

- BMS-in nəticələrinin daha qısa vaxt ərzində əldə olunması və ictimaiyyətə açıqlanması;
- statistik məlumatlarda yalnız keçmişə aid məlumatların əldə edilməsi mümkün olduğu halda, BMS-də gələcəyə də aid məlumatların əldə edilə bilinməsi imkanları;

- statistik məlumatlar əsasən dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş komponentlər üzrə informasiyaları özündə əks etdirdiyi halda, BMS-də istənilən komponentlər haqqında məlumatların əldə edilə bilinməsi imkanları;

- statistik məlumatlarda yalnız nəticələr məlum olduğu halda, BMS-də bu nəticələrə təsir edən amillərin də araşdırılması imkanları və s.

Sorğuya cəlb olunan şirkətlərin sayı ölkədən-ölkəyə dəyişir. Bu əsasən ölkənin böyüklüyü və ölkədə olan şirkətlərin sayı ilə mütənasibdir. Aşağıdakı cədvəldə ayrı-ayrı ölkələrdə sorğunun neçə şirkət arasında keçirilədiyi göstərilir.

Cədvəl 1

BMS üçün ölkələr üzrə nümunə sayı.

Ölkələr	Nümunə Sayı
Lüksemburq	300 – dən az
Yeni Zelandiya, Finlandiya, İrlandiya	300 – 499
Avstraliya, Danimarka, Yunanıstan, Norveç, Türkiyə	500 – 999
Avstriya, Hollandiya, İngiltərə, İsveç, İsveçrə, Belçika	1000 – 2999
Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Portuqaliya, İspaniya, ABŞ	3000 – dən çox

Sorğuda iştirak edən şirkətlər bir neçə kriteriya üzrə müəyənləşdirilir. Əsas kriteriyalar aşağıdakılardır:

a) *iqtisadi fəaliyyət*: Burada şirkətin hansı sahədə fəaliyyət göstərdiyi əsas hesab olunur və hansı sektordan neçə şirkətin seçilməsi sektorların ÜDM-dəki payından asılıdır;

b) *həcm kriteriyası*: Bu kriteriyaya görə şirkətlər üç qrupa bölünür - kiçik həcmli, orta həcmli və böyük həcmli şirkətlər. Şirkətləri bu kateqoriyalara ayırmaq üçün də iki kriteriyadan istifadə olunur:

b.1) *işçi sayı*: Dünya təcrübəsində şərti olaraq işçi sayı 1-19 arası olan şirkətlər kiçik, 20-249 arası olan şirkətlər orta, 250-dən çox olan şirkətlər böyük şirkətlər adlandırılır. Buradakı rəqəmlər də ölkədən-ölkəyə dəyişir. Məsələn, elə ola bilər ki, kiçik şirkətlər kateqoriyasına 1-25 arası işçi sayı olan şirkətlər daxil edilsin;

b.2) *illik mənfəət*: Burada əsasən şirkətlər illik mənfəətinə görə kateqoriyalara ayrılır. Müəyyən olunmuş mənfəət hədləri ölkədən-ölkəyə dəyişir. Onu da qeyd edək ki, bu kriteriyadan nadir hallarda istifadə edilir.

Hesablanan indekslər. Sorğu nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar əsasında ölkədə makroiqtisadi vəziyyəti əks etdirən göstəricilərlə yanaşı, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrindəki mövcud vəziyyəti özündə əks etdirən göstəricilər (indekslər) də hesablanır. Bu indekslər aşağıdakılardır:

1. *Real Sektorun İnam İndeksi*. Bu indeksin hesablanması əsas məqsəd iqtisadi fəaliyyətdə inkişaf və tənəzzül, ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti və s. haqqında reallıqların aşkar edilməsi və qabaqcıdan proqnozların verilməsidir.

2. *İqtisadi Sentiment İndikatoru (İSİ)*. Bu indikatorun hesablanması əsas məqsəd ümumi iqtisadi aktivliyi və ölkədəki biznes şəraitinin hansı səviyyədə olmasını aşkar etməkdir. *İSİ* həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların fikrini özündə əks etdirir. Bu indikatoru hesablayarkən təkcə biznes meyili sorğularından deyil, həm də istehlakçıların sorğularından əldə edilmiş məlumatlara da istinad edilərək, iqtisadiyyatın *sənaye, tikinti, xidmət, pərakəndə ticarət* və *istehlak* kimi komponentləri barədə təhlillər aparılır. *İSİ*-nin komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- *sənayedə inam indeksi*;
- *xidmət sahəsində inam indeksi*;
- *istehlakçıların inam indeksi*;
- *tikinti sahəsində inam indeksi*;
- *pərakəndə ticarət sahəsində inam indeksi*.

Qeyd edilən indekslər hesablandıqdan sonra bu indekslərə çəkilər verilməklə, *İSİ* hesablanır.

3. *Biznes İqlimi İndeksi (Bİİ)*. Bu indeksin hesablanması metodologiyasında daha məhdud informasiyalardan istifadə edilir və yuxarıda adları çəkilən inam indekslərinə çəkilər verilməklə hesablanır. Beynəlxalq təcrübədə bu indeksin qəbul olunması onun hesablanması üçün vacibliyini ortaya çıxarır və ölkələr beynəlxalq müqayisələr aparmaq üçün bu indeks hesablananda maraqlı olurlar.

Qeyd edək ki, BMS-in keçirilməsi müddəti aylıq, rüblük, yarımillik və illik ola bilər. BMS əsasında biznes meyili indeksləri (BMI) hesablanır.

Biznes meyili indekslərinin hesablanma metodologiyası. Sorğunun nəticələrini təhlil edərkən hər komponent üçün qarşıya bir neçə (bu verilmiş sualın neçə cavabı olmasından aslıdır) faiz göstərən rəqəmlər çıxır. Təbii ki, bu faizlərin hər birini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək çətin olduğu üçün bütün əldə olunmuş faizləri bir rəqəm şəklinə gətirmək lazımdır. Beləliklə, həm ayrı-ayrı sualların, həm də ümumi nəticənin təhlili daha asan olur. Əldə olunmuş faizləri tək bir indeksə çevirmək üçün beynəlxalq təcrübədə ən çox iki üsuldən istifadə olunur. Bunlar “balans” və “diffuziya” üsullarıdır.

Balans metodunda hesablanma zamanı “müsbət” və “mənfi” cavablardan istifadə olunduğu halda, diffuziya indekslərinin hesablanması metodunda “müsbət” və “neytral” cavablardan istifadə edilir.

Balans metodu. Adətən, hər bir sual üçün üç və ya beş cavab (məsələn, artıb, dəyişməyib, yaxud da azalıb və ya daha çox artıb, artıb, dəyişməyib, azalıb və daha çox azalıb) təklif olunur. Əgər üç cavablı suala müsbət yönlü cavab verilmişdirsə ona “+1” və onun faizlə ifadəsi P, neytral cavab verilmişdirsə ona “0” və onun faizlə ifadəsi E, mənfi yönlü cavab verilmişdirsə ona “-1” və onun faizlə ifadəsi N qiyməti verilir və konkret sual üzrə indeksin qiyməti aşağıdakı kimi hesablanır:

$$B_x = 100(P_x^i - N_x^i)$$

Burada,

$B_x - x$ – cı sual üçün hesablanmış balans;

$P_x^i - x$ sualına i – ci respondent tərəfindən verilmiş müsbət cavab;

$N_x^i - x$ – cı suala i – ci respondentin verdiyi neytral cavab;

x – sualların sayı və i – respondentlərin sayı ($x = 1 \dots n$ və $i = 1 \dots m$)

Əgər sualın 5 cavab variant varsa, bu zaman suallara verilən çəkirlərə müvafiq olaraq 1; 0.5; 0; –0.5; –1 qiymətləri verilir və

balans aşağıdakı kimi hesablanır:

$$B_x = \left((PP)_x^i + \frac{1}{2P_x^i} \right) - \left(\frac{1}{2N_x^i} + (NN)_x^i \right)$$

Burada, $(PP)_x^i + (NN)_x^i + (EE)_x^i + P_x^i + N_x^i + E_x^i = 1$

$(PP)_x^i - x - c$ i suala $i - c$ i respondentin verdiyi “daha çox artıb” cavabı;

$P_x^i - x - c$ i suala $i - c$ i respondentin verdiyi “artıb” cavabı;

$(NN)_x^i - x - c$ i suala $i - c$ i respondentin verdiyi “daha çox azalıb” cavabı;

$N_x^i - x - c$ i suala $i - c$ i respondentin verdiyi “azalıb” cavabı.

Konkret sahə üçün inam indeksi seçilmiş suallar üzrə hesablanmış indekslərin ədədi ortası kimi müəyyən edilir və indekslərin qiyməti $[-100; +100]$ aralığında dəyişir. İndeksin qiymətinin $[-100; -5)$ aralığında olması müvafiq sahədə tənəzzülün mövcudluğunu, $[-5; +5]$ aralığında olması müvafiq sahədə durğunluğun hökm sürdüyünü, $(+5; +100]$ aralığında olması isə müvafiq sahədə canlanmanın baş verdiyini göstərir.

Diffuziya indekslərinin hesablanma metodu. Balans üsulləndən fərqli olaraq burada indekslər $[0; +100]$ aralığında dəyişir və buna görə diffuziya indekslərinin hesablanma metodu ilə əldə edilən nəticələrin qrafiki balans metodunun qrafikindən fərqlənir.

Üçcavablı suallar üçün diffuziya indeksi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$(DI)_x = 100(P_x^i + E_x^i/2)$$

Burada, $(DI)_x - x - c$ i sual üçün hesablanmış diffuziya indeksi $(x = 1 \dots n)$;

$P_x^i - x$ sualına $i - c$ i respondent tərəfindən verilən müsbət cavab;

$E_x^i - x$ sualına $i - c$ i respondent tərəfindən verilən neytral cavab.

Balans metodundan bilirik ki, $N_x^i + E_x^i + P_x^i = 1$ və $N_x^i = 1 - E_x^i - P_x^i$

$$B_x = 100(P_x^i - 1 + E_x^i + P_x^i) = 100(2P_x^i + E_x^i - 1)$$

$$2P_x^i + E_x^i - 1 = B_x/100$$

$$2P_x^i = B_x/100 - E_x^i + 1$$

$$P_x^i = B_x/200 - E_x^i/2 + 1/2$$

Aldığımız P –nin qiymətini diffuziya indeksində yerinə yazsaq

$$(DI)_x = 100(B_x/200 - E_x^i/2 + 1/2 + E_x^i/2) = B_x/2 + 50$$

$$(DI)_x = 0.5 \times B_x + 50$$

Bu formula balans metodu ilə diffuziya indeksinin arasında əlaqənin olmasını göstərir və bunun üçün diffuziya indeksinin aldığı qiymət həmişə sıfır və müsbət yüz aralığında dəyişir.

Beş cavablı suallarda diffuziya indeksini hesablamaq üçün iki üsuldən istifadə etmək olar. Birinci üsul beş cavablı balans metodunu hesablamaq və

$$(DI)_x = 0.5 \times B_x + 50$$

düsturundan istifadə etməkdir. İkinci üsul isə

$$(DI)_x = \frac{(PP)_x^i - (NN)_x^i}{2} + \frac{1}{P_x^i} - \frac{1}{N_x^i} + 50$$

formulasını hesablamaqdır.

İndekslərin hesablanmasını asanlaşdırmaq üçün çox zaman təsadüfi seçimlərə üstünlük verilir və burada bütün respondentlərə eyni çəki verilir. Lakin nəticələrin daha müfəssəl olması üçün sorğuya cəlb olunan müəssisələrin fərqləndirilməsi lazımdır. Çəki üsulundan ilk dəfə 1952-ci ildə H. Theil istifadə etmişdir. Bu üsulda hər bir respondentin ayrıca çəkili müəyyən edilir. Çəkilərin verilməsi üçün müəssisənin böyüklüyü, orada çalışan işçilərin sayı, istehsal həcmi və s. kimi amillər nəzərə alın bilər. Dünya təcrübəsində ən çox istehsal həcmi və müəssisədə çalışan işçilərin sayı nəzərə alınmaqla çəkilər verilir.

Sorğuların keçirilməsi zamanı respondentlərin seçilməsi

ixtiyari aparıldığı üçün iri həcmli müəssisələrin sorğuda iştirak etmə ehtimalı da fərqli olur. Çəki metodundan istifadə etməklə P – nin, N – in və E – nin qiymətlərini aşağıdakı düsturla hesablamaq olar:

$$P_w = \frac{W^+ \times P}{W^+ \times P + W^= \times N + W^- \times E}$$

$$N_w = \frac{W^+ \times N}{W^+ \times P + W^= \times N + W^- \times E}$$

$$E_w = \frac{W^+ \times E}{W^+ \times P + W^= \times N + W^- \times E}$$

Burada, W^+ – sorğu suallarına müsbət cavab verən respondentlərin çəkisi;

$W^=$ – sorğu suallarına neytral cavab verən respondentlərin çəkisi;

W^- – sorğu suallarına mənfi cavab verən respondentlərin çəkisi.

Çəki metodundan istifadə etməklə indekslərin hesablanılmasını praktiki olaraq görmək üçün aşağıdakı misala nəzər salaq.

Misal. Fərz edək ki, real sektorun monitorinqi üçün biznes meyili sorğuları keçirilmişdir və respondentlərə təqdim olunan bir sualın nəticələri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. İlk öncə üç cavab variantı olan sualı nəzərdən keçirək.

Cədvəl 1

Sorğu sualının cavabları	Firmaların sayı	Cavabların %-lə ifadəsi
Artıb (P)	280	56%
Dəyişməyib (E)	120	24%
Azalıb (N)	100	20%
Cəmi	500	100%

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi sorğuya 500 müəssisə cəlb

olunmuşdur və respondentlərin 56%-i suala müsbət yönlü, 24%-i neytral və 20%-i mənfi yönlü cavablar vermişdir. Cədvəl 2-də isə firmaların istehsal həcminə uyğun olaraq onlara ixtiyari çəkilər verilməklə P_w , E_w və N_w -nin qiymətləri hesablanmışdır.

Cədvəl 2

Sorğu sualının cavabları	Firmaların çəkileri	Cavabların % ifadəsi
Artıb (P_w)	3	73%
Dəyişməyib (E_w)	1	10%
Azalıb (N_w)	2	17%
Cəmi		100%

Respondentlərə təklif olunan beş cavab variantlı sualın nəticələri isə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. Cədvələ əsasən təqdim olunan suala respondentlərin yarısı müsbət yönlü cavablar, 10%-i neytral və 40%-i mənfi yönlü cavablar vermişdir.

Cədvəl 3

Sorğu sualının cavabları	Firmaların sayı	Cavabların % ifadəsi
Çox artıb (PP)	150	30%
Artıb (P)	100	20%
Dəyişməyib (E)	50	10%
Azalıb (N)	80	16%
Çox azalıb (NN)	120	24%
Cəmi	500	100%

Çəkilər verildikdən sonra isə bu faizlərdə bir qədər dəyişikliklər olmuşdur. Belə ki, $(PP) \neq (PP)_w$, $(P) \neq (P)_w$, $(E) \neq (E)_w$, $(N) \neq (N)_w$, $(NN) \neq (NN)_w$.

Cədvəl 4

Sorğu sualının cavabları	Firmaların çəkileri	Cavabların % ifadəsi
Çox artıb $(PP)_w$	5	43%
Artıb $(P)_w$	3	17%
Dəyişməyib $(E)_w$	1	3%
Azalıb $(N)_w$	2	9%
Çox azalıb $(NN)_w$	4	28%
Cəmi		100%

Çəkisiz və çəkili metodlarla indekslərin hesablanması:

1. Çəkiddən istifadə etmədən balansın hesablanması (üç cavablı suallar üçün)

$$P = 280/500 = 0.56, E = 120/500 = 0.24 \text{ və } N = 100/500 = 0.20$$

$$B = 100(0.56 - 0.20) = 36\%$$

2. Çəkiddən istifadə etmədən diffuziya indeksinin hesablanması (üç cavablı suallar üçün)

$$DI = 0.5 \times (36) + 50 = 18 + 50 = 68\%$$

3. Çəkiddən istifadə etməklə balansın hesablanması (üç cavablı suallar üçün)

$$P_w = \frac{56 \times 3}{56 \times 3 + 24 \times 1 + 20 \times 2} = 0.73$$

$$E_w = \frac{24 \times 1}{56 \times 3 + 24 \times 1 + 20 \times 2} = 0.10$$

$$N_w = \frac{20 \times 2}{56 \times 3 + 24 \times 1 + 20 \times 2} = 0.17$$

$$B_w = 100 \times (0.73 - 0.17) = 100 \times 0.56 = 56\%$$

4. Çəkiddən istifadə etməklə diffuziya indeksinin hesablanması (üç cavablı suallar üçün)

$$(DI)_w = 0.5 \times 56 + 50 = 28 + 50 = 78\%$$

5. Çəkiddən istifadə etmədən balansın hesablanması (beş cavablı suallar üçün)

$$(PP) = 150/500 = 0.30, (P) = 100/500 = 0.20, (E) = 50/500 = 0.10, (N) = 80/500 = 0.16, (NN) = 120/500 = 0.24$$

$$B = \left(0.30 + \frac{1}{2 \times 0.20}\right) - \left(\frac{1}{2 \times 0.16} + 0.24\right)$$

$$B = 2.80 - 3.37 = -0.57\%$$

6. Çəkiddən istifadə etmədən diffuziya indeksinin hesablanması (beş cavablı suallar üçün)

$$DI = 0.5 \times (-0.57) + 50 = -0.29 + 50 = 49.71\%$$

7. Çəkiddən istifadə etməklə balansın hesablanması (beş cavablı suallar üçün)

$$(PP)_W = \frac{30 \times 5}{30 \times 5 + 20 \times 3 + 10 \times 1 + 16 \times 2 + 24 \times 4} = 0.43$$

$$(P)_W = \frac{20 \times 3}{330 \times 5 + 20 \times 3 + 10 \times 1 + 16 \times 2 + 24 \times 4} = 0.17$$

$$(E)_W = \frac{10 \times 1}{30 \times 5 + 20 \times 3 + 10 \times 1 + 16 \times 2 + 24 \times 4} = 0.03$$

$$(N)_W = \frac{16 \times 2}{30 \times 5 + 20 \times 3 + 10 \times 1 + 16 \times 2 + 24 \times 4} = 0.09$$

$$(NN)_W = \frac{24 \times 4}{30 \times 5 + 20 \times 3 + 10 \times 1 + 16 \times 2 + 24 \times 4} = 0.28$$

$$B_w = \left(0.43 + \frac{1}{2 \times 0.17}\right) - \left(\frac{1}{2 \times 0.09} + 0.28\right)$$

$$B_w = 3.37 - 5.84 = -2.47\%$$

8. Çəkiddən istifadə etməklə diffuziya indeksinin hesablanması (beş cavablı suallar üçün)

$$(DI)_w = 0.5 \times (-2.47) + 50 = -1.24 + 50 = 48.76\%$$

Nəticə

İqtisadi meyl sorğularının statistik rəqəmlərlə müqayisədə bir sıra üstün və çatışmayan cəhətləri mövcuddur. Üstün cəhətləri ondan ibarətdir ki, statistik rəqəmlərlə müqayisədə sorğu nəticələri daha tez əldə edilir və ilkin olaraq təhlillər aparmaqla önleyici tədbirlər görmək mümkündür; statistik rəqəmlər yalnız keçmişə aid məlumatları göstərdiyi halda, sorğular gələcəyə aid də məlumatları əldə etməyə imkan verir; statistik məlumatlar əsasən dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş komponentlər üzrə informasiyaları özündə əks etdirdiyi halda, sorğular istənilən komponentlər haqqında məlumatların əldə edilə bilməsinə imkan verir; statistik məlumatlarda yalnız nəticələr məlum olduğu halda, sorğularda bu nəticələrə təsir edən amillərin araşdırılması imkanları mövcuddur və s. Sorğuların çatışmayan cəhətləri: sualların qeyri-ixtiyari cavablandırılması, mövsümi amillərlə əlaqədar olaraq cavabların verilməsi və s. Lakin bu kimi mənfi halların aradan qaldırılması üçün ekonometrik təhlillər aparılır və arzu olunan nəticələr əldə edilir.

Ədəbiyyat

1. European Economy, "The joint harmonised EU programme of business and consumer survey" Special report № 5/2006. Printed in Belgium.
2. Yadulla Həsənli, Rasim Həsənov. (2000) İqtisadi tədqiqatlarda riyazi üsulların tətbiqi. Bakı, BDU nəşriyyatı, 235 s.
3. The Conference Board, *Business Cycle Indicators Handbook*, New York, 2001.
4. Lonnqvist, A., *Criteria for Achieving Comparability between Business Tendency Surveys*, Paper presented at the OECD/EC/Eurostat Workshop for Transition Countries in Tallinn, September 1994.
5. OECD, *Business Tendency Surveys – Proceedings of First joint OECD-ADB Workshop*, Manila November 1999, CCNM/STD (2000)3 *Unclassified*, 2000.
6. OECD, *Business Tendency Surveys – Harmonising and*

Strengthening Business Tendency Surveys in Developing Countries in the Asia Pacific Region, Proceedings of the Joint OECD-ADB-ESCAP Workshop, Bangkok November 2000, CCNM/STD(2001)2 *Unclassified*, 2001.

7. www.ier.az-İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun saytı.

8. www.cbar.az -Azərbaycan Mərkəzi Bankının saytı.

Теоретические и методологические основы опроса экономического направления

Ахлиман Касимов

Резюме

В статье, для правильного анализа экономических процессов, исключения отрицательных результатов, а также для дачи прогнозов предлагается проведение опросов экономического направления. Одной из главных особенностей этих опросов является получение не количественных, а качественных информации в исследовательской работе. Ввиду легкого и быстрого свершения исследования качественной информации результаты опроса получаются быстрее результатов статистического исследования. А это, в свою очередь, приводит к более быстрому раскрытию результатов общественности. Посредством этих опросов возможно получить касающиеся будущего информации, сведения о любых компонентах и др. Обработка результатов опроса основывается на балансовом методе и посредством этого метода исчисляются другие индексы.

Ключевые слова: «опросы экономического направления», «опросы бизнесского направления», индексы доверия», «метод балланса», «индекс дифузии»

The theoretical and methodological basis of economic tendency surveys

Ahliman Qasimov

Abstract

In this paper the economic tendency survey shows that the track of economic processes, prevention of any negative results and forecasting. The one of the main characteristics of this survey to find out high quality data, not quantity. This survey results are faster to obtain compared to statistical researches, because it is easier and need less time to implement it. Thus, it allows to disclose information to the public in a shorter time. By using the results of this survey, it is possible to get any details and information of future processes. The interpretation of the survey results based on balance method. And some other important indexes are calculated by using this method.

Key words: "economic tendency surveys", "tend to business surveys", "confidence index", "balance method", "diffusion index"

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT VƏ SƏNAYE NAZİRLİYİNİN
İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU

AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ İSLAHATLARIN HÖYATA
KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Elmi əsərlər toplusu,
XIV buraxılış

Bakı-2014

Əlaqə üçün məlumat:
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu,
AZ 1011, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
H.Zərdabi prospekti, 88a
Telefon: (+99412) 430 01 70;
Faks: (+99412) 430 03 06
Elektron poçt: office@ier.az
İnternet səhifəsi: [http:// www.ier.az](http://www.ier.az)

Çapa imzalanıb: 19.12.2014.
Formatı 60x84^{1/16}. Sifariş 34. Tirajı 300 nüsxə.
Qiyməti müqavilə ilə.

*Azərbaycan MEA Geologiya İnstitutu
«Nafta-Press» nəşriyyatının mətbəəsi.
Bakı, H.Cavid pr. 29A. Tel.: 539 3972*